UNIVERSAL LIBRARY

OU_204568

UNIVERSAL LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T 84 Accession No. 319

Author S92R

Title

This book should be returned on or before the date last marked below.

SRI

RAMA KALA NIRNAYA BHODINI

BY

K. V. SUNDERACHARLU

Madras:

R. VENKATESHWAR & Co.,

ANANDA PRESS.

1913

Price As. 5.

శ్రీరామచన్ద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీరామకాలనిర్ణయబోధిని.

ఇది

శ్రీమాన్ శ్రీ కోవిల్ కందాడై

వేంకట సుందరాచార్యులయ్యావారులుంగారిచే

రచింపఁబడినది.

OSMANIA UNIVERSITY
COLLEGE LIBRARY.

చెన్నపట్టణము

ఆనందముద్రాయంత్రాలయాధికారులగు

ఆర్. వేంకటేశ్వర కంపెనివారివలనఁ

ప్రకటింపఁబడినది.

1913.

దీని వెల.] *All Rights Reserved.* [౦-౮-౦.

ఉపోద్ఘాతము.

శ్రియఃపతియు, శ్రీవైకుంఠనికేతనుఁడును, నిత్యముక్తానుభావ్యుండును, నిరతిశయానందయుక్తుండును, సర్వజనమోక్షప్రదుండు నగు శ్రీమన్నారాయణుని విభవావతారంబగు శ్రీరామచంద్రుని మహిమల ననేకు లనేకవిధముల విరచించిరి. అందుముందుగ రచితంబయినదియు, కావ్యంబుల కాదిమకావ్యంబైనదియు, నవరసభరితంబైనదియు వాల్మీకంబు. దానిని బ్రధానంబుగా గ్రహించి కొందఱును, పురాణేతరంబులనుండు గాధలనందుకొని రామకథకు సందర్భింపఁజేసి మఱికొందఱును, రామాయణంబు లను పేరట కథాబాహుళ్యముఁ బెంచి వారివారిచిత్తవృత్తుల ననుసరించిన గ్రంథములు రచించియుండిరి. నేనీగ్రంథమును రచింపఁబూని యీమహాపురుషమహిమాభివర్ణితంబులగు ననేక గ్రంథములను జూచితినిగాని శ్రీరామమహిమార్ణవంబనదగు వాల్మీకమునకంటె నధికరుచికరంబై యకళంకముగ నవతారచరితమును దెలుపు గ్రంథమింకొకటి కలదనితలంప నవకాశమించుకయుఁ గలుగలేదు. కనుకనే ప్రాయఁబూనిన యీరామాయణకాలనిర్ణయబోధినికి వాల్మీకమునె ప్రమాణంబుగఁగొని దానికనుగుణంబులగు శ్లోకరత్నంబుల నామహార్ణవంబును దఱచిచేకొని యీమహాపురుషునికాలనిర్ణయంబు నిందు వివరించితిని. కొందఱీగ్రంథమువలన నేమిప్రయోజనంబని తలంతురు. పలువురయభిప్రాయంబులు పలుతెఱంగులఁ జెలంగుఁగాని యొక్కగతి నేకీభవించుట యరుదు. ఒరులయభిప్రాయంబుల నందుకొని వారివారియుద్దేశముల ననుసరించి గమనించుటకుఁ గవికిని సాధ్యంబు గాదు. రామాయణాదిగ్రంథంబుల నెన్నిటిని జదివినఁ జదువరులు ప్రధానంబుగాఁ దెలిసికొనఁదగిన శ్రీరామజననము, శూర్పణఖాదుల పరిభవంబును, రావణవధయు, నింక నేకాలమందెచ్చోట నేయేవైభవంబులను నడపికో యాయావివరములను దెలిసికొనుట కాయాగ్రంథంబులు సూక్ష్మబోధకంబులు గావనుట యందఱికిని తెలిసినయంశమే. పైవిషయములను గుఱించి నిరంతరరామకథాహ్లాదులై రామాయణాదిగ్రంథములను బఠించువారి నెవరడిగిన వారనుమానించి యాయావిషయంబులు పరిశీలించి చెప్పవలసినవని పుస్తకాపేక్షను గోరుచు వారిని తృప్తిపఱచుట కాని విస్పష్టముగ కాలనిర్ణయంబుచేయుటకు సంకోచించుచుందురు. కనుక నీగ్రంథమును బరిశీలించిన సర్వజనులు నట్టిసంకోచమించుకయు లేకయే శ్రీరామావతారకాలనిర్ణయంబును దెలిసికొని యానందింతురని దీనిని రచించితిని. నేనిందులకై చేసినకృషి నేస్తవంబుగాఁ గొ

నుట యనుచితంబుగాన నదిచదువరులె గ్రహింపవలయునని వారికివిడిచితిని. మఱియు దీనిని నే రచించుకాలమున శ్రీరామాయణకాలనిర్ణయప్రకాశిక యని నామకరణంబు చేయుటవలన నీగ్రంథమునుచూచినపండితోత్తములు తా మిచ్చినయభిప్రాయాంబు లానామముననే యిచ్చిరి. పిదప నొకరు దీనికి శ్రీరామకాలనిర్ణయబోధిని యను పేరి నుంచిన బాలబోధకంబని దీనిమీఁదనిచ్చువారి యభిప్రాయంబున నభివర్ణించుటచే సుకరమని దానినే నేనీగ్రంథమునకు ముద్రాపణకాలంబున స్థిరపఱిచితిని. ఆనామములు రెండును నేకార్థమునే విశదపఱచుచుండిన నియ్యది సుఖబోధకము గాన నిటుల నామకరణ మొనర్చుటకుఁ గారణము.

విద్వజ్జనవిధేయుఁడు,
శ్రీ వేంకట సుందరాచార్యస్వామి,
గ్రంథకర్త.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీరామకాలనిర్ణయబోధిని.

బాలకాండము.

శ్లో॥ రామాయ రామభద్రాయ రామచన్ద్రాయ వేధసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః ॥

శ్రీరాముఁడు పరంధాముఁ డనియు, సీత లోకమాత యనియు, భరతుఁడు నిఖిలజనరక్షణదీక్షాదక్షవైరివిక్రమహరశ్రీచక్ర మనియు, లక్ష్మణుఁడు త్రివిధాసదృశకైంకర్యగుణలక్షణుఁ డగునన౦తుఁడనియు, శత్రుఘ్నుఁడు నిజధ్యానధ్వస్తపాతకసంచయం బగుపాంచజన్య మనియుఁ, దమతమ గుణానురూప నామములం గొనియాడఁబడియెదరు. జ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజము లను నాఱుగుణంబులం బరిపూర్ణుం డగునారాయణుం డీతెఱంగునం దనచే సృజింపఁబడినయిజ్జగంబున నెటనో యొకగ్రామమున నొకనరునికిం దా సుతుఁడై పరివారము సందంద పొందుపఱచి యవతరించుటం జూఁడ నభాగ్యు లగుచేతనుల సభాగ్యులఁగఁ జేయుటకే! కానివో! సర్వమంగళస్వరూపునకు నీనరజన్మ మేల? ఘోరారణ్యసంచరణ మేల? ఈ పత్నీహరణజనితదుఃఖ మేల? స్వభావచపలమర్కటరాజాశ్రయణాదు లేల? ఇట్టియాపదల వినినంతనె యాపాదమస్తకము గగుర్పొడిచి పగఱకైన నిట్టియిక్కట్టు రాఁగూడదని తోఁచుఁగద! ఇక నట్టిజగదవనదీక్షాబద్ధకంకణుఁ డగుమన కథానాయకునిపట్ల నుడువంబనిలేదు. భారతరామాయణము లను రెండుగ్రంథము లితిహాసము లనంబడు. అందులో భారతము వర్తమానయుగ సన్నిహిత పూర్వయుగాంతమున జరిగినటులు గన్పట్టు. శ్రీరామాయణము పంచమ త్రేతాయుగ చతుర్థభాగమునం జరిగినటులు దెలివిడి యగు. ఇదియే యొకచిత్రము. మనచిఱుతందనమున నొనర్చినకర్జముల నెన్నంట మన కశక్యముగ నుండ నిరువదిమూఁడుమహాయుగములకుం బూర్వ మగుకథ నిరికను బోనీయక కాపాడినందులకు మనపూర్వుల కెంతయు వందనములఁ జలుపంజను. ఇయ్యది యటు లుండనిండు. అనాది యగువేదమున కవిచ్ఛిన్నముగ ఘనజటాదుల నభ్యసింపఁ గలయతిశయ శేముషీకుల కిది యొక వింతయా? ప్రకృతము ననుసరింతము. శ్రీరాముం డేసంవత్సరమున నవతరించెనో కొంచెము విచారింతము. కృత, త్రేతా, ద్వాపర, కలు లని యుగములు నలుదెఱంగులఁ బరఁగు. నాల్గింటిముత్త మొకమహాయుగ మనంబడు. డెబ్బదియొక్క మహా

యుగము లోకమన్వంతరము. ఆర్గురుమనువులకాలం బిదివఱకు గతం బయ్యె. ఇపుడేడవది యగువైవస్వత మన్వంతరమున నిరువదియెనిమిదవ మహాయుగము జరగుచున్నయది. మన కథానాయకునిజనన మీమన్వంతరమున నైదవమహాయుగమునం గడచిన త్రేతాయుగమున నాల్గవభాగమున ముప్పదివేలసంవత్సరము లుండుతఱి విలంబిసంవత్సర చైత్రశుద్ధ నవమీ సౌమ్యవాసరమున మధ్యాహ్నము కర్కటకలగ్నమున నవతరించెనని కబ్బములఁ గన్పట్టు. [1] గర్భము ధరించినపండ్రెండవమాస మగుచైత్రమున శుక్లపక్షనవమీ పునర్వసు నక్షత్రమున మధ్యాహ్నము కటకలగ్నమున గురుచంద్రయోగమున నైదుగ్రహంబు లుచ్చస్థితి నుండుసమయమునఁ గౌసల్య రామునిం గనియె. [2] ప్రమాది, ఖర, శోభకృత్, రాక్షస, ప్రభవ, సంవత్సరములందు ధనుస్సున గురుఁడుండిన కుంభ, కర్కటక, ధను, మేష, కన్యా, రాసులను శనియుండు. కాన ఖర సంవత్సరమున ధనుస్సున గురుఁడుండఁగఁ గటకమున శని యుండును. తదాదిగ నెనిమిదవది యగు విలంబి సంవత్సరమున కర్కటకమున గురుఁడుండి తులయందు శని యుండెను. కాన జననము విలంబియనుట నిజము. పంచగ్రహోచ్చయనునది గణితమార్గమున సాధింపఁదగు నంశముగాన దానినిందుఁ గనఁబఱచిన నది సుఖబోధకంబుగాక చదువరుల కగమ్యగోచరముగ నుండనోపునని విరమించితిని. ఇట్టిగ్రహసంపత్తి గలచైత్రమాసమున శుక్లపక్షనవమిని, పునర్వసు నక్షత్రయుత మగుమధ్యాహ్నకాలమున, కర్కటకలగ్నమున గురుచంద్రయోగము పంచగ్రహోచ్చ మొదలగువిషయము లన్నియు నావిలంబిసంవత్సరమునఁ గలిగియుండియు నితరసమయమున లేకుండుటనుబట్టి చూడ నయ్యదియే జననసమయమని నుడువవలసివచ్చె. ఇక్ష్వాకుఁడు భగవంతుఁకొఱకుఁ దపంబొనర్ప [3] నీచే నారాధింపఁబడు నేను రఘువంశజులకు రాజధాని యగునయోధ్యకుం జనఁ గోర్కిగలదనియు వార లచటనన్నుఁ జతుర్యుగ చతుష్టయకాలముం బూజింపఁ జోళదేశమునఁ గావేరీతట పరిసర చంద్రపుష్కరిణీ తీరమున శయనింపంగల ననియుఁ బితామహునకు శ్రీరంగనాథుఁడు దెలుప నాతఁడు శ్రీరంగధామము నిక్ష్వాకునకు సమర్పించు

---

(1) 1-18-8 శ్లో॥ తతశ్చ ద్వాదశేమాసేచైత్రేనావమికేతిథౌ। నక్షత్రేదితిదైవత్యే స్వోచ్చసంస్థేషు పంచసు ॥ గ్రహేషుకర్కటేలగ్నే వాక్పతావిందునాసహ । ప్రోద్యమానే జగన్నాథం సర్వలోకనమస్కృతం॥ కౌసల్యా జనయద్రామం సర్వలక్షణసంయుతం । విష్ణోరర్ధ మ్మహాభాగ మిక్ష్వాకుకులనందనమ్ ॥

(2) కాలప్రకాశికాయాం॥ప్రమాదిఖరశోభకృద్రాక్షసప్రభవేషుచ । ధనుర్గురుః ప్రమాద్యాదివర్షాణాంతు యథాక్రమాత్ ॥ కుంభికర్కిధనుర్మేష కన్యారాశౌ శనిః క్రమాత్ ॥

(3) శ్రీరంగమాహాత్మ్యే॥ శ్రీభగవానువాచ॥ త్వయార్చితోఽహమధునా శ్రీరంగేధామ్నిపద్మజ॥ అయోధ్యాం గంతుమిచ్ఛామి రఘుభిఃపరిపాలితామ్॥ తే మాం తత్రార్చయిష్యంతి చతుర్యుగచతుష్టయమ్॥ తతఃపరం ప్రయాస్యామి కావేరీం చోళరక్షితాం।చంద్రపుష్కరిణీతీరే శయిష్యేఽహంచతుర్ముఖ॥

టయుఁ [1] బుత్రపౌత్రయుతుండై ఫాల్గుణశుద్ధ పూర్ణిమా ఫల్గునీనక్షత్రమున నుత్సవముల నతండు జరపుటయు నటులు జరగుచునుండ [2] నైదవత్రేతాయుగమునఁ బుత్రార్థియై దశరథుఁడు హయమేధ మొనర్చెననియుం గలదు. కాన నైదవ మహాయుగాంతర్గత త్రేతాయుగమునం దీయనయవతార మని నిర్ణయింపఁదగును. [3] తదనంతరము, రవి మీనమందుండ వసంత ఋతువున రోహిణీనక్షత్ర భద్రవాకరణ మందవాసరమున నుషఃకాలమున నిక్ష్వాకుకులధన మగుశ్రీరంగధామమును ధ్వజసహితముగఁ బ్రియుం డగువిభీషణునకు శ్రీరాముఁ డొసంగె. [4] ఇక్ష్వాకుకులధనమును బొంది లంకకుం జనునెడఁ జోళదేశమునఁ గావేరీతీరమున నతండు (శ్రీరంగనాథుఁడు) శయనించె. కాన పంచమ త్రేతాయుగ చతుర్థభాగమున విలంబిసంవత్సర చైత్రశుద్ధ నవమి శ్రీరామజనన మనియు వనవాసాంతమున నన ధాతృసంవత్సర చైత్రశుద్ధ సప్తమీ గురువార పుష్యమీనక్షత్రమునఁ బట్టాభిషేకంబు జరగం దదుత్సవావలోకనాగతుఁ డగువిభీషణునకు నామాసాంత మమావాస్యా రోహిణీనక్షత్ర భద్రవాకరణ మందవాసరమున నుషఃకాలమున విభీషణునకు దయచేయుటయు నను నంశములు స్థిరపడినవి. ఇఁకఁ బాయసవిభాగవిషయము విచారింతము. [5] దశరథుఁడు కౌసల్యకుఁ బాయసమునం దర్ధమిచ్చె. కైకేయికి మిగిలినసగము నిచ్చె. అమృతతుల్య మగుపాయసమున నామిగిలిన సగము వెండియు సుమిత్ర కిచ్చెనని యున్నది. ఇటు లర్థ మొనర్చినఁ బరస్పర విరోధము లుప్పతిల్లు. [6] ప్రత్యక్షముగ విష్ణుచతుర్భాగము భరతుఁడనియు, సుమిత్రాపుత్రు లగులక్ష్మణశత్రుఘ్ను లిరువురు విష్ణ్వర్ధభాగ మనియుం గలదు. కాన తదనుగుణ్యముగ నర్థముం జేయవలయు. అనఁగఁ గౌసల్యకు సగభాగమును సుమిత్రకు సగములో సగము (నాల్గవభాగమును,) కైకేయికి మిగిలినసగమును నీయఁ బాయసము తుదముట్టును. శత్రుఘ్నజనన కారణ మగుపాయస ముండదు. కాన యొకవిరోధము. కౌసల్యకు సగభాగమును సుమి

---

(1) ఫాల్గునేమాసి దేవస్య నక్షత్రే భగదైవతే। ఉత్సవావభృథంచక్రే పుత్రపౌత్రైస్సమన్వితః॥ (2) త్రేతాయుగే పంచమేతు రాజా దశరథోనఘః। పుత్రార్థం హయమేధేన యష్టుం సముపచక్రమే॥ (3) అథమీనరవౌ మాసే వసంతర్తౌ శుభాన్వితే। ప్రాజాపత్యేచనక్షత్రే భద్రాయాం మందవాసరే॥ ఉషఃకాలే శుభే లగ్నే రామేణాక్లిష్టకర్మణా। ఇక్ష్వాకూణాంకులధన మాత్మనోఽభ్యధికం తదా॥ శ్రీమద్రంగం మహద్ధామ సధ్వజం సపరిచ్ఛదం। విభీషణాయ దత్తంస్యాత్ప్రియాయ ప్రియకారిణే॥ (4) 6-131-91 లబ్ధ్వాకులధనం రాజా లంకాంప్రాయాద్విభీషణః॥ (5) 1-17-30 కౌసల్యాయైనరపతిః పాయసార్ధం దదౌతదా। అర్ధాదర్ధం దదౌచాపి సుమిత్రాయైనరాధిపః। కైకేయ్యైచావశిష్టార్ధం దదౌపుత్రార్థకారణాత్। ప్రదదౌచావశిష్టార్ధం పాయసస్యామృతోపమమ్॥ అనుచిన్త్యసుమిత్రాయై పునరేవ మహీపతిః। (6) 1-18-13 భరతోనామ కైకేయ్యాం జజ్ఞే సత్యపరాక్రమః। సాక్షాద్విష్ణోశ్చతుర్భాగ స్సర్వైస్సముదితోగుణైః॥ అథలక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ సుమిత్రాజనయత్సుతౌ। వీరౌ సర్వాస్త్రకుశలౌ విష్ణోరర్ధసమన్వితౌ॥

త్రకు సగములో సగము (నాల్గవభాగము)ను నీయ, మిగిలిననాల్గవభాగము రెండు గ విభజించి కైకేయికి నొకభాగమును సుమిత్రకు నొకభాగమును, నిచ్చెనని నుడివిన లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లిరువురుం గలసి విష్ణ్వర్ధభాగ మనుటకు విరోధము. భరతుం డష్టమాంశజనితుఁ డనినఁ బ్రత్యక్షముగ విష్ణువున నాల్గవభాగము సను దానికి విరోధము. కాన శ్రీరాముండు పాయసార్ధభాగజనితుఁ డనియు భరతుఁడు పాదభాగజనితుఁ డనియు, లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లిరువురుం గలసి పాదభాగజనితు లనియు నుడువవలెను. ఇంతియకాక వీరలజననసక్షత్రముల విచారించియు, యౌవరాజ్యార్హతను గమనించియు, పాయసభాగమునకును వయసునకును భరతుఁడే పెద్ద. ఎటు లనిన పునర్వసు నక్షత్రమున శ్రీరామమూర్తిజననమును, [1] పుష్యమీనక్షత్రమున భరతునిజననమును, నాశ్లేషానక్షత్రమున లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లిరువురజననమును. కాఁబట్టి యీవిషయముచేతను భరతుఁడు పెద్దయే యగు. కావుననే యౌవరాజ్యార్హతయుం గూడ నితనిదే. అనంతర ముపనయనాదికర్మకాలమును విచారింతము. [2] జననాది పదునొకండుదినంబు లయినపిదప దశరథుఁడు పుత్రులకుం బుణ్యాహాదికర్మముల నొనర్చి జ్యేష్ఠునకు రాముఁ డనియు, కైకయీసుతునకు భరతుఁ డనియు, సుమిత్రాసుతులలో జ్యేష్ఠునకు లక్ష్మణుఁ డనియు, కనిష్ఠునకు శత్రుఘ్నుఁ డనియు, వసిష్ఠుఁడు నామముల నిడె. అనంతరము దినదినప్రవర్ధమాను లగుసుతులం గాంచి [3] సర్వకర్మములను జరపెనన నుపనయనపర్యంతము గలకర్మముల నాచరించెనని యెంచవలయు. [4] గర్భసంఖ్యయుఁ గలసి పదునొకండువత్సరములలోపల క్షత్రియున కుపనయనకాలనిర్ణయము గాన "ఏకాదశేషు" అను బహువచనార్థము మూఁడుసంఖ్యలు గ గ్రహించి గర్భనవమ గర్భదశమ గర్భైకాదశము లని స్థిరపఱుప జననానంతర మెనిమిది తొమ్మిది పదిసంవత్సరములుగ నేర్పడినను మొదటి దగు నెనిమిదవసంవత్సరమే ముఖ్యముగఁ బరిగణింపఁ బడుటం జేసి యీసమయమున నుపనయనం బని నుడువం దగు. ఇంతియకాక వనప్రయాణసమయమున [5] శ్రీరామునకుఁ బదు నేడవయేఁటను కౌసల్యాదేవివాక్యము నెంచ నుపనయనప్రయుక్తద్వితీయజననాది గ నుండును. [6] లేనిచో తనభర్త కిరువదియైదువత్సరములవయ సనియు తనకుం బదునెనిమిదివత్సరము లనియు సీత నుడివినయంశమునకు విరోధముగ నుండును. దానిచే నుపన

(1) పుష్యేజాతస్తు భరతో మీనలగ్నే ప్రసన్నధీః। సార్పేజాతౌతు సౌమిత్రీ కుళీరేభ్యుదితేరవౌ॥
(2) 1-18-20 అతీత్యైకాదశాహంతు నామకర్మ తథాకరోత్ । జ్యేష్ఠంరామంమహాత్మానం భరతం కైకయీసుతమ్॥ సౌమిత్రిం లక్ష్మణమితి శత్రుఘ్నమపరంతథా ॥ వసిష్ఠః పరమప్రీతో నామానికృతవాంస్తదా ॥ (3) 1-18-22½ తేషాంజన్మక్రియాదీని సర్వకర్మాణ్యకారయత్ ॥ (4) ఆ॥ సూ॥ గర్భైకాదశేషురాజన్యమ్॥ (5) 2-20-45 దశసప్తచవర్షాణి తవజాతస్యరాఘవ. (6) 3-47-10 మమభర్తా మహాతేజా వయసా పంచవింశకః ॥ అష్టాదశహి వర్షాణి మమజన్మని గణ్యతే ॥

యన యెనిమిదవసంవత్సరమున ననియే నిశ్చయింపవలయు. [1] తలిదండ్రులవలనఁ గలిగినది మొదటిజన్మ మనియుఁ బిదప మౌంజీబంధనమున రెండవజన్మము గలుగు ననియు దీనం దండ్రి యాచార్యుఁ డనియు, దల్లి సావిత్రి యనియుం గలదు. [2] తదనంతరము వేదములం జదువుటయు విలువిద్య నేర్చుటయు గజాశ్వరథారోహణాదిచతుష్షష్టివిద్యలం గడ తేఱి యుండుపుత్రులం గాంచి [3] యుపాధ్యాయబంధుమిత్రామాత్యులం గూడి దశరథుం డుద్వాహచింతం జేయునెడ, [4] నగాధమహిమార్ణవుఁ డగు గాధిసూనుఁ డేతెంచి రాజదర్శన మొనర్చి యట సపర్యలంగొని సంతసించి విశ్రమించియుండుతఱి [5] పంక్తిరథుఁడు కోరినకోర్కె నిచ్చెద నడుగుమని యాఋషికిం జెప్పఁ బ్రహ్మర్షివదనుఁడై యతండు [6] యజ్ఞదీక్ష వహించెదననియు, తద్భంగముల నొనర్చునిద్దఱురక్కసుల నుక్కడంప రామలక్ష్మణుల నంపిన నిర్విఘ్నము గ నద్దానిం గడపి వెండియు నిటకుఁదోడ్కొని రాఁగలననియు నుడువ నతిప్రయత్నలబ్ధపుత్రుల నంప నిష్టములేమిని [7] గమలలోచనుం డగురాముండు పదియాఱువత్సరములవయసునకు లోఁబడి క్షీరకంఠుఁ డగువాఁడు గాన రక్కసులతోఁ బోరాడుట కీయనకు యోగ్యతఁ గానమని నుడివె. ఎంతవయసు గలవాఁడుగ నుండునని విచారణచేయ, [8] మారీచవాక్యమునఁ బండ్రెండువత్సరము లని స్పష్టమగుచున్నయది. [9] వనవాససమయ మిరువదియైదవయేఁ డనియు, [10] తత్పూర్వమునఁ బది రెండుసంవత్సరము లత్తవారింటఁ దా నుండెననియు సీతవాక్యము గలదు కాన పండ్రెండుసంవత్సరములు నిండువఱకీయనకు వివాహ మగుటయు ననంతరమునఁ బదురెండువత్సరము లయోధ్య నుండుటయుం గలసి యిరువదినాల్గువత్సరములు ముగియును. ఇరువదియైదవవత్సర ప్రారంభము వనవాసమే యగును. కాన వివాహాత్పూర్వ మహల్యాశాపమోచన యజ్ఞరక్షణ తాటకావధాదికార్యములు జరగుటయును, మాఘమాసమున యజ్ఞారంభమునకుం బ్రశస్తమాస మగుటను శోణానదీతీరమున శ్రీరామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్రునితోడం గలసి యుండునెడ నపరరాత్రమున చంద్రోదయవర్ణనను జేయుటచే నది యపరపక్షమని నిర్ణయించుచు, తత్పూర్వము యజ్ఞరక్షణతాటకావధాదులను,

(1) యోగయాజ్ఞవల్క్యః॥ మాతుర్యదగ్రేజాయంతే ద్వితీయంమౌంజిబంధనాత్ । తత్రాస్య మాతాసావిత్రీ పితాత్వాచార్యఉచ్యతే॥ బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశస్తస్మాదేతేద్విజాతయః॥ (2) 1-18-35 తేచాపి మనుజవ్యాఘ్రా వైదికాధ్యయనేరతాః। పితృశుశ్రూషణరతాః ధనుర్వేదేచనిష్ఠితాః ॥ (3) అథరాజాదశరథస్తేషాందారక్రియాంప్రతి। చిన్తయామాస ధర్మాత్మా సోపాధ్యాయస్సబాంధవః ॥ (4) అభ్యాగచ్ఛన్మహాతేజా విశ్వామిత్రోమహామునిః॥ (5) 1-18-51 కంచతేపరమంకామంకరోమికిముహర్షితః॥ (6) 1-19-4 అహంనియమమాతిష్ఠే సిద్ధ్యర్థంపురుషర్షభ। తస్యవిఘ్నకరౌద్వౌతు రాక్షసౌకామరూపిణౌ ॥ (7) 1-20-2 ఊనషోడశవర్షోమే రామోరాజీవలోచనః ॥ నయుద్ధయోగ్యతామస్య పశ్యామి సహరాక్షసైః॥ (8) 3-38-6 బాలోద్వాదశవర్షోయమకృతాస్త్రశ్చ రాఘవః॥ (9) 3-47-9½ మమభర్తామహాతేజా వయసాపంచవింశకః॥ (10) 3-47-4 ఉషిత్వాద్వాదశసమా । ఇక్ష్వాకూణాం నివేశనే॥

తత్పరమున నహల్యాశాపమోచన సీతావివాహాది కృత్యములను సాకల్యముగ గణింప నేఁబదిమూఁడుదినములు తక్కువ పండ్రెండువత్సరములవయసున విశ్వామిత్రయజ్ఞరక్షణంబు సేయ రామలక్ష్మణు లిరువురును బంపఁబడిరి. ఎటులనిన విలంబిసంవత్సర చైత్రశుక్ల నవమియం దవతరించినశ్రీరామచంద్రునకు సాధారణసంవత్సర చైత్రశుక్ల నవమీపర్యంతము పండ్రెండుసంవత్సరములవయ సగును. సౌమ్యసంవత్సర మాఘబహుళ ద్వితీయకు శ్రీరామునికిఁ బదునొకండు వత్సరముల పదిమాసముల యెనిమిదిదినములు. ఆదినము నుదయమున విశ్వామిత్రునితో శ్రీరామలక్ష్మణులు బయలుదేఱుటయు విశ్వామిత్రునివలన వారు బలాతిబల లనువిద్యలఁ గొనుటయు, [1]నాసాయంతనమున సరయూతీరవాసమును [2]మఱునాఁ డుదయమున (బహుళతృతీయ) నచ్చోటువిడిచి కామాశ్రమమునకుం జని యాదినమంతయు గంగాసరయూసఙ్గమప్రదేశమునఁ గాలంబు గడపుటయు [3] నామఱునాఁ (బ 4) డుదయమున నదినిదాఁటి తాటకావనమునకుం జని యారేయి యచ్చోటనే కడపి తద్వధయుం గావించి [4] మఱుదినము (బ 5) దయమునఁ గౌశికుం డతిముదమున నస్త్రముల నుపదేశింప నటసన్నియుంగొని సిద్ధాశ్రమప్రవేశ మొనర్చి ఋషులం గాంచి నమస్కరింప వారంద ఱమందానందకందళితహృదయు లై యుండునెడఁ, గుశికసుతుండు యజ్ఞదీక్ష వహించి నేఁడు మొదలాఱహోరాత్రము లప్రమత్తులై రక్షయొనర్పుఁడని నుడివి మౌనమువహింప నాతెఱఁగున [5] నాఱహోరాత్రములు (పంచమి మొదలు దశమ్యంతము) యజ్ఞరక్షం గావించి కృతకృత్యు లై ఋషులచే నాశీర్వచనములం బొంది యారేయి నచటఁ గడపి మఱుదినము (ఏకాదశి) నుదయమున ఋషులచే ననుజ్ఞాతులై విశ్వామిత్రునిఁ గూడి నడచుచు శోణాకూలమున నారేయి గడపుతఱిఁ గుశనాభాదులచరితంబు నుడువ నంత [6] నర్ధరాత్రము గతించె. [7] దిశ లెల్లం దమము నిండి యున్నయది; తరుజాలములుఁ జలింపక యున్నవి; యనుచు [8]లోకంబునఁ జీఁకటిని వెడలఁగొట్టు శీతాంశూదయ మగుచున్నయది యని నుడివిన [9] యనంతరమందఱు నిద్రింగూరిరి. ఆమఱుదిన (ద్వాదశి) ముదయానంతరము కాల్యకృత్యములం జరపి గమనోన్ముఖు లై చని చని [10] మధ్యాహ్నసమయమునకుం

---

(1) 1-22-23½ ఊషుస్తాంరజనీంతీరేసరయ్వాస్సుసుఖంత్రయః ॥ (2) 1-23-21 న్యవసన్సుసుఖం తత్రకామాశ్రమపదేతదా ॥ (3) 1-26-36½ ఉవాసరజనీంతత్ర తాటకాయావనేసుఖమ్ ॥

(4) 1-28-1 ప్రతిగృహ్యతతోస్త్రాణి ప్రహృష్టవదనశ్శుచిః ॥ (5) 1-30-5 అనిద్రాషడహోరాత్రం తపోవన మరక్షతామ్ ॥

(6) 1-34-1½ గతోర్ధరాత్రః కాకుత్స్థకథాః కథయతోమమ. (7) 4½ నిస్పందాస్తరవస్సర్వే నిలీనామృగపక్షిణః। నైశేనతమసా వ్యాప్తా దిశశ్చ రఘునందన॥ (8) 16½ ఉత్తిష్ఠతిచశీతాంశుశ్శశీలోక తమోనుదః॥ (9) 1-35-1 ఉపాస్యరాత్రి శేషంతు శోణాకూలేమహర్షిభిః॥ (10) 1-35-7 తేగత్వాదూరమధ్వానం గతేర్ధదివసేతదా । జాహ్నవీంసరితాం శ్రేష్ఠాం దదృశుర్మునిసేవితామ్ ॥

గంగాతీరముం జేరి స్నానతర్పణాదులను జరపి విశ్వామిత్రుని గంగాచరితమంతయు నుడువు మన నాతండు వల్లె యని యారంభ మొనర్చి సగరునిచరితమును నుడువ *a* నా రేయి యట గతించె. ఆమఱునటిదిన (బ 13) ముదయమున *b* నిత్యకృత్యములం జరపి విశాలాపట్టణముం జేరి యాస్థలపాలకులవృత్తాంతంబు విశ్వామిత్రుండు నుడువను నచటనే *c* యారాత్రి యంతయుం గడిపిరి. అనంతరదినము నుదయమున (బ 14) మిథిలాపట్టణముం జేరి *d* తత్సమీపమున రమ్యమై నిర్జనముగ నుండునాశ్రమముం గని యిటులుండుటకుం గతంబేమి యని రాముం డడుగ నహల్యావృత్తాంత మంతయు నాతండు దెల్ప నచటికిం జని శాపాంతమున నామెచే నాతిథ్యాదులం గొని *e* యీశాన్యదిక్కునకుం జని యజ్ఞవాటమును జేరి జనకునిచే నర్ఘ్యాదులను గొని యాసీనులైనతఱి నాతం డీరాజపుత్రు లెవరని ప్రశంసింపఁ దెలిసి స్వాగతకార్యమును నుడువ నింతనే శతానందున కీఋషికి జరుగుసంభాషణలచే సాయంతనమగుడుఁ *f* గర్మకాలముగాన నెల్లిదర్శన మిండని జనకుఁడు నుడువఁ జని *g* మఱుదిన (అనునస) ముదయమున సంధ్యాదికృత్యములం దీర్చి యుపవిష్టుండగు జనకునిం గాంచి యతనియాజ్ఞ చేనటఁ గొని తెచ్చిన *h* ధనుస్సును నెక్కు డిడుసమయమున నది విఱిగిపోవం జూచి సంతస మినుమడింప *i* వీర్యశుల్కయు నయోనిజయునగు సీత శ్రీరాముని భర్తగఁ గైకొని *j* జనకవంశమునకుఁ గీర్తిఁ దేఁగలదని నుడివి *k* యయోధ్యకు (ఫాల్గున శు 3) దూతలనంపె. వారలు *l* త్రిరాత్రము మార్గమధ్యమునఁ గడపి (శు 6) యయోధ్యం జేరి దశరథున కీవార్త నెఱింగింప నతిముదమున *m* నామఱుదినము (శు 7) న బంధుమిత్రపురోహితామాత్యసహితుండై చతురంగబలము వెంటనంటిరాఁ బ్రయాణ మొనర్చి *n* నాల్గుపవళులు మార్గముననడచి మిథిలకు ద్వాదశియుదయమునఁ జేరిరి. అంత జనకుండు మితపరివారుండై యెదుర్కొని పూజా

---

a 1-35-9 తస్యాస్తీరే తతశ్చక్రుస్త ఆవాసపరిగ్రహం॥ *b* 1-45-10 తతో మునివరస్తూర్ణం జగామసహరాఘవః । విశాలాంనగరీందివ్యాం రమ్యాంస్వర్గోపమాంతదా ॥ *c* 1-48-9½ ఉష్యతత్ర నిశామేకాంజగ్మతుర్మిథిలాంతతః॥ *d* 1-48-11 మిథిలోపవనేతత్ర ఆశ్రమంప్రేక్ష్యరాఘవః । పురాణం నిర్జనంరమ్యం పప్రచ్ఛ మునిపుఙ్గవం॥ *e* 1-50-1 తతఃప్రాగుత్తరాం గత్వా రామస్సౌమిత్రిణా సహ। విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య యజ్ఞవాట ముపాగమత్ ॥ *f* 1-65-3 కర్మకాలం మునిశ్రేష్ఠ లంబతేరవిమండలం । శ్వఃప్రభాతేమహాతేజ ద్రష్టుమర్హసి మాం పునః॥ *g* 1-66-1 తతఃప్రభాతేవిమలే కృతకర్మానరాధిపః॥ *h* 1-67-17 ఆరోపయిత్వాధర్మాత్మాపూరయామాసతద్ధనుః ॥ తద్బభంజధనుర్మధ్యే నరశ్రేష్ఠో మహాయశాః॥ *i* 1-66-15 వీర్యశుల్కేతి మేకన్యా స్థాపితేయ మయోనిజా॥ *j* 1-67-22 జనకానాం కులేకీర్తి మాహరిష్యతి మేసుతా। సీతాభర్తారమాసాద్య రామం దశరథాత్మజమ్॥ *k* 1-67-27 అయోధ్యాంప్రేషయామాస ధర్మాత్మా కృతశాసనాత్ ॥ *l* 1-68-1 త్రిరాత్రముషిత్వా మార్గే తేఽయోధ్యాం ప్రావిశన్ పురీమ్॥ *m* 1-68-20 సుప్రీతశ్చాబ్రవీద్రాజా శ్వోయాత్రేతి సమంత్రిణః॥ *n* 1-69-6 గత్వాచతురహం మార్గం విదేహానభ్యుపేయివాన్ ॥

దులను జరపి *a* యజ్ఞాంతమున వివాహమొనర్చుట ఋషిసమ్మతము గాన కొదువకార్యముల *b* రేపుదయమున జరపుండని నుడివి వారినినొకచో విడియింప *c* నతిసంతసమున నారాత్రియుఁ గడచెను. *d* రెండియు నావలిదినమున (త్రయోదశి) పూర్వాహ్ణకృత్యములనొనర్చి జనకుఁడు పురోహితుం డగుశతానందునిఁ జూచి మదనుజునిఁ గుశధ్వజుని రావింప దూతలనంపుమనుటయు నాతఁడట్లొనరింప నాతఁడును వచ్చెను. యతం డేఁగుదెంచిన యనంతరమున మంత్రిచేత దశరథుని రప్పింప నుభయపురోహితశ్రేష్ఠు లుభయవంశములం గొనియాడ సీతను రామునకును, నూర్మిళను లక్ష్మణునకును, ననుజుని దుహితలగు మాండవ్య, శృతకీర్తి యనునిరువుర బాలికలను భరతశత్రుఘ్నులకు నీయనిశ్చయమొనర్చి *" నేఁడు మఘానక్షత్రము నాందీశ్రాద్ధములజరపి రామలక్ష్మణులకు గోదానవ్రత మొనరించి నేఁటికిమూఁడవదినము (ఫల్గునీనక్షత్రము)న వివాహముఁ జేయు" మని నుడివె. §అనంతరము దశరథుఁడు విడిదికిఁజని యాదినమే నాందీశ్రాద్ధమొనరించి మఱుదినమునుదయమునఁ (చతుర్దశి) ప్రాతఃకాలకృత్యము లొనర్చి గోదానవ్రతము జరపె. $ అంత నారాత్రియుంగడవ మఱుదిన (పౌర్ణమి) ముదయమునఁ గృతకృత్యుఁడై దశరథుఁడు ఋషిపురస్సరముగ యజ్ఞశాలకుఁ జని కృతకౌతుకమంగళు లగుపుత్రుల వసిష్ఠసకాశమున నునిచి యుండుతఱి జనకుం డేతెంచి ‡ శ్రీరామునిచే సీతాపాణిగ్రహణంబుగావించి లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నుల నూర్మిళా, మాండవ్య, శృతకీర్తులఁ బాణిగ్రహణ మొనర్పుఁడని నుడువ వారలునటుసేయ †దివమున దుందుభులుమ్రోయ నప్సరసలాడ గంధర్వులు పాడ నత్యద్భుతముగ ¶ నైదు దినములు (పౌర్ణమి మొదలు పంచమివఱకు) నుద్వాహంబు జరపి °గృహప్రవేశము విడిదిలో నొనర్చి యట మూఁడుదినములు (పంచమి మొదలు సప్తమ్యంతము) గడవ

a 1-69-13 యజ్ఞస్యాంతేనరశ్రేష్ఠ వివాహంబుషిసమ్మతమ్॥ *b* 1-69-12 శ్వఃప్రభాతేనరేంద్రేంద్రపనిర్వర్తయితుమర్హసి॥ *c* 1-69-17 హర్షేణ మహతాయుక్తాః స్తాంరాత్రిమవసన్ సుఖమ్ ॥ *d* 1-70-1తతఃప్రభాతేజనకః కృతకర్మామహర్షిభిః । ఉవాచవాక్యంవాక్యజ్ఞః శతానందంపురోహితమ్ ॥

* 1-71-23 రామలక్ష్మణయోరాజన్ గోదానంకారయస్వహ । పితృకార్యంచభద్రంతే తతో వైవాహికంకురు॥ మఘాహ్యద్యమహాబాహో తృతీయేదివసే ప్రభో । ఫల్గున్యాముత్తరేరాజం స్తస్మిన్ వైవాహికంకురు॥ § 1-72-21 సగత్వానిలయంరాజా శ్రాద్ధంకృత్వావిధానతః । ప్రభాతేకాల్యముత్థాయ చక్రేగోదానమంగళమ్॥ $ 1-73-7 తతస్తాముషితోరాత్రిం సహపుత్రైర్మహాత్మభిః । ప్రభాతే పునరుత్థాయ కృత్వాకర్మాణికర్మవిత్ ॥ ఋషీం స్తదాపురస్కృత్య యజ్ఞవాటముపాగమత్ ॥ ‡1-73. 27 ఇయంసీతామమసుతా సహధర్మచరీతవ । ప్రతీచ్ఛచైనాంభద్రంతే పాణింగృహ్ణీష్వపాణినా॥ † 1-73-39 దివ్యదుందుభినిర్ఘోషైః గీతవాదిత్రనిస్స్వనైః । ననృతుశ్చాప్సరస్సఙ్ఘా గన్ధర్వాశ్చజగుఃకలమ్॥ వివాహో రఘుముఖ్యానాం తదద్భుతమివాభవత్ ॥ ¶ 1-73-37 యథోక్తేనతథాచక్రు ర్వివాహంవిధిపూర్వకం । ° 2-73-41 అథోపకార్యాంజగ్ముస్తే సభార్యా రఘునందనాః॥

సప్తమిదినమున విశ్వామిత్రుఁడు వధూవరుల నాశీర్వదించి జనకదశరథులను గాంచి వారితోఁ బోయెదనని చెప్పి స్వస్థానమునకుం జనియె. తరువాత నవమిదినమున [2] జనకజకు విశేషముగ దాసదాసీగజాశ్వాభరణాదులు ననేకములు కన్యాధనముగ నీయఁగొనిన మఱుదినము (దశమి) [3] నయోధ్యకుం జనఁ బ్రయాణంబు సలుపునెడ నపశకునంబులం గని శంకించుసమయమున [4] భార్గవరాముం డేతెంచి [5] నీవలన నొక ధనువు విఱువంబడియె; [6] ఇపుడీవైష్ణవధనుస్సును నెక్కిడిన ద్వంద్వయుద్ధ మొనర్చెదనని నుడివి తనచాపము నీయ [7] నతిసులభముగ నెక్కిడ లజ్జితుఁడై [8] మహేంద్రపర్వతమున కరిగె. అనంతర మైదాఱుదినములు మార్గమున నడువ సాధారణ సం॥ చైత్రశుద్ధద్వితీయదినమున నయోధ్యంజేరి యందఱు సుఖముగ నుండిరి. అనంతరము మేనమామ యగుయుధాజిత్తుచేఁ బిలువంబడినవాఁడుగాన [9] శత్రుఘ్నసహితుఁడగుభరతుఁడు నందిగ్రామమునకుం జనియె.

(I) అథరాత్ర్యాంవ్యతీతాయాం విశ్వామిత్రో మహామునిః। ఆపృచ్ఛ్యతౌచ రాజానౌ జగామోత్తరపర్వతమ్॥ (2) 1-74-4 అథరాజావిదేహానాం దదౌకన్యాధనంబహు॥ హస్త్యశ్వరథపాదాతం దివ్యరూపంస్వలంకృతమ్॥ దదౌకన్యాపితాతాసాం దాసీదాసమనుత్తమమ్॥(3)1-74-9 రాజాప్యయోధ్యాధిపతి స్సహపుత్రైర్మహాత్మభిః। గచ్ఛంతంతంనరవ్యాఘ్రం సర్షిసంఘమ్ సరాఘవమ్। ఘోరాస్స్మపక్షిణోవాచో వ్యాహరన్తితత స్తతః॥ (4) 1-74 18 దదర్శభీమసంకాశం జటామండలధారిణమ్। భార్గవంజామదగ్న్యంతం రాజారాజవిమర్దినమ్॥ (5) 1-75-2 తదద్భుతమచింత్యంచ భేదనంధనుష స్త్వయా। తచ్ఛ్రుత్వాహమనుప్రాప్తోధనుర్గృహ్యాపరంశుభమ్॥ (6) 1-75-29 తదిదంవైష్ణవంరామ పితృపైతామహంమహత్॥ క్షత్రధర్మంపురస్కృత్య గృహ్ణీష్వధనురుత్తమమ్। యోజయస్వధనుశ్శ్రేష్ఠే శరం పరపురంజయమ్॥ యదిశక్నోషికాకుత్స్థ ద్వంద్వందాస్యామితేతతః॥(7) 1-76-4 ఇత్యుక్త్వారాఘవః క్రుద్ధో భార్గవస్యశరాసనమ్। శరంచప్రతిజగ్రాహ హస్తాల్లఘుపరాక్రమః॥ ఆరోప్యసధనూరామశ్శరం సజ్యంచకారహ॥ (8) 1-76-22 జామదగ్న్యోజగామాశుమహేంద్రంపర్వతోత్తమమ్॥ (9) 1-77-22 అభివాద్యగురుంరామం పరిష్వజ్యచలక్ష్మణమ్। గమనాయాభిచక్రామ శత్రుఘ్నసహిత స్తదా॥

బాలకాండము సమాప్తము.

అయోధ్యాకాండము.

అప్రమేయతేజోవంతుఁడగు శ్రీరాముండు ద్వాదశవార్షికవయస్కుఁడుగ నుండుసమయమున సీతాకరగ్రహణ మొనర్చి [1]యనంతరము పండ్రెండువత్సరము లయోధ్యను గామోపభోగములం దేలుచుండం బదుమూఁడవయేట నొకదినమున సామంతరాజులం బురజనులనందఱ రావించి దశరథుం డాస్థానమలంకరించి 'నే ననేక వేలవత్సరములనుండియు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ రాజ్యంబునలుపుచు నేరికి బాధలం గలుగనీయకఁ గాపాడినసంగతి మీ కందఱకుం దెలిసినదే కద! జరాభారపీడితుఁడ నగు నేను నాదు జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడగు శ్రీరామునిం బట్టంబుగట్టి విశ్రమమునొంద నెంచెదఁ గాన మీయభినివేశముల నుడువుం'డని యడుగ నందఱొక్కుమ్మడి గృహీతాంజలులై 'శ్రీరామునిఁ బట్టాభిషిక్తునిం జేయుటయే మాకోరిక'యని నుడువ నంత వసిష్ఠాదులం బిలిచి '[2]వికసించినపుష్పముల నలరారువనముల సంపద్యుక్త మగు నీచైత్రముగాన శ్రీరామునిఁ బట్టాభిషిక్తునిం జేయ సర్వమును సిద్ధము చేయుఁ'డని యానతిచ్చి '[3]వలయువస్తుసంభారములం దెలుపుఁ' డన స్వర్ణరత్నౌషధీశుక్లమాల్యలాజాదులును 'శ్వేతచ్ఛత్రచామరధ్వజములు మున్నగుపరికరములు' నని నుడువ సిద్ధమొనర్చి మఱుదినము (దుందుభి సం॥ చైత్ర శు ౯) పుష్యమీనక్షత్రమున [4]సూర్యోదయానంతరము 'శ్రీరామభద్రుఁడు పట్టబద్ధుఁడగు' నని బంధుమిత్త్రామాత్యులకుం జెప్పి యంతఃపురంబునకుంజని కొమరుని రావించి 'భూరిదక్షిణల ననేకయజ్ఞముల నొనర్చి, దేవఋషిపితౄణములం దీర్చి వృద్ధుఁడనైతి. ఇఁక విశ్రాంతినొందవలయు. ఇంతియ కాక యశుభములు గానంబడుచున్నయవి. జనులందఱు నిన్నధిపునిం జేయనిచ్ఛఁ

---

(1) 3-47-4 ఉషిత్వా ద్వాదశసమాః ఇక్ష్వాకూణాం నివేశనే। భుంజానా మానుషాన్ భోగాన్ । సర్వకామసమృద్ధినీ ॥ తతస్త్రయోదశేవర్షే । రాజామంత్రయత ప్రభుః । అభిషేచయితుం రామం। సమేతో రాజమంత్రిభిః ॥

(2) 2-3-4 చైత్రశ్శ్రీమానయమ్మాసః । పుణ్యః పుష్పితకాననః । యౌవరాజ్యాయ రామస్య। సర్వమేవోపకల్ప్యతామ్ ॥

(3) 2-3-3 సువర్ణాదీని రత్నాని। బలీన్ సర్వౌషధీరపి । శుక్లమాల్యాని లాజాంశ్చ । పృథక్చ మధుసర్పిషీ । ఇత్యాదినా గ్రాహ్యమ్ ॥

(4) 2-3-16 సూర్యేఽభ్యుదితమాత్రే శ్వో । భవితా స్వస్తివాచనమ్ ॥

2-4-2 శ్వఏవ పుష్యోభవితా। శ్వోఽభిషేచ్యస్తు మేసుతః॥ రామోరాజీవతామ్రాక్షో । యౌవరాజ్య ఇతిప్రభుః ॥

గలిగియుండుటం జేసి, 'రేపు పట్టాభిషేకంబగును గాన నీదిన ముపవసించు'మని నుడివి యనిచినంతనె నాతం డరిగి కౌసల్యాసుమిత్ర లుండుచోటునకుం జని యుదంతమంత యుం జెప్పి లక్ష్మణునాశ్వసించి నిజగృహంబునకుం జనినంతనె వసిష్ఠుండేతెంచి రాము న కుపవాసాదినియమములం జెప్పి చన స్నానాదులొనర్చి [1]దేవాగారమునకు సతీ సమేతుండై చని నారాయణునారాధించి యుపవసించె. అంతఁ గైకేయిదాసియగు మంథర నగరమంత యలంకరించియుండుటం గాంచి యేలయని దాసి నడుగ నయ్యది యీ యుదంతంబుఁ జెప్పినంతనె కైకేయికడకుం జని దురాలోచనఁ జేసి '[2]చతుర్దశ వర్షములు శ్రీరామునకు వనవాసమును భరతునకు రాజ్యభారమును నేర్పఱచి మును నీకిచ్చినవరములఁ గొనుట కియ్యది సమయ'మని నుడువ నాప్రమదారత్నము ధవునిం గాంచి యనేకదురుక్తుల నుడివియు నెట్టకేలకు రాముని వనవాసమునకంపుటయె నియమింప నయోధ్యయం దెటఁ గాంచిన మంథరాకైకేయులను దూఱనివారుం డొక్కండు లేకుండె. మఱుదినమున (దుందుభి సం॥ చైత్ర శుద్ధ ౬) సీతారామలక్ష్మణులు ముప్వురందఱియనుజ్ఞ వడసి మధ్యాహ్నమున (విజయముహూర్తమున) సుమంత్రుఁడు రథమునుగొనిరా నధిరోహణంబొనర్చి యాదినము రేయుంబవలు సరయూతీరవాస మొనర్చి '[3]యియ్యది వనవాసకార్యమునకుం బ్రథమరాత్రి'యని లక్ష్మణునికి నుడివెను. అయ్యో! ఏమియీదుర్గతి! లోకమున జనులు దాము సుఖమనుభవించుకాలమును గణుతించెదరుగాని కష్టకాలగణన యనినఁ గడువిషాదమొదవును గద! [4]అంతఁ బుర జనులం గలసి యారేయి తమసానదీతీరమున వసించి [5]బ్రాహ్మీముహూర్తమున మేలాంచి సౌమిత్రిం జూచి మనయందపేక్షచేఁ గృహంబులఁ ద్యజించితరుమూలముల సుప్తిం జెందుజనులం జూచితె! [6]వీరలు లేచుటకుఁ బూర్వము లఘుగమనమున భయ రహితమార్గమునం బోవుదమని నుడివి బయలువెడలి పోవుటయు, నుదయంబగుడుఁ

---

(1) 2-6-1 గతేపురోహితే రామ స్స్నాతో నియతమానసః। సహపత్న్యా విశాలాక్ష్యా నారాయణ ముపాగమత్ ॥

(2) 2-13-35 త్వయారణ్యం ప్రవేష్టవ్యం। నవవర్షాణి పంచచ॥ భరతశ్చాభిషిచ్యేత యదేత దభిషేచనమ్ ॥

(3) 2-46-2 ఇయమద్య నిశాపూర్వా । సౌమిత్రే ప్రహితావనమ్ ॥ వనవాసస్య భద్రంతే । స నోత్కంఠితు మర్హతి ॥

(4) 2-46-17 గోకులాకుల తీరాయా । స్తమసాయా విదూరతః ॥ అవస త్తత్ర తాం రాత్రిం । రామః ప్రకృతిభిస్సహ ॥

(5) 2-56-19 అస్మద్వ్యపేక్షా న్సౌమిత్రే । నిరపేక్షాన్ గృహేష్వపి । వృక్షమూలేషు సంసుప్తాన్ । పశ్యలక్ష్మణ సాంప్రతమ్ ॥

(6) 2-46-21 యావదేవతు సంసుప్తా । స్తావదేవ వయంలఘు । రథమారుహ్య గచ్ఛామః । పంథానమకుతోభయమ్ ॥

బురజనులు నిదుర లేచి రాఘవులం గానక శోకసంతప్తచిత్తులై మఱలి యయోధ్యకుం
జనిరి. అట వారలు రాత్రిశేషమున ననతిదూరము చని [1]యుదయమయినతఱి
నొక్కయెడ [2] సంధ్యాదికృత్యములందీర్చి గోమతీనదీతరణము గావించి షష్ఠిదినమున
[3]సాయంతనమున గంగాతీరమునకుం జని [4]యా రేయి గడపి మఱుదిన (శుద్ధసప్తమి)
ముదయమున [5]జడలధరించుటకు వటక్షీరములఁ దే గుహునినంప నాతండు తెచ్చిన
పిదప రామలక్ష్మణులు జడలధరించి [6]గుహసుమంత్రుల నిద్దఱ నటనిలిపి గంగాతరణ
ముంజేసి పూగుత్తుల నలరి చిగురుటాకుల సొంపెసలారు నింగుదీ (భుజపత్రి) వృక్ష
పరిసరముననిలిచి [7]మేధ్యములగు మాంసముల క్షుధానివృత్తి యొనర్చి [8]సాయంతన
సంధ్యాకార్యములం జేసి 'యిది జనపదమునకు వెలుపల మొదటిరాత్రి'యని లక్ష్మణు
నకుఁ జెప్పి [9]యా రేయి నచ్చటఁ గడపియుదయానంతర మష్టమి నచ్చోటువదలి యదృ
ష్టపూర్వములగు తరుగుల్మలతావనములం గడచి ప్రయాగను గాంచి సన్నిహిత
మున [10]గంగాయమునామధ్యప్రదేశమున భరద్వాజాశ్రమమునకుం బ్రొద్దు గ్రుంక
కుండనె చని మునింగాంచి నమస్కరించి యాతిథ్యాదులంగొని [11]యా రేయినచటఁ

---

(1) 2-40-2 తథైవగచ్ఛత స్తస్య । వ్యపాయాద్రజనీ శివా । ఉపాస్యసశివాం సంధ్యాం । విషయాన్తం వ్యగాహత ॥

(2) 2-49-12 గోమతీం గోయుతానూపా । మతరత్సాగరంగమామ్ ॥

(3) 2-50-12 తత స్త్రిపథగాం దివ్యాం । శివతోయా మశైవలామ్। దదర్శ రాఘవో గంగాం। పుణ్యామృషి నిషేవితామ్ ॥

(4) 2-50-59 తథాశయానస్య తతోస్యధీమతో । యశస్వినో దాశరథేర్మహాత్మనః । అదృష్ట దుఃఖస్య సుఖోచితస్యసా। తదా వ్యతీయాయ చిరేణ శర్వరీ ॥

(5) 2-52-88 జటాః కృత్వాగమిష్యామి । న్యగ్రోధక్షీరమానయ । తత్ క్షీరం రాజపుత్రాయ గుహః క్షిప్ర ముపాహరత్ ॥

(6) 2-52-80 అనుజ్ఞాయ సుమంత్రంచ । సబలంచైవ తం గుహం । ఆస్థాయనావం రామస్తుచోద యామాస నావికాన్ ॥

(7) 2-52-102 ఆదాయమేధ్యాన్ త్వరితం బుభుక్షితౌ। వాసాయకాలే యయతుర్వనస్పతిమ్॥

(8) 2-53-1 సతంవృక్షం సమాసాద్య । సంధ్యామన్వాస్య పశ్చిమామ్ ॥ రామోరమయతాం శ్రేష్ఠ । ఇతిహోవాచ లక్ష్మణమ్ ॥ అద్యేయం ప్రథమారాత్రి ర్యాతా జనపదాద్బహిః ॥

(9) 2-54-1 తేతుతస్మిన్ మహావృక్షే । ఉషిత్వారజనీం శివామ్ । విమలేభ్యుదితే సూర్యే తస్మాద్దేశాత్ప్రతస్థిరే ॥

(10) 2-54-8 ధన్వినౌ తౌ సుఖంగత్వా। లంబమానే దివాకరే ॥ గంగాయమునయోస్సంధౌ । ప్రాపతుర్నిలయం మునేః ॥

(11) 2-55-1 ఉషిత్వారజనీంతత్ర । రాజపుత్రౌ పరందపౌ ॥ మహర్షి మభివాద్యాథ । జగ్మతుస్తంగిరింప్రతి ॥

గడపి నవమియుదయమున నాఋషియనుజ్ఞవడసి చనిచని [1]యొకచోఁ యమునానదీతీరమున విడిసి యా రేయిఁ గూడ నాస్థలమున జరుప నుదయంబగుడు లక్ష్మణునిమేల్కొలిపి దశమిదినమునఁ జిత్రకూటగిరికిం జని లక్ష్మణుఁడు పర్ణశాలను నిర్మింప [2]భూతతృప్తిఁ గావించి సీతతో శ్రీరాముండు ప్రవేశమొనర్చె. అనంతర మట విడువంబడిన గుహసుమంత్రులు [3]శ్రీవారు చిత్రకూటముం జేరువఱ కచటనె యుండియు, గుహుండు స్వగ్రామమునకుం జన [4]మూఁడవదినము (దశమి) సాయాహ్నమున సారథి యయోధ్యకుం జేరి [5]తానట గుహునితోడంగలసి బహుదినము లుంటిననియు రామశోకాభిభూతములై వృక్షములు వాడినవనియు సరస్సు లుష్ణజలముల నిండియున్నవనియు నుడువ రాజగృహంబున శోక మినుమడింప హాహాకారముల నిండియుండె. [6]అంత నారాత్రి (రాముఁడు వనవాసమునకుం బోయినయాఱవరాత్రి) దుష్కృత మొనర్చితినని తలఁచి [7]యర్ధరాత్రాత్పరమున దశరథుండు ప్రాణముల వదలె. ఆఱవరాత్రి యనఁ జైత్ర శు 5 దినమున వనప్రయాణము గాన యదిమొదలు దశమిరాత్రి యాఱవది యగును. మూఁడవదినమనుటకుం గతిం బేమియని మన చదువరులకు సందియము గలుగక మానదు. సప్తమిపర్యంతము శ్రీవారితోఁ గలసియుండి, దశమిదినమున నయోధ్యకుం బ్రయాణమొనర్చిన సుమంత్రుఁడు స్వామిని విడనాడిన మూఁడవదినమని గ్రహింపవలయు. అనఁగ శ్రీరాములు దశమిదినమునఁ జిత్రకూటమునకుం జేర నా దినము సాయంతనసమయమునకు సుమంత్రుఁ డయోధ్యం జేరె. ఇఁక దశరథుని

---

(1) 2-55-34 విహృత్య తే బర్హిణపూగనాదితే । శుభే వనే వానరవారణాయుతే ॥ సమం నదీవప్ర ముపేత్య సమ్మతం । నివాసమాజగ్ము రదీనదర్శనాః ॥

(2) 2-56-35 తౌ తర్పయిత్వా భూతాని రాఘవౌ సహ సీతయా। తదా వివిశతు శ్శాలాం సుశుభాం శుభలక్షణామ్ ॥

(3) 2-57-2 భరద్వాజాభిగమనం । ప్రయాగే చ సహాసనం ॥ ఆగిరేర్గమనం తేషాం । తత్రస్థైరుపలక్షితమ్ ॥

(4) 2-57-5 తతస్సాయాహ్నసమయే । తృతీయేఽహని సారథిః ॥ అయోధ్యాం సమనుప్రాప్య నిరానందాం దదర్శహ ॥

(5) 2-59-7 గుహేన సార్ధం తత్రైవ స్థితోఽస్మి దివసాన్ బహూన్ ॥ ఆశయా యది మాం రామః । పునశ్శబ్దాపయే దితి ॥ అపి వృక్షాః పరిమ్లానాః । సపుష్పాంకుర కోరకాః ॥ ఉపతప్తోదకా నద్యః । పల్వలాని సరాంసి చ ॥

(6) 2-63-4 స రాజా రజనీం షష్ఠీం । రామే ప్రవ్రాజితే వనమ్ ॥ అర్ధరాత్రే దశరథః సంస్మరన్ దుష్కృతం కృతమ్ ॥

(7) 2-64-79 యదా తు దీనం కథయన్నరాధిపః । ప్రియస్య పుత్రస్య వివాసనాతురః ॥ గతేర్ధరాత్రే భృశదుఃఖపీడిత । స్తదా జహౌ ప్రాణ ముదారదర్శనః ॥

మరణానంతరము జరిగినయుదంతంబు వివరించెద. [1] ఉదయాత్పూర్వము వందిమాగధాదులు మేల్కొలుప నిశ్శబ్దముగనుండ దాసీజనంబు లంతఃపురంబునకుంజని విగతాసుండగుదశరథునిఁ గాంచి పత్నులకుం దెలుపఁ బ్రలాపములం గొంతతడవుజరుగ ననంతరము మంత్రులేతెంచి [2] మృతకళేబరముఁ దైలద్రోణియందు నునుచువఱకు నాదినము (ఏకాదశి) సాయంతనసమయ మాయె. [3] ఆరాత్రియుంగూడఁ బ్రలాపంబులంగడపి భరతమాతయగు కైక నందఱు దూఱసాగిరి. [4] మఱునాఁ (ద్వాదశి) డుదయమున మార్కండేయ జాబాలి కాత్యాయన గౌతమప్రభృతులు వసిష్ఠమూలముగ మంత్రిసత్తములకు నరాజకరాష్ట్రముండం జనదని నుడువ నంత దూతలంబిలిచి [5] పథ్యశనాదులనొసఁగి యనిచిన నాదినమచటనె యుండియు [6] మఱుదిన మతత్వరితగమనమున సన్నిహితమార్గమున కేకయరాజధానికిం జని యారేయి భరతునింజూడక మఱుదినము (చతుర్దశి) ఉదయకాలమున దర్శనమొనర్చి యాక్షణమున నతనిం దోడ్కొని యయోధ్యాగమనోన్ముఖులై [7] నాఁటి కేడవదినమున రాత్రినఱకు (చైత్ర బ 5) నయోధ్యకుం జేరినయంతం గౌసల్య మొదలగుపత్నులపరిదేవనమున నానాయను కాలహరణమై శపథాదులనొనర్చ [8] శోకంబునం జరుప (చైత్ర బ 6 దినమున) ప్రభాకరోదయంబగుడుఁ [9] దానాహితాగ్నియగుటం జేసియుఁ బితృకార్య మైనందున నమావాస్యాంతముఁ బునర్దశాహకృత్యమును

(1) 2-65-1 అథరాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం। ప్రాతరేవాపరేఽహని॥ వందినః పర్యుపాతిష్ఠన్। తత్పార్థివనివేశనమ్॥

(2) 2-66-16 తైలద్రోణ్యాంతు సచివై। శ్శాయితం తం నరాధిపమ్॥ హామృతోయమితిజ్ఞాత్వా। స్త్రియస్తాః పర్యవారయన్॥

(3) 2-66-26 గతేతుశోకాత్త్రిదివం నరాధిపే। మహీతలస్థాసు నృపాఙ్గనాసుచ॥ నివృత్తచారస్సహసాగతోరవిః। ప్రవృత్తచారా రజనీ హ్యుపస్థితా॥

(4) 2-67-2 వ్యతీతాయాన్తు శర్వర్యా। మాదిత్యస్యోదయేతతః॥ సమేత్య రాజకర్తారస్సభామీయుర్ద్విజాతయః॥

(5) 2-68-10 దత్తపథ్యశనాదూతా। జగ్ముస్స్వం స్వం నికేతనమ్॥

(6) 2-68-20 యయుః పథాతిమహతా। శాసనం భర్తురీప్సవః॥ తేశ్రాన్తవాహనాదూతా। వికృష్టేనపథాతతః॥ గిరివ్రజంపురవరం। శీఘ్రమాసేదురంజసా॥ అహేడమానాస్త్వర యాస్మదూతా। రాత్ర్యాంతుతే తత్పురమేవయాతాః॥

(7) 2-72-8 అద్యమే సప్తమీరాత్రి। శ్చ్యుతస్యార్యకవేశ్మనః॥

(8) 2-75-65 లాలప్యమానస్య విచేతనస్య। ప్రణష్టబుద్ధేః పతితస్యభూమౌ॥ముహుర్ముహుర్నిశ్శ్వసతశ్చఘర్మం। సాతస్యశోకేన జగామ రాత్రిః॥

(9) 2-76-23 కృతోదకంతే భరతేనసార్ధం। నృపాఙ్గనామంత్రి పురోహితాశ్చ॥ పురీంప్రవిశ్యాశ్రుపరీతనేత్రా। భూమౌదశాహం వ్యనయన్త దుఃఖమ్॥

క్రమముగ జరపి [1] వైశాఖ శు 1 యాశౌచనివృత్తియు వైశాఖ శు 2 (ద్వాదశాహమున) సాపిండ్యాది శ్రాద్ధకర్మముల నొనర్చియు [2] వైశాఖశుక్ల తృతీయదినమున (పదుమూఁడవదినము) శోకమూర్ఛితుఁడై పలువిధముల విలపించె. [3] అనంతరము వైశాఖశుద్ధ చతుర్థిదినమున (పదునాల్గవదినము) బంధుమిత్రపురోహితామాత్యు లందఱేకవచస్కులై భరతునిఁ బట్టాభిషిక్తుఁ జేయఁ బూనుటయు నా మఱుదిన ముదయమున (వైశాఖ శు 5) [4] వందిమాగధులు మంగళసంహితల స్తుతి యొనర్చుటయు నెవరెన్నివిధములఁ జెప్పినను దాఁ బట్టాభిషిక్తుఁడగుట కియ్యకొనక శ్రీరాములఁ దా మరలింపఁ బోవలయునని మార్గశోధకుల కుత్తరువు నిచ్చి యెల్లురతోడఁ జనుటకు రథముల నాయత్తముఁ జేయ సుమంత్రునికిం జెప్ప నాతండును సిద్ధమొనర్ప [5] మఱుదిన (వైశాఖ శు 6) ముదయమున రామదర్శనలాలసుఁడై భరతుం డతిత్వర [6] గంగాకూలముం జేరి గుహునిదర్శించి యతండు దెలుప రామశయ్యాదులం జూచి విలపించియు, సప్తమినాఁ డుదయమునఁ దానును జటాధారణంబొనర్చి గంగను దాఁటి భరద్వాజాశ్రమమునం [7] దారాత్రి యాతిథ్యాదుల గ్రహించి [8] మఱుదిన ముదయమున (అష్టమి) ననుజ్ఞాతుఁడై [9] పర్ణశాలను జటామండలమండితుండగు రాముని గనియె. [10] అంత యుగాంతభాస్కరునివలె దుర్నిరీక్ష్యుండును జటా

(1) 2-77-1 తతో దశాహేఽతిగతే। కృతశౌచో నృపాత్మజః। ద్వాదశేఽహని సంప్రాప్తే। శ్రాద్ధకర్మాణ్యకారయత్॥

(2) 2-77-4 తతః ప్రభాతసమయే। దివసేఽథ త్రయోదశే॥ విలలాప మహాబాహు ర్భరత శ్శోకమూర్ఛితః॥

(3) 2-79-1 తతః ప్రభాత సమయే। దివసేచ చతుర్దశే॥ సమేత్య రాజకర్తారో। భరతం వాక్యమబ్రువన్.

(4) 2-81-1 తతో నాందీముఖీం రాత్రిం। భరతం సూతమాగధాః। తుష్టువుర్వాగ్విశేషజ్ఞాః। స్తవైర్మంగళసంహితైః॥

(5) 2-83-1 తతస్సముత్థితః కాల్య। మాస్థాయ స్యందనోత్తమమ్। ప్రయయౌ భరతశ్శీఘ్రం। రామదర్శనకాంక్షయా॥

(6) 2-83-19 తే గత్వా దూరమధ్వానం। రథయానాశ్వకుంజరైః। సమాసేదు స్తతో గంగాం। శృంగిబేరపురం ప్రతి॥

(7) 2-90-24 తత స్తథేత్యేవ ముదారదర్శనః। ప్రతీతరూపో భరతోఽబ్రవీద్వచః। చకార బుద్ధించ తదాతదాశ్రమే। నిశానివాసాయ నరాధిపాత్మజః॥

(8) 2-92-1 తత స్తాం రజనీముష్య। భరత స్సపరిచ్ఛదః। కృతాతిథ్యో భరద్వాజం। కామాదభిజగామహ॥

(9) 2-99-25 నిరీక్ష్య సముహూర్తంతు। దదర్శ భరతో గురుం। ఉటజే రామమాసీనం। జటామండలధారిణమ్॥

(10) 2-100-1 జటిలం చీరవసనం। ప్రాంజలిం పతితం భువి। దదర్శ రామో దుర్దర్శం। యుగాంతే భాస్కరం యథా॥

వల్కలధారియుఁ బ్రాంజలియుఁ బ్రణతుఁడునై భూమిపయిం బడియుండు భరతునిం గాంచి రాముండు లాలనఁ జేసి, ధర్మావసరప్రశ్న మొనర్చి రాజవృత్తాంతశ్రవణజనితశోకోపహతులయి యాదినమంతయు నటులు గడపి మఱుదినమున (నవమి) స్నానపిండోదకదానాదులం జరిపి దశమ్యుదయమున బంగారువికారంబగు పాదుకలఁ దానధిష్ఠించి భరతునకు దయచేయ నాతఁడామె యచటువాసి యతిశీఘ్రమున [2]నయోధ్యకు సాయంతనమునఁ జని తల్లులనటనిలిపి [3]శ్రీరాముండిచట లేనియీ దుఃఖము నంతయు నందిగ్రామమునకుం జని యట సహించెదనని వసిష్ఠాదులకుం జెప్పి మఱునాఁడు (ఏకాదశి) [4]పాదుకల నొకచోఁ బ్రతిష్ఠాపించి రాజ్యభారముఁ దాన నిర్వహించుచుఁ బాదుకలకు నిత్యము రాజ్యాంగకృత్యమును నివేదించుచుండెను. [5]అట రాముఁడు చిత్రకూటమున మూఁడుదినములం గడపి నిఁక నిట నుండం జనదని యెంచి భరతాగమన మాతృదర్శనస్థలంబులం జనకజకుఁ జూపుతఱి దండకావనమున ఖరదూషణుల దాడికి బెదరి యందందచరించు ఋషులు గొందఱిట కేతెంచి దుఃఖముల నుడువ నాదిన (చతుర్దశి) ముదయమున నచ్చోటును విడిచి [6] యత్ర్యాశ్రమమునకుంజని మ్రొక్కెడునంతనా నతం (అత్రిమహాముని) డతిముదమునఁ బుత్త్రునివలె నితనింజూడ నంతజానకియు ననసూయాదేవికడకుంజని యభివాదనంబొనర్చ నామెయు ననామయంబడిగి సత్కథలఁ బ్రొద్దుపుచ్చుచనుండ నట సీత తనవివాహవృత్తాంతంబంతయు నుడువ [7] వినిసంతసించి నేఁడు మార్తాండుం డపరదిశనలంకరించె. పగలాహార సంపాదనకుంజని సంధ్యలనిద్రంగూరు పక్షులకలకలంబు వినంబడు. [8] నక్షత్రముల నలంకరింపఁ బడియుఁ జంద్రికావరణయుతుండగు మృగాంకుఁ డిదెయం

(1) 2-112-22 సోఽధిరుహ్యనరవ్యాఘ్రః। పాదుకే హేమభూషితే । ప్రాయచ్ఛత్సుమహాతేజా। భరతాయ మహాత్మనే॥

(2) 2-114-1 స్నిగ్ధగంభీర ఘోషేణ । స్యందనేనోపయాత్ప్రభుః । అయోధ్యాంభరతఃక్షిప్రం। ప్రవివేశమహాయశాః॥

(3) 2-115-2 నన్దిగ్రామం గమిష్యామి। సర్వానామన్త్రయేఽద్య వః। తత్రదుఃఖమిదంసర్వం। సహిష్యేరాఘవంవినా॥

(4) 2-115-25 పాదుకేత్వభిషిచ్యాథ। నన్దిగ్రామేఽవసత్తథా । భరతశ్శాసనంసర్వం । పాదుకాభ్యాం న్యవేదయత్॥

(5) 2-116-1 ప్రతిప్రయాతే భరతే । వసన్రామస్తపోవనే । లక్షయామాససోద్వేగ । మథౌత్సుక్యంతపస్వినామ్॥

(6) 2-117-5 సోఽత్రేరాశ్రమమాగమ్య । తం వవందే మహాయశాః । తంచాపిభగవానత్రిః । పుత్రవత్ప్రత్యపద్యత॥

(7) 2-119-3 రమేహంకథయాతేతు । దృఢంమధురభాషిణీ । రవిరస్తంగతశ్శ్రీమా । నుపోహ్యరజనీంశివామ్॥

(8) సంప్రవృత్తా నిశాసీతే । నక్షత్రసమలంకృతా । జ్యోత్స్నాప్రావరణశ్చంద్రో । దృశ్యతేభ్యుదితోంబరే॥

బరమునను దయమయ్యె. నీవును దివ్యాలంకారశోభితవై నామనమునకింపు గలిగింపు మనియు, శ్రీరామున కనుచరురాలవై సుఖంబుండుమనియు, నుడివి యానతిచ్చెదఁ బోదువుగాక యనె. ఈరీతివర్ణనలచే నీదినము శుక్లపక్షచతుర్దశియని నిర్ణయపఱచి (1)యా రాత్రియుంగూడ రాముండచటనెయుండి యుదయమైనతఱిఁ దాపసుల యనుజ్ఞవడసి (2) స్వస్త్యయనపూర్వకముగ వైశాఖశుద్ధ పౌర్ణమిరోజున దండకారణ్యముం బ్రవేశించెను.

---

(1) 2-119-16 తతస్తాంశర్వరీం ప్రీతః । పుణ్యాం శశినిభాననః । అర్చితస్తాపసైస్సిద్ధై । రువాస రఘునందనః॥

(2) 17 తస్యాంరాత్ర్యాంవ్యతీతాయా।మభిషిచ్య హుతాగ్నికాన్ ।ఆపృచ్ఛేతాంనరవ్యాఘ్రౌ। తాపసాన్వనగోచరాన్ ॥

(3) 2-119-22 ఇతీవతైఃప్రాంజలిభి స్తపస్విభి । ర్ద్విజైఃకృతస్వస్త్యయనః పరంతపః । వనం స భార్యః ప్రవివేశ రాఘవః। స్సలక్ష్మణస్సూర్య ఇవాభ్రమండలమ్॥

అయోధ్యాకాండము సమాప్తము.

అరణ్యకాండము.

అనంతరము సతీసమేతుఁడగు శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణయుతుఁడై తపోబలము గల ద్విజులచే ననుజ్ఞాతుఁడై స్వస్త్యయన పూర్వకముగ ఘోరదనుజహారణము గావింపఁ [1] దండకావనమును దుందుభి సం॥ వైశాఖ శుక్లపూర్ణిమ దినమునం బ్రవేశించి యచ్చటచ్చటఁ దాపసాశ్రమముల ననేకముల సందర్శించెను. అందుఁ బ్రథమదినమున (వైశాఖ శు 15) నొకతాపసకూటముంగని వారలచట నాతిథ్యాదులొసఁగ [2] నహోరాత్రములఁ గడపి యుదయానంతరము (వైశాఖ బ 1) సింహవ్యాళమృగాకీర్ణమగు వనమునం జనునెడ విరాధుండను రక్కసుఁడేతెంచి సీతను హరించి పరుగిడ నాతని యుభయబాహుల నుభయులు (రామలక్ష్మణులు) ఖండింప నతఁడు దనశాపవృత్తంబును నుడివి స్వమరణోపాయంబు దెలుప నటుచేసి యాతనిని శమనాలయమునకుఁ బంపి, యాదినము సాయాహ్నమున శరభంగాశ్రమమునకుం జేరుసమయమున నాయనకు బ్రహ్మలోక గమనార్థము విమానమును దేవతలు నేతెంచి భూస్పర్శములేక యుండం గాంచి యిదియేమిచిత్రమని యడుగ నుదంతంబంతయుఁ దెలిపి హుతాశనప్రవిష్టుఁడై దహింపఁబడి యందుఁ బంచవింశవర్ష (25) వయస్కపురుషుం డొకఁడుగన్పడ వీరలు నాశ్చర్యమగ్నులరై కాంచునెడ, నతండు విమానారూఢుఁడై చనియె. అనంతరము వైఖానసవాలఖిల్యాది ఋషినికరము వెనువెంట నడచుచుఁ దమతమ దుఃఖకారణముం దెలుప విని వారితోడన సుతీక్ష్ణాశ్రమమునకుంజని యాయనతోఁ గుశలప్రశ్నముఁ జేయుతఱి [3] సాయంతనమగుట సంధ్యాదికృత్యముల నొనర్చి యట సత్కరింపఁబడి [4] మఱునాఁడు (విదియ) దయమైనపిదప నాయన యానతింగొని బహుదూరముజని [5] మార్తాండుండస్తగిరి నొం

---

(1) **3-1-1** ప్రవిశ్యతు మహారణ్యం । దండకారణ్య మాత్మవాన్ । దదర్శరామోదుర్ధర్ష । స్తాపసాశ్రమ మండలమ్॥

(2) **3-2-1** కృతాతిథ్యోథరామస్తు । సూర్యస్యోదయనం ప్రతి। ఆమన్త్ర్యసమునీంత్సర్వా న్వనమే వాన్వగాహత॥

(3) **3-7-23** అన్వాస్య పశ్చిమాంసన్ధ్యాం। తత్రవాస మకల్పయత్ । సుతీక్ష్ణస్యాశ్రమేరమ్యే। సీతయాలక్ష్మణేనచ॥

(4) **3-8-4** ఉదయంతందినకరం । దృష్ట్వావిగతకల్మషాః । సుతీక్ష్ణమభిగమ్యేదం । శ్లక్ష్ణం వచనమబ్రువన్ ॥

(5) **3-11-5** తేగత్వాదూరమధ్వానం । లంబమానేదివాకరే। దదృశుస్సహితారమ్యం।తటాకమ్ యోజనాయతమ్॥

దుటకుఁ గొంచెముముందు గజయూథాలంకృతమును సారసహంసకాదంబసంకులము నగునొకసరస్సును గని యద్దాని యంతరమున నెరినింగానక వినంబడు మృదుమధురవీణాగానము నాలించి ధర్మభృతుండను ఋషింగాంచి యిదియేటివింతయని యడుగ నతండిది [1] పంచాప్సరతటాకమనియు మాండకర్ణి నిర్మితంబనియుం దెలుప విని ముదంబొంది యనంతర మొక తాపసాశ్రమముంగని యటఁ గొండొకకాలంబు గడపి యాదండ ఋషియాశ్రమములం గనుచు [2] నొకచోఁ జిత్రకూటవాసను మొదలిరునదిమాసములును మఱియొకచోఁ బండ్రెండుమాసములును, వేఱొకచోఁ బదునాఱు మాసములును, మఱియు నింకొకచో ముప్పది మాసములు ననంతర మొకస్థలమునఁ బదుమూఁడు మాసములును, వేఱొకయెడఁ బదునెనిమిది మాసములును బిదపనొకయెడ మూఁడుమాసములును, మఱియు నెనిమిదిమాసములును నిలుచుచుఁ జనఁ బదిసంవత్సరములు గడచె. [3] వెండియు సుతీక్ష్ణాశ్రమమున కేతెంచి యటఁ గొంతకాలము (రెండుసంవత్సరములు) గడపిరి. అనంతర మగస్త్యాశ్రమమునకుం జన నుద్యుక్తులై యుండునెడ సుతీక్ష్ణుం డగస్త్యభ్రాత యాశ్రమమిట సన్నిహితమని నుడువ నంతంజని తాపసింగాంచి నమస్కరించి [4] యినుండస్తమింప సాయంసంధ్యాకృత్యముల నొనర్చి యారేయి నచట నాతిథ్యాదులం గొని, సుఖసుప్తులై మఱుదిన ముదయమున నాజ్ఞంగొని యగస్త్యాశ్రమమునకుం జని ఋషింగాంచి వందనాదుల నొనర్చి యర్ఘ్యాదులంగొని యుపవిష్టులై యుండునెడ నగస్త్యుఁడు విశ్వకర్మనిర్మితమగు వైష్ణవచాపమును బ్రహ్మదత్తశరములను ఖడ్గమును దయచేయ నయ్యవి గ్రహింపఁబడిన పిదప [5] రవ్యస్తమయ సమయమగుడు సంధ్యాదులం జరపి నిద్రంగూరి యుదయమున మేల్కాంచి పూర్వాహ్ణకృత్యములం జేసి వందనాదుల

(1) 3-11-11 ఇదంపంచాప్సరో నామ । తటాకంసార్వకాలికమ్। నిర్మితం తపసారామ మునినా మాండకర్ణినా॥

(2) 3-11-25 క్వచిత్పరిదశాన్మాసా । నేకంసంవత్సరం క్వచిత్ । క్వచిచ్చచతురోమాసాన్ । పంచషట్చా పరాన్ క్వచిత్॥ అపరత్రాధికంమాసా। దప్యర్థమధికం క్వచిత్ త్రీన్ మాసానష్టమాసాంశ్చ। రాఘవోన్యవసత్సుఖమ్ । రమతశ్చానుకూల్యేన యయుస్సంవత్సరాదశ॥

(3) 3-11-29 సుతీక్ష్ణస్యాశ్రమం శ్రీమా । న్పునరేవాజగామహ,। తత్రాపిన్యవసద్రామః కంచిత్కాల మరిందమః॥

(4) 3-11-71 రామస్యాస్తంగతస్సూర్య । స్సంధ్యాకాలో భ్యవర్తత, ఉపాస్యపశ్చిమాంసంధ్యాంసహభ్రాత్రాయథావిధి॥ న్యవసత్తాంనిశామేకాం । ప్రాశ్యమూలఫలానిచ। తస్యాంరాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం । విమలే సూర్యమండలే । భ్రాతరంతమగస్త్యస్య । హ్యామంత్రయత రాఘవః॥

(5) 3-13-10 రవిరస్తంగతస్సౌమ్య సంధ్యాకాలోభ్యుపాగతః। ఉపాస్యపశ్చిమాంసంధ్యాం । రామస్సౌమిత్రిణాసహ । సుష్వాపరజనీం తాంతు। పూజితఃపరమర్షిణా । సుఖోషిత స్తదారామ' స్సంధ్యామన్వాస్యసానుజః । కృత్వాపౌర్వాహ్ణికంతస్థౌ । స్నాతోహుతహుతాశనః॥

నగస్త్యునిం బరితుష్టియొనర్చి సుఖాసీనులైన తఱి [1] దశరథునిచే నియమింపఁబడిన కాలము గడచిపోవుచున్నయది. ప్రతిజ్ఞనంతయు జరపి సుఖముగ నీరాజ్యమున నివసింపుమని యాతం డాశీర్వదింపం జిత్తమని నుడివిన యనంతరమున దండకారణ విషయముం దెల్పవిని మేమువసించుటకుం దగిన స్థలమును దెలుపవలయునని యడుగ విచారించి గోదావరీతీరమున నిచటికి [2] ద్వియోజనాధ్వగమనమునఁ బంచవటీతీరమునకుం జని వసింపుఁడని నుడువ వారలు బయలువెడలి పోవునెడ జటాయువుం గని యనంతరము పంచవటీతీరమునకుం జని రమణీయంబగు స్థలమునఁ బర్ణశాలనొకటి నిర్మించికొని విడిసిరి. వనవాసము మొదలచ్చటచ్చటఁ గొన్నిమాసములు నిలుచుచుజనె ననుగణన ప్రకారము పదిసంవత్సరములును సుతీక్ష్ణాశ్రమమున రెండుసంవత్సరములు గడువ మొత్తమునకుఁ బండ్రెండువత్సరంబు లయినపిదప నగస్త్యాశ్రమమున నొకదినముండి మఱుదినమునఁ బంచవటిని జేరి రనుటవలనను, అగస్త్యుఁడు "కాలోయంగత భూయిష్ఠః" అనుటవలనఁ జాలకాలము జరిగినదని గన్పట్టును. కాన పదుమూఁడవ సంవత్సరారంభమునఁ బంచవటిని జేరిరనుట యుచితము. పంచవటీతీరముననుండు సమయమున [3] శరద్ధేమంతకాలములను ముందుగవర్ణించి యనంతర [4] మభిషేకార్థము గోదావరికిఁ జనుచుండెడు సమయము చైత్రమాసాంతమని యెంచ నగును. ఎటులనిన, రావణవధానంతరమున నతిశీఘ్రముగ [5] భరద్వాజాశ్రమమునకు వచ్చుసమయము పదునాల్గుసంవత్సరముల పూర్తిని తెలియఁజేయుచున్నందున, దుందుభిసంవత్సర చైత్ర శు 5 దినమున వనవాసప్రయాణ మొనర్చిన శ్రీరామునికి ధాతృ సంవత్సర చైత్ర శు 5 వఱకు నియతకాలము పూర్తియగును గాన తత్పూర్వ మమావాస్య (రావణవధ యొనర్చినదినము) ఫాల్గునమాసమునఁ జేరుటచేతను, నద్దానికిఁ బదునెనిమిదవ రోజు వెనుక [6] (ఫాల్గున శు 13) వాయుసూనుఁడు లంకకేఁగినపుడు పదియవమాసము జరుగుచున్నదియని సీతావాక్యము గ్రహించిన యెడ జ్యేష్ఠమున సీతాహరణమని ధ్రువమగును. ఇంతియకాక హరణాత్పూర్వ

---

(1) 3-13-22 కాలోయంగతభూయిష్ఠో । యఃకాలస్తవరాఘవ । సమయోయోనరేంద్రేణ కృతోదశరథేనతే । తీర్ణప్రతిజ్ఞఃకాకుత్స్థ । సుఖంరాజ్యే నివత్స్యతి॥

(2) 3-13-53 ఇతోద్వియోజనే తాత । బహుమూలఫలోదకః । దేశోబహుమృగశ్రీమాన్ । పంచవట్యభివిశ్రుతః॥

(3) 3-16-1 వసత స్తస్యతుసుఖం । రాఘవస్య మహాత్మనః। శరద్వ్యపాయే హేమన్త। ఋతు రిష్టః ప్రవర్తతే॥

(4) 3-16-2 సకదాచిత్ప్రభాతాయాం । శర్వర్యాంరఘునందనః । ప్రయయా వభిషేకార్థం । రమ్యాం గోదావరీంనదీమ్॥

(5) 6-127-1 పూర్ణేచతుర్దశేవర్షే । పంచమ్యాం రఘునందనః । భరద్వాజముపాగమ్య । వవందే నియతోమునిమ్॥

(6) ఏతద్విషయం సుందరకాండే స్పష్టీకృతం॥

ము రావణుఁడు మారీచాశ్రమమునకు రెండవసారి వచ్చినపుడు [1] శంఖములు ముత్యపుచిప్పలు మొదలగునవి సముద్రతీరమున నిండిపడియున్న వను గ్రీష్మధర్మ సూచకవాక్యములను గమనించియు నది వైశాఖమనియెంచి తత్పూర్వ మవిలంబముగ శూర్పణఖ కర్ణనాసికాచ్ఛేదనము, పదునలుగురు రాకాసిబంట్లవధయు ఖరదూషణాది వధయు నకంపనుని లంకాగమనము రావణుఁడు మారీచుకడకుఁ బోయి మరలింపఁబడుటయు శూర్పణఖ లంకాగమనము తదనంతరము మారీచాశ్రమమునకు రావణుఁడు రెండవసారి చనుటయు నను కార్యములొకటి తరువాత నొకటి వ్యవధిహీనముగ జరిగినవిగాన సీతారామలక్ష్మణు లభిషేకార్థము గోదావరికిఁ జనుసమయము గూడ వైశాఖ మాసారంభమనియు నెంచఁదగును గనుక వనవాసమునం బదుమూడవయేఁటఁ బంచవటీతీరప్రవేశమునుఁ బదుమూఁడుమాసముల యిరువదియైదు దినము లచటనుండుటయుఁ బదుమూఁడు మాసములు గడచినవెనుకఁ బదునాల్గవమాసా (వైశాఖము) రంభమున శూర్పణఖరాకయు జరిగెనని దృఢపడుచు వచ్చును. ఇంకొకవిషయమును యోజించినను మాసారంభమున శూర్పణఖరాకయని యనఁగలము. సీతారామలక్ష్మణు లభిషేకమునకు గోదావరికింజని యచట పితరులకును దేవతలకును జలతర్పణము సేసి సమాహితులై భాస్కరస్తుతి యొనర్చిరనియుం గలదు. కాన నొకవేళ నాదిన మమావాస్యయని తర్పణాదులవలనఁ దలంచినను మఱునాఁడు మాసారంభము. [2] అంతశూర్పణఖ రాముని మోహించి వేఁడఁ దాఁ [3]గృతదారుఁడననియు, నకృత దారుండగు తన యనుజునికడకుఁ జనుమన [4]నదియటులు సేయ నాతండు ముక్కుచెవులఁగోయుటయు నంత నదిచని యావార్త ఖరునకుంజెప్ప నాతఁడు [5]పదునల్వురరక్కసుల నంప వారలను శ్రీరాముండు గూల్చుటయు ననంతరము ఖర దూషణ త్రిశిరులు కదన

---

(1) 3-35-24 సశంఖమౌక్తికాజాలమ్। ప్రవాళనిచయంతథా। ముక్తానాంచసమూహాని। శుష్యమాణానితీరతః॥

(2) 3-17-6 సాతుశూర్పణఖానామ। దశగ్రీవస్యరక్షసః। భగినీరామమాసాద్య। దదర్శత్రిదివోపమ్। బభూవేంద్రోపమందృష్ట్వా। రాక్షసీకామమోహితా॥

(3) 3-18-2 కృతదారోస్మి భవతి। భార్యేయందయితామమ।అనుజస్త్వేష మేభ్రాతా।శీలవాన్ ప్రియదర్శనః। శ్రీమానకృతదారశ్చ। లక్ష్మణోనామవీర్యవాన్॥

(4) 3-18-21 ఇత్యుక్తోలక్ష్మణ స్తస్యాః। క్రుద్ధోరామస్యపార్శ్వతః। ఉద్ధృత్యఖడ్గంచిచ్ఛేదః కర్ణనాసమ్మహాబలః॥

(5) 3-19-25 ఇతిప్రతిసమాదిష్టా। రాక్షసా స్తేచతుర్దశ। తత్రజగ్ము స్తయాసార్థం। ఘనావాతేరితాయథా॥

మునకుం జనుదేర మూఁడుగడియలలోనం బరిమార్చుటయు [1]నకంపనుఁడు ప్రకంపన (వాయు) వేగమున లంకకుంజని దశవదనున కీయుదంతంబు నివేదించిన క్షణమే కినిసి [2]మారీచుకడకుఁజని మరలింపఁ బడి సుఖంబున గృహంబుఁ జేరుటయు నంత శూర్పణఖ రావణసదనమునకుం జని తన తెఱంగెఱిఁగింపఁ గనలి మరలి మారీచుని కడకుం జని యాతనిని వెంట నిడుకొని పంచవటీతీరముఁ జేరుటయు. మాయామృగ రూపమును మారీచు డవలంబింప నద్దాని దెమ్మని సీత భర్తకుం దెలుప నతండు దాని వెనువెంట నేచని లభ్యంబుగామి వధించె. అనంతరము సీత లక్ష్మణుని దూఱుటయు నతం డగ్రజునిఁ జూడఁ బోవుటయు రావణుఁడే తెంచి సీతను గొని లంకకరుగుటయును కార్యములు యువ సం॥ జ్యేష్ఠ శు ! యని చదువరులు గ్రహింపనగు. కనుక వనవాసారంభ దినము మొదలు సీతాహరణ దినము (పంచవటీవాసము) వఱకు గణించిన పదుమూఁడుసంవత్సరములు నొకమాస మిరువదియైదు దినములుగ నుండు. సుతీక్ష్ణాశ్రమమున రెండుసంవత్సరములును దక్కఁ బచోట్లఁ బదిసంవత్సరములు మొత్తము పండ్రెండుసంవత్సరములు ద్రోపుడుసేయఁ బంచవటీతీరవాసము సంవత్సరమునొకమాస మిరువదియైదు దినములుగ నుండు. [3]అంత రామలక్ష్మణులు పర్ణశాలకుంజని జనకజం గానక పిలపిచుచుఁ బోవుతఱి [4]జటాయుదర్శన తదౌర్ధ్వదైహిక సంస్కారములును [5]కబంధవధయు [6]పంపాతీరగమనము శబరీదర్శనమనునవి జ్యేష్ఠ శు 15 లోఁగా నని యెంచవలయు. అటఁ బంపాతీరమున నుండుతఱి [7]'సౌమిత్రీ! పలుగతుల ననువదించు

(1) 3-31-1 త్వరమాణ స్తతోగత్వా । జనస్థానాదకంపనః। ప్రవిశ్యలంకాంవేగేన । రావణం వాక్యమబ్రవీత్॥

(2) 3-31-50 ఏవముక్తోదశగ్రీవో । మారీచేనసరావణః । న్యవర్తతపురీంలంకాం । వివేశచ గృహోత్తమమ్॥

(3) 3-61-1 దృష్ట్వాశ్రమపదంశూన్యం । రామోదశరథాత్మజః । రహితాంపర్ణశాలాంచ । విధ్వస్తాన్యాసనానిచ॥

(4) 3-68-1 రామస్సంప్రేక్ష్యతంగృధ్రం । భువిరౌద్రేణపాతితమ్ । సౌమిత్రింమిత్రసంపన్న। మిదం వచనమబ్రవీత్॥

3-68-39 శాస్త్రదృష్టేనవిధినా। జలేగృధ్రాయరాఘవౌ। స్నాత్వాతౌగృధ్రరాజాయ। ఉదకంచక్రతు స్తదా॥

(5) 3-70-8 తతస్తౌదేశకాలజ్ఞౌ । ఖడ్గాభ్యామేవరాఘవౌ । అచ్ఛిన్దతాంసుసంహృష్టౌ । బాహూతస్యాంసదేశతః॥

(6) 3-74-4 తౌపుష్కరిణ్యాఃపంపాయా । స్తీరమాసాద్యపశ్చిమమ్ । అపశ్యతాంతత స్తత్ర । శబర్యారమ్యమాశ్రమమ్॥

(7) 4-1-22 అయంవస న్త స్సౌమిత్రే । నానావిహగనాదితః । సీతయావిప్రహీణస్య । శోకసన్దీపనోమమ॥

పక్షుల కలకలమున రమణీయమగు నీవసంతము సీతావిహీనుఁడ నగు నాకుశోక మినుమడింపఁ జేయుచున్నయది' యని శ్రీరాముఁడు నుడువుటంజూడ నాసమయము చైత్ర వైశాఖములలో నొకటిగ శంకింపవచ్చును గాని తత్పూర్వము సీతాహరణ సమయముగ నుండినయెడ నంజనీసుతుఁడు లంకం జనకజను గాంచినపుడు [1]పదియవమాసము జరుగుచున్నది యను వాక్యమునకును, వనవాసనిర్ణయమున పదునాల్గు సంవత్సరములకు దుందుభి సం॥ చైత్ర శుద్ధ పంచమి మొదలు ధాతృ సం॥ చైత్ర శుద్ధ పంచమిపఱకు ముగియుచుండుటం జేసియును చైత్రముగాని వైశాఖము గాని మొదలిడి లెక్కించినఁ బుష్యముగాని, మాఘముగాని పదియవమాసమగుట వలనను, వానరుల సీతాన్వేషణ సమయము మార్గశీర్షాంత మారంభమై, పుష్యము వింధ్యగిరియందును మాఘము బిలమునందును గొన్నిదినములు తత్ప్రాంతమునను గడచి ఫాల్గున శుద్ధ త్రయోదశి యాంజనేయుని లంకా గమనమును చతుర్దశి సాయాహ్నము వానరుల కిష్కింధాగమనమును పూర్ణిమ యుద్ధయాత్రయు ఫాల్గునబహుళ మమావాస్య రావణవధయు నను ప్రమాణములకు విరోధముగ నుండుటయేకాక నచ్చటచ్చటఁగనఁబడు నాధారముల కన్నిటికి ననన్వయము సంభవించును గాన జ్యేష్ఠ శు 1 దినమునని సీతాహరణమనుట యుక్తముగాని వసంతకాలమనుట మాత్రము మనచదువరులు సంశయమని యెంచుటం గూడ [2]మాఘాదిపంచకములు వసంతసంజ్ఞలం లపి యను ప్రమాణమును గ్రహించినఁ బరస్పరవిరోధరహితముగ నుండును. అనంతర మిటునటు సీతజాడఁ దెరుగుటయు, నాబహుళపాడ్యమి హనుమద్దర్శన సుగ్రీవసఖ్యాదులు జరిగినవని ధైర్యముగ నుడువవచ్చును.

---

(1) 5-37-8 వర్తతే దశమో మాసో । ద్వౌ తు శేషౌ ప్లవంగమ॥

(2) మాఘాద్యాః పంచ వాసంతాః॥

ఆరణ్యకాండము సమాప్తము.

కిష్కింధాకాండము.

[1]అంతఁ రాముఁడు కుసుమితకుముదవన శోభితంబును, చలదళికుల మంజులారావంబునగు పద్మాకరంబు బొడఁగాంచి సీతా వియోగజనిత శోకసంతప్తుఁడై ప్రలాపంబులొనర్చి యటనటందిరుగుచు బంపాసరోవర దక్షిణతటమును జేరి [2]'లక్ష్మణా! పలు తెఱంగులగు పక్షులకలకలమున నతిమనోహరమగు నీవసంతసమయము దుఃఖమునినుమడింపఁ జేయుచున్న యది' యని నుడివె. ఈసమయము జ్యేష్ఠబహుళము గాన [3]మాఘము మొదలైదు నెలలు వసంతకాల మనెడు నాధారమును గమనించిన యెడ సమన్వయముగనుండును. అనఁగ జ్యేష్ఠశుద్ధపాడ్యమి సీతాహరణ దినముగాన నదిమొదలచ్చటచ్చటఁ దిరుగుచు సీతనుం గానక యిచటికేతెంచిన నాక్షత్రవీరులఁ గపిశూరులు గాంచి సందియమంకురింప నటుడాఁగి యథార్థమును బవనసూనుఁ డెఱిఁగి రాఁగలఁడని నతనిం బంప వారలు తమయుదంతంబుఁ జెప్పనంత నరవానరరాజులకు సఖ్యంబుఁ జేసి ఋశ్యమూకమున వసించుటయు, సుగ్రీవ మనోనిశ్చయముకొఱకు సాలఖండన దుందుభికాయోత్క్షేపణాది ప్రత్యయములఁ గావించి వాలిసుగ్రీవులనిరువురఁ బోరునకుం డీకొలిపి (4) వాలి నొకకోల నేలంగూల్చిన దిన మాషాఢశుద్ధ పూర్ణిమయని యెంచనగు. అనంతరము సుగ్రీవపట్టాభిషేకంబు నంగదుని యౌవరాజ్య పట్టాభిషిక్తునిం జేయుటయు నా మాసాంతములోపలనై యుండవలసివచ్చును. ఏలనన శ్రావణమాసము మొదలు వర్ష రాత్రముల శ్రీరాముని గుహావాసమును తదనంతరము వానరసమ్మేళన సీతాన్వేషణాదుల కాలనిర్ణయమునకు విరోధము లేకుండ యోజనసేయవలయు గాన నీసమయమున నిక్కార్యములు జరిగిన వనుటయే యుక్తము. అనంతరము [5]వార్షికమాసములలోన మొదటిదగు శ్రావ

(1) 4-1-1 సతాంపుష్కరిణీంగత్వా । పద్మోత్పలఝషాకులామ్. రామస్సౌమిత్రిసహితో విలలాపా కులేంద్రియః॥

(2) 4-1-22 అయంవసన్తస్సౌమిత్రే । నానావిహగనాదితః । సీతయా విప్రహీణస్య । శోకసందీపనోమమ॥

(3) మాఘాద్యాఃపంచవాసంతాః॥

(4) 4-17-37 ఇంద్రధ్వజఇవోద్ధూతః । పౌర్ణమాస్యాంమహీతలే । ఆశ్వయుక్సమయేమాసి । గతశ్రీకో విచేతనః॥

(5) 4-26-13 పూర్వోఽయంవార్షికోమాస । శ్రావణస్సలిలాగమః । ప్రవృత్తాస్సౌమ్యచత్వారో । మాసావార్షికసంజ్ఞికాః॥

ణము ప్రవేశించుచున్నయది. [1] ఈవర్షసమయమంతయు రమ్యమై విశాలమై సుఖమునకుఁదగిన వాయుచలనముగల యీగిరిగుహనువసింత'మని రాముడనుజునకుఁ జెప్పెను. కనుకఁ దత్పూర్వ మాషాఢమని ధ్రువపడును. [2]ఎటుఁజూచిన నుఱుముల మెఱపులం గానకఁ వెన్నెల లాకసముననిండి పర్వియుండుటంగని వాయుసూనుఁడు సుగ్రీవునికడ కరుదెంచి '[3] ముందొక ఘనకార్యమాయనవలన నీకుం జేకూఱె. ఇపు డాయన కార్యమును నీవుచేయు సమయ మియ్యది యైనకతన వానరబలంబుల రావించి సీతాన్వేషణంబు జేయింపు'మని హితబోధఁజేయ నాతఁడు వల్లెయని [4]నిత్యకృతోద్యముఁడగు నీలుని రప్పించి నలుదెసల వనచరులం బిలిపింప నానతిచ్చె. [5] అంత రాముఁడు వర్షరాత్రముల లక్ష్మణ సహాయుఁడై యటవసించి శరన్నిశల, విమలమగు చంద్రమండలమును గాంచి సీతావియోగమున విశేషకాలము గతించెనని మోహపరవశుఁడై కామవృత్తాసక్త చిత్తుఁడగు సుగ్రీవునిఁ దలఁచి, [6]వర్షాసమయకాల మవధియొనర్చి నాల్గుమాసములు గడచినవనియుఁ దెలియక పానమున మైమఱచియుండు నతని కడకుంజని 'వాలిపోయినమార్గమింకను మూయఁబడలేదనియు కాలమునకు గట్టుపడుమనియు, వాలిమార్గము ననుసరింపవలదనియు నుడువు'మనియు ననుజునకుం జెప్పెను. [7] అంత లక్ష్మణుఁడు కినుకనొంది, వానరుఁడు సాధువృత్తియందుండఁజాలఁడనియు కర్తృఫలములఁ దెలియఁజాలఁడనియు,గుణరహితునకు రాజ్యమీయం దగదనియు నుడువుచు, కిష్కింధా ద్వారసమీపమున కరుదెంచి ధనుష్టంకా

---

(1) 4 27-6 ఇయంగిరిగుహారమ్యా। విశాలాయుక్తమారుతా। అస్యాంవసామసౌమిత్రే। వర్షరాత్ర మరిందమ।

(2) 4-29-1 సమీక్ష్య విమలంవ్యోమ । గతవిద్యుద్వలాహకం । సారసారవసంఘుష్టం । సమ్యగ్జ్యోత్స్నానులేపనమ్॥

(3) 4-29-19 తస్యత్వంకురువై కార్యం । పూర్వంతేనకృతంతవ । హరీశ్వరహరిశ్రేష్ఠా । నాజ్ఞాపయితు మర్హసి॥

(4) 4-29-30 ససందిదేశాతిమతిం। నీలంనిత్యకృతోద్యమం। దిక్షుసర్వాసుసర్వేషాం। సైన్యానాముపసంగ్రహే॥

(5) 4-30-1 వర్షరాత్రోషితోరామః। కామశోకాభిపీడితః । పాణ్డురం గగనందృష్ట్వా । విమలం చంద్రమండలం । శారదీంరజనీంచైవ । దృష్ట్వాజ్యోత్స్నానులేపనామ్ । బుద్ధ్వాకాలమతీతం చ । ముమోహపరమాతురః॥

(6) 4-30-78 వర్షాసమయకాలంతు । ప్రతిజ్ఞాయహరీశ్వరః । వ్యతీతాంశ్చతురోమాసా। న్విహరన్నావబుధ్యతే । సామాత్యపరిషత్క్రీడన్పానమేవోపసేవతే । ఉచ్యతాంగచ్ఛసుగ్రీవ । స్త్వ యావత్సమహాబల । మమరోషస్యయద్రూపం । బ్రూయాశ్చైనమిదంవచః॥ నచసంకుచితఃపన్థా । యేనవాలీహతోగతః । సమయేతిష్ఠసుగ్రీవ । మావాలిపథమన్వగాః॥

(7) 4-31-2 నవానరస్థాస్యతి సాధువృత్తే। నమంస్యతేకర్మఫలానుషంగాన్। నభోక్ష్యతేవానరరాజ్యలక్ష్మీం । తథాహినాభిక్రమతేస్యబుద్ధిః । మతిక్షయాద్గ్రామ్యసుఖేషుసక్త। స్తవప్రసాదాప్రతికారబుద్ధిః । హతోగ్రజంపశ్యతువీరవాలినం । నరాజ్యమేవంవిగుణస్యదేయమ్॥

రముం జేయ నపరిపడి వానరరాజు, తానపుడే తెంచుట తగదని ప్రియురాలగు తార నుబంప నద్దానిచే శమితకోపుఁడగు లక్ష్మణుని డగ్గఱి వందనాదుల నొనర్చి ప్రసన్నుఁడుగనుండఁడా [1] నదివఱకంపిన దూతల యుదంతంబేమియుఁ దెలియమి మఱల నంపుటకు గంధవహసూనుని కాజ్ఞయొసఁగి [2] పదిదినములలోన నచటికి రానివానరునకుఁ బ్రాణాంతికదండమని నుడివెను. అంత దూతలు నలుదెసలం జని యూథపతుల కాజ్ఞనెఱిఁగింప [3] రెండుగడియలలోన మరలి వెనువెంట సేనలనిడుకొని యొక్కుమ్మడి యూథపతులురా [4] లక్ష్మణుఁడు దాను నేకాందోళికారూఢులై రామసకాశమునకుంజని, యచట మార్గశిరాంతమున సేనల నలుగడలకు [5] నొకమాస (పుష్యమాసాంత) మవధిం జేసి యనిచి నియతకాలములోపల రానివానరులఁ దెగటార్చుటయే దండమని తెలుప వానరులంద ఱన్నిదిశలకుంజని వెదకి జనకజ నెచటఁ గానక పూర్వోత్తరపశ్చిమదిగ్గతు లగువానరు లేతెంచిరి. అనంతరము దక్షిణదిశ కేఁగిన వానరులు వింధ్యగిరి యంతయు వెదకి యచట సీతను గానక నొకవృక్షమూలమున నాసీనులై చింతనొందు వానరులను ‘జూచి [6] మనకు విశేషకాలము జరిగె నుగ్రశాసనుఁడగు సుగ్రీవునివలన భయముగలదుగాన వెదకుదము లెమ్మని యంగదుఁడు పలికె. అంత నందఱు వెడలి యచ్చటచ్చట వెదకుచు [7] నాపర్వతపు నైఋతి మూలకుం జని వెదకెడు వారలకు సుగ్రీవనియతకాల (ఒకమాసము) మంతయు నచటనె కడచె. అనంతరము [8] మయ మాయావిహితంబును నీరంధ్రతమోజాల

---

(1) 4-37-10 ప్రేషితాఃప్రథమంయేచ । మయాదూతామహాజవాః । త్వరణార్థంతుభూయస్త్వం । హరీంత్సంప్రేషయాపరాన్॥

(2) 4-37-12 అహోభిర్దశభిర్యేచ । నాగచ్ఛన్తిమమాజ్ఞయా । హన్తవ్యాస్తేదురాత్మానో । రాజశాసనదూషకాః॥

(3) 4-37-34 తేతుతేనముహూర్తేన । యూథపాశ్శీఘ్రగామినః । కిష్కింధాంత్వరయాప్రాప్తా । స్సుగ్రీవోయత్రవానరః॥

(4) 4-38-12 బృహద్భిర్హరిభిర్యుక్త । మారురోహసలక్ష్మణః । పాండురేణాతపత్రేణ । ధ్రియమాణేనమూర్ధని॥

(5) 4-40-70 ఊర్ధ్వంమాసాన్నవస్తవ్యం । వసన్వధ్యోభవేన్మమ । సిద్ధార్థాస్సన్నివర్థధ్వ । మధిగమ్యతు మైథిలీం॥

(6) 4-49-4 కాలశ్చనోమహాన్యాత । స్సుగ్రీవశ్చోగ్రశాసనః । తస్మాద్భవంతస్సహితా । విచిన్వన్తు సమన్తతః॥

(7) 4-50-3 ఆనేదుస్తస్యశైలస్య । కోటిందక్షిణపశ్చిమామ్ । తేషాంతత్రైవవసతాం । సకాలోవ్యత్యవర్తత॥

(8) 4-53-15 మయస్యమాయావిహితం । గిరిదుర్గంవిచిన్వతామ్ । తేషాంమాసోవ్యతిక్రాంతో । యోరాజ్ఞాసమయః కృతః॥

నిలయము నగు బిలసమీపమున తరుజాలములు ప్రవాళ పుష్ప ఫల భరితములై శుకపికశారికా నికరముల కలకలం బతిరమ్యముగ వీనులకు విందొనరింప వసంతఋతువని యెంచి వితర్కించుచుఁ బిదప బిలములోనం జని తెరువెఱుఁగలేక యోగినిని బ్రార్థింప నది వీరలఁగొని వెలుపల ప్రవేశ మొనర్ప నచట సుగ్రీవనియతకాల మగు నొకమాసము గడచినదని పవనసుతుండు నుడువ నంతనందఱు ఖిన్నులై సముద్రతీరమునఁ బ్రాయోపవేశ మొనర్చుటయే గుణమని యెంచుచుండుతఱి సంపాతి యను గృధ్రరాజు వీరలయుదంతం బంతయు విని జానకీవృత్తాంతంబును దెలిపెను. ఇంతపర్యంతము కాలనిర్ణయము చేయఁగఁ బూర్వోత్తర సందర్భములను బరిశీలించిన యెడ జ్యేష్ఠబహుళ పాడ్యమిదినమున మారుతి రామలక్ష్మణులను జూచుటయు సుగ్రీవసఖ్యాదులును ఆషాఢమాసమంతయు, వాలిహరణ సుగ్రీవాదుల పట్టాభిషేక కార్యమనియు, శ్రావణము మొదలు కార్తికాంతము రామలక్ష్మణులు గుహానుండుటయు, మార్గశిరమాసమున లక్ష్మణుని కోపము, సర్వవానరసమ్మేళనము, రామదర్శనాదులనియు, నామాసాంతమునఁ బుష్యమాస మవధిం జేసి వానరులను సీతాన్వేషణమున కంపుటయు వారలలలో దక్షిణదిగ్గతులగు వానరులకు వింధ్యమున చాలఁ గాలము జరిగినదనుటవలనఁ బండ్రెండు దినములు లెక్కఁజేసి వింధ్యగిరినైఋతిమూల నొకమాసమును బిలమున నొకమాసమునుగడువ మొత్తము రెండుమాసముల పండ్రెండుదినములను వెనుకటిసంఖ్యలోనం గూర్ప ఫాల్గునశుద్ధ ద్వాదశి పర్యంతముగ నేర్పడును. పండ్రెండుదినములని లెక్కవేయుట కేమికారణమని యడుగఁ గలరు. ముందు సుందరకాండారంభ (మారుతి లంక కేఁగిన)దినము, తత్సమయసూచక వ్యంగ్యార్థములచే శుద్ధత్రయోదశి యని నుడువఁబడిన తత్పూర్వదిన పర్యంతము గణనఁ జేయుట ముఖ్యముగాన నిటులు యోజింపఁబడియె. సీతావృత్తాంతము వినిసపిదప వానరులు లబ్ధమనోరథులై సంతసమున నాస్ఫోటనాదులఁ జేసిరిగాని లవణపయోధిలంఘనమును గూర్చి మూలకొకఁడు ముడుచుకొని యుండియు జాంబవత్ప్రముఖవృద్ధవానరు లంగదుం బరివేష్టించి యుండునెడ నెవ రీశతయోజనాయతం బగుపారావారమును దాఁటి జనకజం గని రాఁగలరని యంగదుఁ డడుగఁ దమతమ సామర్థ్యముల నందఱుఁ జెప్పిరి; కాని హనుమయొకఁడుమాత్ర మేమియు ననక మిన్నకుండె. అంత జాంబవదాదు లీతని స్తోత్రము చేయఁ గాయంబు బెంచి, [1] వానరులదుఃఖాపనోదనముఁ జేయుచు వైదేహిం గని వచ్చెద మీరందఱు సంతసము నొందుఁడు. వాయుసమమగు వేగము గరుడతుల్యమగు జవమును గలనేను పదివేలయోజనముల దూరమయిన పోయి వచ్చెదనని నుడువ నందఱు సంతసించిరి.

(1) 4-67-28 అహంద్రక్ష్యామివైదేహీం । ప్రమోదధ్వంప్లవంగమాః । మారుతస్యసమోవేగే । గరుడస్యసమోజవే । అయుతంయోజనానాంతు । గమిష్యామీతిమేమతిః॥

కిష్కింధాకాండము సమాప్తము.

సుందరకాండము.

అంత నసహాయశూరుఁడగు సదాగతిసూనుండు సీతాదర్శనలాలసుఁడగుచుఁ దానే చనిరాఁగలనని నుడివి మహేంద్రాగ్రమునుండి యుప్పరవీథికిం గుప్పించి లంఘించునెడ నచటిపాదపములు పుష్పితములగుటం జేసి వాయుహతిం బలువిధముల ప్రసూనరాజి యనతిదూరంబు వెనువెంటఁ జనఁ జూపఱకు విద్యుద్గణపరివృతమగు మేఘములవలెఁ దోఁప నతివేగమునఁ జనునెడ మైనాకుండు సరిత్పతిప్రేరితుఁడై యుపరితలంబునకుఁ బొడమి రామకార్యార్థియై చనునాతని కాతిథ్యాదిక మొనర్చి విశ్రాంతిపఱుప యత్నింప నతండు [1] తాఁ జేయఁబూనిన కార్యము తన్నుఁ ద్వరపెట్టుచున్నది. పగలును జరగిపోవుచున్నయది. మార్గమధ్యమున నిలువననియుం బ్రతిజ్ఞఁ జేసినవాఁడనుగాన నిటనుండఁ జనదని పలికి పోవుటయు నంత సిద్ధచారణగంధర్వ ప్రముఖులగు దేవతలందఱతనిం బరీక్షింపఁదలఁచి నాగమాతయగు సురసకుం దెలుప నయ్యది సముద్రమధ్యమున భయావహమగు వికృతరాక్షసీరూపంబునఁ గన్పడ నద్దానిని లంఘించి పోవఁబ్రయత్నింప నటులు చననీయక పరస్పరజయేషణులై యుపర్యుపరి దశయోజనోఛ్రిత కాయంబులం బెనుప నెట్టకేలకు నంగుష్ఠమాత్ర శరీరుఁడగుచు దాని వదనగహ్వరమునం జొచ్చి యధోముఖమున వెలువడి పోవునతనిం గాంచి నంతసించి కృతకృత్యుఁడవుగమ్మని యాశీర్వదించి చన నతండును యథాపూర్వగమనంబునం బోవ ఛాయాగ్రాహిణియగు సింహిక యడ్డపడం దద్వివృతాస్యమార్గమున లోనికిం జని యద్దాని బ్రద్దలుగఁ జీరి చనుచున్నయతనిం గాంచి జయజయశబ్దంబు లశరీరవాణు లందందఁ యుచ్చరింప శతయోజనాయతంబగు పారావారము ననాయాసముగ లంఘించి కేతకోద్దాలక నారికేళాది తరుజాలముల విలసిల్లు రత్నాకరప్రాంతనువేలాచలముపయిని దిగి సంక్షిప్తదేహుఁడై [2] సూర్యాస్తమయమున కెదురుచూచుచుండెను. అంతఁ బ్రదోషకాలమున వాయుసూనుండు గొంకక యతివేగమున నుఱికి విభక్తమగు రాజమార్గములచే సుందరమగు లంకను ప్రవేశించుతఱి [3] ఱిక్కల

---

(1) 5-1-138 త్వరతే కార్యకాలో మే । అహశ్చాప్యతివర్తతే । ప్రతిజ్ఞాయమయా దత్తా । న స్థాతవ్యమిహాంతరే॥

(2) 5-2-48 ఇతి సంచిన్త్య హనుమా౯ । సూర్యస్యాస్తమయం కపిః । ఆచకాఙ్క్షే తదా వీరో । వైదేహ్యా దర్శనోత్సుకః । సూర్యే చాస్తంగతే రాత్రౌ । దేహం సంక్షిప్య మారుతిః । ప్రదోషకాలే హనుమా౯ । తూర్ణమాప్లుత్య వీర్యవా౯ । ప్రవివేశ పురీం రమ్యాం । సువిభక్తమహాపథామ్॥

(3) 5-2-57 చంద్రోపి సాచివ్యమివాస్య కుర్వం । స్తారాగణైర్మధ్యగతో విరాజ౯ । జ్యోత్స్నావితానేన వితత్య లోక । ముత్తిష్ఠతే నైకసహస్రరశ్మిః ॥

రాయఁ డితనికిఁ జేయూఁతఁ జేయుపగిది ననేక కిరణములఁ జుక్కలనడుమ వెలుంగుచుఁ జంద్రికయనువితానముఁ బఱచి యాకసమున మీఁదిమీఁదికిం బ్రవేశించుచుండెను. [1]శంఖములను పాలను బోలిన తెల్లఁదనముచే వెలుఁగుచు నాకసనుమీఁదిమీఁదికిం జనెడుచంద్రుని సరస్సునందు హంసనువలె నాకపివీరుండు చూచెననియు, [2]కౌముదీవితానము నంబరమంత వెదఁజల్లుచు విష్ణుపదమధ్యగతుండగు నంశుమంతునిఁ జూచెననియు గలదుగాన నస్తమయపర్యంతము వెలుపలనుండియు ప్రదోషసమయమున లంకను ప్రవేశించువఱకు చంద్రుఁడువిశేషకాంతి కలవాఁడుగ నుండెననియు,మీఁదిమీఁదికిఁ బోవుచుండెననియు,శంఖక్షీరసమానవర్ణములు గలవాఁడనియు వర్ణించినందున నస్తమయమునకు పూర్వమే యుదయింపనియెడల ప్రదోషసమయము(రాత్రి4గడియల)వఱకు మధ్యంగతుఁడుగ నుండజాలఁడుగాన పగ లిరువదినాలుగుగడియలకు నుదయించినయెడ చంద్రోదయానంతరము 10 గడియలకు(రాత్రి 4 గడియలకు)ఖగోళమున మీఁదిమీఁదికిరాఁగలవాఁడుగ నుండును.కాంతియు విశేషముగ నుండునుగాన యది యువ సం॥ ఫాల్గున శుద్ధ త్రయోదశియని నిర్ణయింపనచ్చును. ఒకవేళ తత్పూర్వము దశమిమొదలగు తిథులనుగాని తత్పరము చతుర్దశిమొదలగు తిథులనుగాని గ్రహించితిమా యొకవిధమున వ్యవధాన మధికముగను, ఇంకొకవిధమున వ్యవధానము లేకుండుటయుం గలుగును. లంకనుండి వాయుసూనుఁ డేతెంచినమఱుదినము యుద్ధయాత్రనిర్ణయమునకు విరోధమురాకుండ విచారించినచో నీత్రయోదశితిథియే యుక్తముగాన స్థిరపఱుపనైనది.అంత నాకొమ్మ ద్రిమ్మరి లంకయందుఁగలయం గ్రుమ్మరుటకుముందుగ లంకిణినిమర్దించి లోనంజనునెడ [3]యజ్ఞదీక్షితులును, జటాజినధారులును,స్వాధ్యాయనిరతులునగు యాతుధానులం గనుచుననంతరము ప్రహస్తాది సకలరాక్షసగృహంబుల వెదకియు నటఁ గానక రావణగృహంబునకుంజని యచటనుం గానక [4]యశోకవనప్రవేశకాల మపరరాత్రమాయె. ఆసమయమున వేదవేదాంగవేత్తలు, బ్రహ్మవర్చస్కులు నగు రక్కసుల బ్రహ్మఘోషములు వినంబడుటయు నటుపిమ్మట నశోకవనమునకుంజని శింశుపావృక్షాధస్స్థితయగు సీతనుంగాంచి

---

(1) 5-2-58 శంఖప్రభం క్షీరమృణాళవర్ణ । ముద్గచ్ఛమానం వ్యవభాసమానమ్ । దదర్శ చంద్రం సహరిప్రవీరః । పోప్లూయమానం సరసీవ హంసమ్॥

(2) 5-5-1 తతస్స మధ్యంగతమంశుమంతం । జ్యోత్స్నావితానం మహదుద్వమంతమ్ । దదర్శ ధీమాన్ దివి భానుమంతం । గోష్ఠే వృషం మత్తమివ భ్రమంతమ్॥

(3) 5-4-15 దీక్షితాన్ జటిలాన్ ముండాన్ । గోజినాంబరవాససః । స్వాధ్యాయనిరతాంశ్చైవ । యాతుధానాన్ దదర్శ సః॥

(4) తథా విప్రేక్షమాణస్య । వనం పుష్పితపాదపం । విచిన్వతశ్చ వైదేహీం । కించిచ్ఛేషా నిశాభవత్ । షడంగవేదవిదుషాం । క్రతుప్రవరయాజినామ్ । శుశ్రావ బ్రహ్మఘోషాంశ్చ । విరాత్రే బ్రహ్మరక్షసామ్॥

సంతసించి భాషింప నుద్యమించు నెడ రావణుండచటి కేతెంచుధ్వనివిని వృక్షాధి
రూఢుండై మఱుఁగియుండ నతండట కేతెంచి జనకజం బలు దెఱంగులదూఱి చనినం
తనె త్రిజట తనస్వప్నవృత్తాంతంబు వైదేహికిం దెలిపి యుదర్కసిద్ధియగునని నుడివి
నవెనుక నవరోహణంబొనర్చి [1] వినయవిధేయుతల నెఱప నభివాదన మొనర్చి వృ
త్తాంతంబంతయు నెఱింగించి యంగుళీయకము నీయ నామెయు బహువిధముల నిత
నింగొనియాడి చూడామణినిచ్చి వేచనుమన నటుసేయక తనరాక యాతుధాను
ల కెఱింగింపవలెననియు, పగలు లంకనంతయుఁ గనవలెననియు, నెంచి, వనభంగమొ
నర్చి కింకరులం గూల్చి [2] ప్రాసాదభంజనం బొనర్చుతఱి నుదయంబయ్యె. అనంత
రము జంబుమాల్యక్షకుమారాది త్రిభాగబలసంహారంబొనర్పఁ గినిసి మేఘనాదునంప
నతనిచే బ్రహ్మాస్త్రమునకుం బట్టువడ నంత రావణసదనమునకుం గొంపోవుటయునట
శ్రీరామునివీర్యమును, లక్ష్మణుని శక్తియు, సుగ్రీవుని శూరతయు, తనబలమును, తక్కుం
గలవానరులపోఁడిమియు, నెఱుఁగం జేయఁ గోపోద్దీపితుండై యాతని వధింప దశవదనుండా
వతియ ననుజుఁడగు విభీషణుఁడు దూతలవధించుట రాజునకుఁ దగని కార్యమనియు,
శిక్షింపవలసినచో వాలమునకు వస్త్రవేష్టనంబొనర్చి దగ్ధంబుచేయుటయె చాలునని
యుఁ జెప్పనటులు సేయ నావానరశ్రేష్ఠుఁడూరక చనక నాయగ్నిజ్వాలలఁ [3] బ్రాసా
దాదుల నాశనమునకుం గారణంబు గావించి సయద్రిమున నగ్గిం జల్లార్చి సీతయు ద
గ్ధయై యుండునని కుంది చారణువలన క్షేమంబు దెలిసి, పునర్దర్శనంబు చేసి యానతిం
గొని యాక్షణమె యుత్తరతటంబునకుం జని యచటి వానరుల కీయుదంతంబు నివే
దించి యందఱొక్కుమ్మడి గగనచారులై చనిచని మధువనమున నాసవాదులంగొని
యాదినము (యువసం॥ ఫాల్గున శుద్ధ చతుర్దశి) సాయాహ్నమునకు ఋశ్యమూకముం
జేరి శ్రీరామునకు నుదంతంబంతయుఁ దెలివిడి చేయ మారుతిని నాలింగనమొనర్చి
చూడామణిం గైకొని కొంతతడవు విలపించి జనకజయేమి చెప్పెనని మారుతినడుగ త
మరు చిత్రకూటమున నొకదినమున దనయుత్సంగమున సుఖసుప్తులైనతఱి కాకంబొ
కఁడు స్తనాంతరంబుల నోరంజీర మేల్గాంచి యంత నార్ద్రాపరాధంబగు నక్కాకం
బుపైఁ గినిసి దర్భనొకటి విసరివేయ నది బ్రహ్మాస్త్రమై వెంటనంటి బాధింపనయ్యదిము
ల్లోకంబు లల్లాడియు నెచటను రక్షకులంగానక తమసన్నిధానమునకేతెంచి పాదము

---

(1) 5-33-1 సోవతీర్య ద్రుమా త్తస్మా । ద్విద్రుమప్రతిమాననః । వినీతవేషఃకృపణః । ప్రణి
పత్యో పసృత్యచ॥

(2) 5-43-4 ఆరుహ్యాగిరిసంకాశం । ప్రాసాదంహరియూథపః । బభౌసుమహాతేజాః । ప్ర
తిసూర్యఇవోదితః॥

(3) 5-55-1 లంకాంసమస్తాంసందీప్య లాంగులాగ్నింమహాబలః । నిర్వాపయామాసతదా। స
ముద్రేహరిస త్తమః॥

లపయింబడఁ జావుదప్పి కన్నులొట్టవోయెనను విధమున [1]దానియక్షియుగమున నొక దానిం దదస్త్రమునకు నర్పించియథేచ్ఛంజనియె ననియు నిట్టిశూరులు రావణుని సపుత్రమిత్రబాంధవముగఁ బరిమార్చి నిరపరాధినగున న్నేలకొనిపోరనియు రావణుఁడిచటికి దన్నుఁదెచ్చి [2]పదియవమాసము జరుగుచున్నదియనియు [3]నీఁకనొకమాసమువఱకుఁ దమరాకకు వేచియుందుననియుఁజెప్పెనన [4]విని వార్తను దెలిసి యొకనిముసమైన నుండఁజాలనని నుడువుచు యుద్ధయాత్రకు త్వరపడుచు నా రేయిగడపిరి.

(1) 5-67-16 భవాంస్తస్యాక్షికాకస్థ । హీనస్తిష్ఠసదక్షిణమ్॥

(2) 5-37-8 వర్తతేదశమోమాసో ద్వౌతు శేషౌ ప్లవంగమ॥

(3) 5-65-24 జీవితంధారయిష్యామి । మాసందశరథాత్మజ । ఊర్ధ్వంమాసాన్నజీవేయం । రక్షసాంవశమాగతా॥

(4) 5-66-11 నయమామపితందేశం । యత్రదృష్టామమప్రియా । నతిష్ఠేయంక్షణమపి । ప్రవృత్తిముపలభ్యచ॥

సుందరకాండము సమాప్తము.

యుద్ధకాండము.

అంత నామఱుదినము (యువ సం॥ ఫాల్గున శుద్ధ పూర్ణిమ) న, శ్రీరాముఁడు మారుతివలన సీతవృత్తాంతమంతయు విని యతనిం బలువిధములఁ గొనియాడి యాలింగన మొనర్చి [1] వనచరులు పారావారము నెటులు దాఁటఁగలరని చింతనొందియుండుతఱి సుగ్రీవుఁ డరుదెంచి [2] నీతపోబలమున సేతువు గట్టియైనను నింకింపఁజేసి (శోషణ మొనర్చి) యైనను సముద్రమును దాఁట సమర్థుఁడవని తెలుపనంత ధైర్యము వహించి లంకలోపల దుర్గకర్తృవిధానమంతయుఁ బవనసుతు నడిగి తెలిసికొని, [3] యినుండంబరమధ్యగతుండాయె నియ్యది విజయముహూర్తముగాన నీసమయమున యుద్ధయాత్ర జేయఁగోరెదననియు [4] నేఁడుత్తరఫల్గునీనక్షత్రము రేపుహస్తానక్షత్రమగును గాన సమస్తవానరబలములతోడ నిపుడు ప్రయాణ మొనర్చెదమనియు నుడివెను. లంకకు మారుతి రాక ఫాల్గునశుద్ధత్రయోదశి యనుటయు నామఱుదినము (శుద్ధచతుర్దశి) సాయంతనమునకు వానరులు కిష్కింధను జేరి జనకజయుదంతంబు శ్రీరామున కెఱిఁగింప నామఱుదినమున యుద్ధయాత్రకు వెడల నాదినము పూర్ణిమ యనుట నిస్సందేహము గదా! [5] అంత సుగ్రీవపాలితమగు నాసైన్యము మార్గమధ్యమున నెచటను గొడుగడియలైన నిలువక రాత్రిందివము (రేయుంబగలు) చని, సముద్రతీరముఁ జేరి యొకచో మర్కటములు, వేఱొకచో భల్లూకము, లింకొకచో గోలాంగూలములును గా విడిసినయవి. అనఁగ పూర్ణిమమధ్యాహ్నము తరలిన సేన

---

(1) 6-1-19 సముద్రపారగమనే । హరీణాంకిమివోత్తరమ్ । ఇత్యుక్త్వాశోకసంభ్రాంతో । రామశ్శత్రునిబర్హణః॥

(2) 6-3-2 తపసా సేతుబన్ధేన । సాగరోచ్ఛోషణేనవా । సర్వథాసుసమర్థోస్మి। సాగరస్యాస్య లఙ్ఘనే॥

(3) 6-4-3 అస్మిన్ముహూర్తేసుగ్రీవ । ప్రయాణమభిరోచయే । యుక్తోముహూర్తోవిజయః । ప్రాప్తోమధ్యం దివాకరః ॥

(4) 6-4-6 ఉత్తరాఫల్గునీహ్యద్య శ్వస్తుహస్తేనయోక్ష్యతే । అభిప్రయామసుగ్రీవ సర్వానీకసమావృతాః॥

(5) 6-4-70 సాస్మ యాతిదివారాత్రం । మహతీహరివాహినీ । హృష్టప్రముదితాసేనా । సుగ్రీవేణాభిరక్షితా । వానరాస్త్వరితంయాన్తి । సర్వేయుద్ధాభినందినః । ప్రమోక్షయిషవస్సీతాం : ముహూర్తం క్వాపినాసత॥

యారాత్రియంతయును పాడ్యమిసాయంతనము నడచెననుట. [1] అనంతరము కాంతి హీనుఁడై యినుండ స్తమింప లక్ష్మణునిచే నాశ్వాసితుఁడై రాముఁడు సంధ్యనుపాసించె. అనంతరము విభీషణశరణాగతియు శ్రీరాముని దర్భాస్తరణ శయనమును పూర్వరాత్రమున జరిగినకార్యములు. ఎటులనిన చతుర్దశ్యుదయమున వాయుసూతి లంకాదహనమొనర్చి మరలిచనన వెనుక రావణుఁడు సేయున దెద్దియుఁదోఁచక మిన్నకయుండె. మఱుదినము (పూర్ణిమ)నఁ బ్రహస్తాదిమంత్రిసత్తములను వృద్ధరాక్షసులను రావించి [2] యుద్ధమునందు విజయము మంత్రమూలమని పెద్దలు నుడివెదరు గాన రాముని గెలుచునుపాయం బాలోచింపుఁడని నుడువ నందఱొక్కమొగి నిటలతటఘటితాంజలులై యడిగినప్రశ్నమున కుత్తరంబీయక [3] దేవదానవగంధర్వ పిశాచపతగోరగులు దేవర నెదిరింపఁజాలక యందందయడఁగి యుండ వానరాధములనెంత యని నుడువుచు తమతమయాయుధముల వెలికిఁ దీయురక్కసుల నందఱ విభీషణుఁడు వారించి యాసీనులంజేసి [4] బహురత్నపూర్ణమును గజాశ్వయుతంబును నగులంక నెంతవఱకు రామబాణములు దగ్ధముగావింపవో యంతలోన మైథిలిని తిరిగి సమర్పింపుమని నుడువ నుత్తరం బీయకయ యంతిపురమున కేఁగె. [5] అనంతరదిన (పాడ్యమి) ముదయమున విభీషణుఁడగ్రజుగృహంబునకుంజని [6] వైదేహినిచటికిఁగొని వచ్చిన దాదిగ నశుభములు కానిపించుచున్నవి, కాన జనకజనంపుటయే గుణమని నుడువ నుత్తరంబీయక ననుజునంపి, సభామండపముఁజేరి, రాక్షసానీకముల రావించి యాలోచనసేయఁ గడఁగుతఱి కుంభకర్ణుఁ డదివఱకు నిద్రఁగూరియుండినవాఁడు గానయాదినమతఁడు మేల్కాంచినపిదప రప్పించి [7] కార్యగతులు దెలిసికొన నశక్యములు గాన మీమీయిష్టానుసారముగ నుడువుఁడని రావణుండడుగ మోహితుండైన

(1) 6-5-22 దినక్షయాన్మందరుచి । ర్భాస్కరోస్తముపాగమత్ ।ఆశ్వాసితోలక్ష్మణేన। రామస్సంధ్యాముపాసత॥

(2) 6-6-5 మంత్రమూలం హివిజయం । ప్రాహురార్యామనీషిణః । తస్మాద్వై రోచయే మంత్రం రామంప్రతిమహాబలాః॥

(3) 6-8-2 దేవదానవగంధర్వా । పిశాచపతగోరగాః । నత్వాంధర్షయితుంశక్తాః । కింపునర్వానరా రణే॥

(4) 6-9-18 యావన్నసగజాంసాశ్వాం । బహురత్నసమాకులాం । పురీందారయతేబాణై । ర్దీయతామస్యమైథిలీ॥

(5) 6-10-1 తతఃప్రత్యుషసిప్రాప్తే। ప్రాప్తధర్మార్థనిశ్చయః । రాక్షసాధిపతేర్వేశ్మ। భీమకర్మా విభీషణః॥

(6) 6-10-14 యదాప్రభృతివైదేహీ। సంప్రాప్తేమాంపురీంతవ । తదాప్రభృతిదృశ్యంతే। నిమిత్తాన్యశుభానిచ॥

(7) 6-12-22 దుర్జ్ఞేయాః కార్యగతయో । బ్రూతయస్యయథామతి॥

రావణుని దుఃఖమును దెలిసి కోపమున [1] నీచేతఁగావింపఁబడిన యచింతితకార్యమునకు రాముఁడు నీయదృష్టమున నినుఁజంపకనున్నాఁడని పలువిధముల నిష్ఠురోక్తుల నుడివియు రాజాజ్ఞానుసారముగ శత్రువినాశనము దాన యొనర్తునని చెప్పె. అంత నీవచనములన్నియు విభీషణుఁడువిని [2] పర్వతకూట మాత్రప్రమాణ దేహులగు వానరులు లంకలోనఁబరుగిడుటకు ముందుగ, రాముని బాణములు రక్కసులతలలఁ ద్రుంచుటకుముందుగను మైథిలినిచ్చి వేయుమని హితవాక్యములఁగొన్నిటిని నుడువ నంతయువిని [3] తమ్మునిధిక్కరించి(నిందించి)కులపాంసనుఁడవు పొమ్మనియు, [4] నెల్లపుడుకలసిమెలసియుండివ్యసనసమయమున వధోద్యుక్తులగు జ్ఞాతులుభయావహులను ననేక దురుక్తుల రావణుఁడు నుడువ విభీషణుఁడాలించి '[5] ననువిడిచి సుఖమునొందుము, నీకుమంగళములగుఁ గాక పోఁగల'నని నుడివి [6] లక్ష్మణయుతుఁడగు రామునికడకు ముహూర్తమాత్రము (రెండుగడియలలో)న నేఁగి [7] రావణునిచేఁ బరుషోక్తుల నుడువఁబడియు దాసునివలె నవమానింపఁబడియు దారపుత్రాదుల నెల్లరవిడనాడి శ్రీరాముని శరణమొందిన విభీషణుఁ డిటకేతెంచె ననియు, సర్వజనశరణ్యుండగు శ్రీరామునకు శీఘ్రముగ నెఱిఁగింపుఁడనియు వేఁడుట పాడ్యమిసాయంతనము వానరబలయుతుఁడై రాముఁడు సముద్రతీరమును జేరినక్షణమున జరగెను. [8] జన్మ ప్రభృతి పరదార పరద్రవ్యాపహారముల నెడుపాపముల కాకరుఁడగు రావణునియనుజుఁడై నందున,నకా

---

(1) 6-12-34 త్వయేదమహదారబ్ధం। కార్యమప్రతిచిన్తితమ్। దిష్ట్యా త్వాం నావధీద్రామో। విషమిశ్రమివామిషమ్। అహముత్సాదయిష్యామి। శత్రూం స్తవవిశాంపతే। యది శక్రవివస్వంతౌ। యది పావకమారుతౌ॥

(2) 6-14-3 యావన్న లంకాం సమభిద్రవంతి। వలీముఖాః పర్వతకూటమాత్రాః। దంష్ట్రాయుధాశ్చైవ నఖాయుధాశ్చ। ప్రదీయతాం దాశరథాయమైథిలీ॥

(3) 6-16-15 అస్మిన్ముహూర్తేనభవే। త్త్వాంతు ధిక్కులపాంసనమ్॥

(4) 6-15-5 నిత్యమన్యోన్యసంహృష్టా। వ్యసనేష్వాతతాయినః। ప్రచ్ఛన్నహృదయాఘోరా। జ్ఞాతయస్తుభయావహాః॥

(5) 6-16-25 ఆత్మానం సర్వథారక్ష। పురీంచేమాం సరాక్షసామ్। స్వస్తితేస్తుగమిష్యామి। సుఖీభవమయావినా॥

(6) 6-17-1 ఇత్యుక్త్వాపరుషంవాక్యం। రావణంరావణానుజః। ఆజగామముహూర్తేన। యత్రరామస్సలక్ష్మణః॥

(7) 6-17-14 సోహంపరుషితస్తేన। దాసవచ్చావమానితః। త్యక్త్వాపుత్రాంశ్చదారాంశ్చ। రాఘవంశరణంగతః। సర్వలోకశరణ్యాయ। రాఘవాయమహాత్మనే। నివేదయతమాంక్షిప్రం। విభీషణ ముపస్థితమ్॥

(8) 6-17-44 బద్ధవైరాచ్చపాపాచ్చ। రాక్షసేంద్రాద్విభీషణః। అదేశకాలేసంప్రాప్తస్సర్వథాశంక్యతామయమ్॥

లమందు, నదేశమందు నీతఁడిట కేతెంచుట చూడ నన్నివిధముల సందేహము క లుగుచున్నదియని జాంబవంతుఁడునుడివె. అంత నంజనీసూనుం డవ్వాక్యములవిని [1] రావణునియందు దుర్మార్గతయు, తమ (రాముని) యందు శూరత్వమునెంచి విభీష ణుఁడిట కేతెంచుటకుఁ దగిన దేశమును కాలమును నియ్యదియె యనుచు, [2] తమ యుద్ధయాత్రోద్యోగమును, రావణునియం దసత్యవృత్తియు, వాలివధమును సుగ్రీ వరాజ్యాభిషేకమును విని రాజ్యము కావలయునను నపేక్షచే బుద్ధిపూర్వకముగ న తఁడిట కేతెంచెనని నుడువ వానరులందఱు సమ్మతింపకున్నను [3] మిత్రభావమున నే తెంచిన వానిని విడనాడుటఁ దగదనియు దోషమున్నయెడ నతనిదేయగును, సత్పురు షులకియ్యది నింద్యకార్యముగాన [4] విభీషణుఁడే కానిమ్ము, రావణుఁడే కానిమ్ము నావల న నభయము నీయంబడియె, కాన నాయన నిటఁగొనిరమ్మని శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవున కు నుడివెను. అంత నతనిఁదోడ్కొనివచ్చి రామసమీపమున విడుచుటయు నతనిశ రణాగతియు, లంకలోని రాక్షసబలముల వివరము నతఁడు తెలుపుటయు మున్నగు కార్యములు పూర్వరాత్రమున జరుగ [5] విభీషణుండు శ్రీరామునితో సముద్రమును శర ణము నొందుమని నుడువ నాక్షణమె సముద్రతీరమున దర్భాస్తరణమున శయనిం చె. [6] ఆరాత్రి మొదలు మూఁడురాత్రు (పాడ్యమిరాత్రి మొదలు తృతీయరాత్ర్యంత ము) లప్రమత్తుఁడై యుండినను సముద్రుఁ డప్రసన్నుఁడై యుండ చవితిదిన ముద యమున రాముఁడు కినలి కనులెఱ్ఱఁజేయుచు [7] విషసమానతీక్ష్ణములగు శరములఁ జాపము నిటఁగొనిరమ్ము సాగరమును శోషింపఁజేయ వానరులు పాదచారులై పోవు దురని లక్ష్మణునికింజెప్ప నతండటుసేయ శరమును చాపమున సంధించినంతనే, మహా

(1) 6-17-56 దౌరాత్మ్యంరావణేదృష్ట్వా । విక్రమంచతథాత్వయి । యుక్తమాగమనంతస్య । సదృశం తస్య బుద్ధితః॥

(2) 6-17-64 ఉద్యోగంతవసంప్రేక్ష్య । మిథ్యావృత్తంచరావణమ్ । వాలినశ్చవధంశ్రుత్వా । సుగ్రీవంచాభిషేచితమ్ । రాజ్యంప్రార్థయమానశ్చ । బుద్ధిపూర్వమిహాగతః॥

(3) 6-18-3 మిత్రభావేనసంప్రాప్తం । నత్యజేయంకథంచన । దోషోయద్యపితస్యస్యా । త్సతామేతదగర్హితమ్॥

(4) 6-18-34 ఆనయైనంహరిశ్రేష్ఠ । దత్తమస్యాభయంమయా । విభీషణోవాసుగ్రీవయదివా రావణస్స్వయమ్ ॥

(5) 6-19-31 సముద్రంరాఘవోరాజా । శరణంగంతుమర్హతి । ఖానితస్సగరేణాయ మప్రమేయోమహోదధిః॥

(6) 6-21-10 తస్యరామస్యసుప్తస్య। కుశాస్తీర్ణేమహీతలే।నియమాదప్రమత్తస్య।నిశాస్తిస్రోతిచక్రముః॥

(7) 6-21-22 చాపమానయసౌమిత్రే । శరాంశ్చాశీవిషోపమాన్ । సాగరంశోషయిష్యామి । పద్భ్యాంయాంతుప్లవంగమాః॥

సముద్రా సహితుఁడగు సముద్రుఁడు గడగడవడఁకుచు సుడిఁబడి యుల్లోలకల్లోలుఁడై దరిందాఁటి చనియు, నెట్టన సింధుగంగాప్రభృతినదనదీనికర సేవితుండగుచుఁ జను దెంచి నమస్కరించి నలునిచే సేతుబంధ మొనర్చు నుపాయంబు పలికి వరములఁ బడసి నిజేచ్ఛంజన నపుడ సన్నాహంబొనర్చి [1] (1 దినము) యాపగలంతయుఁ జతుర్దశ యోజనములమేర సేతువునుగట్టి యారాత్రి సుఖముగ నిద్రంగూరిరి. అంత [2] (2 దినము) నైదవదిన (పంచమి) ముదయానంతరము సేతుబంధముగావింప సమకట్టి యాపగలంతయు నిరువదియోజనములును [3] (3 దినము) నామఱుదినము (షష్ఠి) పగలంతయు నిరువదియొక యోజనములును [4] (4 దినము) నావలిదినము (సప్తమి) పగలంతయు నిరువదిరెండు యోజనములును [5] (5 దినము) నాకడపటిదినము (అష్టమి) దినమంతయు నిరువదిమూఁడుయోజనములును బంధింప నైదుదినముల నూఱుయోజనముల మేర ముగిసెను. ఇటు లతిమానుషప్రభావుఁడగు శ్రీరాముఁడు సేతుబంధము గావించి యా సాయంతన సమయమున సువేలాచలప్రాంతమున సేనల నిలిపియుండ సిద్ధచారణ గంధర్వులు ఋషులతో నేతెంచి శుభజలముల నభిషేకంబొనర్చి [6] చతుస్సముద్ర ముద్రితమగు మేదిని నాచంద్రార్కము పాలింతువు గాక యని యాశీర్వదించి తమతమ నెలవులకుఁ జనినయనంతరమున సేనల గరుడవ్యూహ ప్రకారముగ నిలిపియుండుతఱి శుకసారణు లనునిరువురురక్కసులు ముచ్చులపగిది రా విభీషణుం డెఱిఁగింప వానరులు వారలం దెగటార్పఁ జూచునెడ నటులుగావింపనీయక తమ సన్నిధానమునకుఁ దోడితెండని రాముఁడానతీయ నెదుట వారల నిలిపిరి. [7] వారలతో నెల్లి (నవమి) ప్రొద్దువొడమిన వెనుక లంకను ముట్టడింతుమనియు పాకశాసనుఁడు రాకాసులపై దంభోళినేయుపగిది వాఁడిములుకుల నేయఁ గలము

---

(1) 6-22-66 కృతాని ప్రథమేనాహ్నా । యోజనానిచతుర్దశ ॥

(2) 6-22-67 ప్రహృష్టైర్గజసంకాశైః । త్వరమాణైః ప్లవంగమైః । ద్వితీయేన తథాచాహ్నా యోజనానితు వింశతిః ॥

(3) 6-22-68 అహ్నాతృతీయేనతథా । యోజనానికృతానితు । త్వరమాణైర్మహాకాయైః । ఏకవింశతిరేవచ ॥

(4) 6-22-69 చతుర్థేనతథాచాహ్నా । ద్వావింశతిరథాపిచ । యోజనానిమహాకాయైః । కృతాని త్వరితైస్తుతైః ॥

(5) 6-22-70 పంచమేనతథాచాహ్నా । ప్లవగైః క్షిప్రకారిభిః । యోజనానిత్రయోవింశ । త్సువేలమధికృత్యవై ॥

(6) 6-23-88 జయస్వశత్రూన్ నరదేవ మేదినీం । ససాగరాంపాలయశాశ్వతీస్సమాః । ఇతీవరామన్నరదేవసత్కృతం । శుభైర్వచోభిర్వివిధైరపూజయన్ ॥

(7) 6-25-24 శ్వఃకాల్యే నగరీం లంకాం । సప్రాకారాం సతోరణామ్ । రాక్షసంచబలంపశ్య । శరైర్విధ్వంసితంమయా । క్రోధంభీమమహంమోక్ష్యే । సహసైన్యేత్వయిరావణ । శ్వఃకాల్యేవజ్రవాన్వజ్రం । దానవేష్వివవాసవః ॥

గాన బలమును జూడుమని రావణునకుఁ జెప్పిపంప వారలాక్షణమె చని యుదంతంబు రక్కసులరేని కెఱిఁగించిరి. [1] అనంతర మిచట వానరులు పర్వతారోహణముఁ జేయుదమనియు నీరేయి నిచటఁ గడపి యారక్కసిపక్కనము నావరింతమనియు నుడువుచుఁ గిచకిచలాడు [2] తఱి నినుండపరదిశ నలంకరించె. అంత సంధ్యారాగరంజితమగు నాసమయము నిండు వెన్నెలలఁ దులదూఁగెడు కాంతి గలదాయె. అనఁగ పూర్ణిమయని భ్రమనొందవలదు. ఫల్లునీ నక్షత్ర యుతమగు పూర్ణిమ విజయముహూర్తమున బయలువెడలిన యెనిమిదవదినమునకుఁ బూర్ణిమ యనుటెటులు సంభవించును. అంత వనచర బలయుతుఁడగు సుగ్రీవునితోడ శ్రీరాముఁడు పర్వతారోహణము చేయునపుడు [3] గోపుర శృంగస్థుఁడగు రావణునిఁగాంచి సుగ్రీవుఁడధికరోషమున మీఁదికి దుమికి కిరీటమును నేలంగూల్చి యశ్రమమున రామపార్శ్వముం జేరె. [4] అంత నారాత్రి యంతయు కదనోన్ముఖులై వానరులు నిద్రగూరిరి. [5] మఱుదిన (నవమి) ముదయానంతరము సేనలతోఁ బర్వతావరోహణం బొనర్చి లంకనుముట్టడించి ద్వారసంరోధన మొనర్చి [6] రాజధర్మమునుదలఁచి యంగదుని దౌత్యమునఁ బంపనతఁడు చని రాక్షసరాజున కెఱుకఁ జేసి విఫలమనోరథుఁడై తిరిగి వచ్చెడుసమయము తృతీయయామం బగుటయు నపుడు ద్వంద్వయుద్ధ మారంభమాయెను. తృతీయయామానంతర మనుటకుఁ గతంబేమియని యడుగవచ్చును. [7] నిశినిశాచరులకు బల మధికమగునుగాన రక్కసులు రవ్యస్తమయమున కెదురుచూచుచుండి రనుటం జేసి తృతీ

---

(1) 6-38-3 అధ్యారోహామహేసర్వే । వత్స్యామోత్రనిశామిమామ్ । లంకాంచాలోకయిష్యామో । నిలయంతస్యరక్షసః ॥

(2) 6-38-18 తతోస్తమగమత్సూర్య । స్సంధ్యయాప్రతిరంజితః । పూర్ణచంద్రప్రదీపాచ । క్షపాసమభివర్తత॥

(3) 6-40-28 ఉత్పపాతతదాకాశం । జితకాశీజితక్లమః । రావణస్థితఏవాత్ర । హరిరాజేన వంచితః ॥ అథహరివరనాథః ప్రాప్యసంగ్రామకీర్తిం । నిశిచరపతిమాజౌయోజయిత్వాశ్రమేణ । గగనమతివిశాలం లంఘయిత్వార్కసూను । ర్హరివరగణమధ్యేరామపార్శ్వంజగామ ॥

(4) 6-39-1 తాంరాత్రిముషితాస్తత్ర । సువేలేహరిపుంగవాః । లంకాయాందదృశుర్వీరా । వనాన్యుపవనానిచ ॥

(5) 6-41-23 అవతీర్యచధర్మాత్మా । తస్మాచ్ఛైలాత్సరాఘవః। కాలజ్ఞోరాఘవఃకాలే। సంయుగాయాభ్యచోదయత్ ॥

(6) 6-41-59 విభీషణస్యానుమతే । రాజధర్మమనుస్మరన్ । అఙ్గదంవాలితనయం । సమాహూయేదమబ్రవీత్ । గచ్ఛసౌమ్యదశగ్రీవం । బ్రూహిమద్వచనాత్కపే॥

(7) 6-43-46 విదార్యమాణాహరిపుఙ్గవైస్తదా । నిశాచరాశ్శోణితదిగ్ధగాత్రాః । పునస్సుయుద్ధం తరసాసమాశ్రితా । దివాకరస్యాస్తమయాభికాంక్షిణః॥

యయామమని నుడువవలసివచ్చె. [1] అంత నినుండ స్తగిరిం జేరుటయు హరిరాక్షస సంకులమగు యుద్ధమధికమై యారేయి యుభయకులప్రాణాపహారిణి యై తనరె. అనంతరము నాగపాశములచే రామలక్ష్మణులు కట్టంబడుటయు గరుడాగమనమును దన్మోచనమును నిశీథసమయమున జరగె. [2] ఆపద్విమోచనానంతరము నిశీథమున వానరులనాదము లతిధీరములుగ నుండెనని వర్ణనఁజేయ నావిధమున జెప్పఁ జనుఁగద ! లోకములోఁ గష్టసమయమున హీననాదమును సుఖసమయమున ధీరనాదమును గలుగుననుట నెల్లరకుఁ దెలిసినవిషయమే ! అనంతరము ధూమ్రాక్షవజ్రదంష్ట్రుల యుద్ధసమయమున పెంజీఁకటిని రూపములఁగానక వానరులు వానరులను రక్కసులు రక్కసులను జంపిరనుచు, వీరల మరణచరితమునుగూడఁ దెలుప నానమయముననే నీల్గిరని నుడువఁదగును. అనంతర మకంపనుని పోరాటమున [3] పరాగ మరుణవర్ణముగ నుండెననియు వనచరులును రక్కసులును రూపములఁ బరస్పరము తెలిసికొన జాలక సంకులముగఁ బోరుసలుపుచుండ [4] రక్తప్రవాహమున నాధూళి యంతయుఁ బోయినపిదప శరీరశవసంకీర్ణమై వసుంధరకనఁబడుటయు, నకంపనునిమరణమును నుడివినకారణమున, నిశీథమున ధూమ్రాక్ష వజ్రదంష్ట్రుల మరణానంతర మకంపనుని యుద్ధారంభము నరుణోదయ సమయమున నాతనిమరణమును జరిగెనని చెప్పఁదగును. అంత నవమిగతించె. ఫాల్గున బహుళదశమి ప్రొద్దువొడమినవెనుక నీయుదంతంబు రక్కసులు రాజున కెఱింగించుటయు నతఁడు సభామండపముఁ జేరి యుద్ధవిశారదుఁడగు ప్రహస్తునిఁ జూచి [5] నేనుగాని కుంభకర్ణుఁడుగాని సేనాపతియగు నీవుగాని యింద్రజిత్తుగాని నికుంభుఁడుగాని యీభారమంతయు వహింపనాపత్కాలమున నిస్సంశయముగ జయము నొందఁగలము గాన నీవు సంగరమున కొడిగట్టవలయునని చెప్ప నతఁడు వల్లెయని యపుడ చతురంగబలముల నెంటనిడుకొని యేతెంచి యుద్ధమొనర్చి ప్రాతఃకాలమున యమపురికరిగె. అంత

---

(1) 6-44-1 యుధ్యతామేవతేషాంతు తదావానరరక్షసామ్ । రవిరస్తంగతోరాత్రిః ప్రవృత్తాప్రాణహారిణీ। అన్యోన్యంబద్ధవైరాణాం । ఘోరాణాంజయమిచ్ఛతాం । సంప్రవృత్తంనిశాయుద్ధం । తదావానరరక్షసామ్॥

(2) 6-50-65 తతస్తుభీమస్తుములోనినాదో । బభూవశాఖామృగయూథపానామ్ క్షయేనిదాఘస్యయథాఘనానాం । నాదస్సుధీరోనదతాంనిశీథే॥

(3) 6-55-18 రజశ్చారుణవర్ణాభం । సుభీమమభవద్భృశమ్ । ఉద్ధూతంహరిరక్షోభి । స్సంరురోధదిశోదశ । సంవృతానిచభూతాని । దదృశుర్నరణాజిరే । ఆయుధంస్యందనంవాపి । దదృశేతేన రేణునా॥

(4) 6-55-24 తతస్తురుధిరౌఘేణ। సిక్తంవ్యపగతంరజః। శరీరశవసంకీర్ణా। బభూవచవసుంధరా॥

(5) 6-57-6 అహంవా కుంభకర్ణోవా । త్వంవాసేనాపతిస్తమ । ఇంద్రజిద్వానికుంభోవా । వహేయుర్భారమీదృశమ్ ॥

నీయుదంతంబు తక్కుంగల రక్కసులు తేనికిఁ దెలుపఁగ నతిఖిన్నుఁడై క్రోధ మురెట్టింప [1] స్వయముగ సేనలఁగూడి రా [2] దురమున రాముఁడు కిరీటభంగముఁ గావింప లజ్జితుఁడై యటనిలువక గృహమునకరిగి మంత్రులరావించి యతిఖేదమున [3] మహేంద్రసముఁడగు నేనొకమానిసిచే జయింపఁబడితినని పలికి భయస్వాంతుఁడ గుచు సోదరునిఁ గుంభకర్ణుని మేల్కొలుప నానతీయఁ బరిజనులటు సేయ నతఁడు సభ నలంకరించెను. ఇచటఁ గుంభకర్ణుని నిద్రనుగూర్చి విచారింపవలయును. [4]ఇతఁ డాఱు మాసములు నిద్రించుననియు నొకదినము (రాత్రిందివము) మేల్కాంచి యుండుననియు విభీషణుఁడు రామునకుఁజెప్పె. [5] ఈతని నిద్రాకార్యమున కిది తొమ్మిదవపగలు జరు గుచున్నది యని రావణుఁడు రక్కసులకుఁ జెప్పె. ఎటులనిన, ఫాల్గున బ 1 దినము న శ్రీరాముఁడు వానరసైన్యయుతుఁడై సముద్రతీరమున కేతెంచినదినము రావణుఁ డాలోచనఁజేయు సమయమున నితఁడు మేల్కొని యుండినవాఁడు గనుక నగ్రజు నకు హితములఁగొన్నిటి నుడివె. ఆదినముననే విభీషణుఁడు హితమును జెప్పటయు రావణుఁడు వానిని జెవినిడక తమ్ముని నిందించిన తోడనే రాముని శరణుఁజొచ్చె. కాన నాదినము (పాడ్యమి) మొదలు మూడు దినములు దర్భాస్తరణ శయనము చవితిమొదలష్టమి సాయంకాలము వఱకు సేతుబంధము, నవమి యుద్ధారంభదిన ము, కుంభకర్ణుని మేల్కొలుపు దినము దశమిగాన, పదిదినములలోఁ బ్రథమదిన మున నాలోచన నుడివెను గాన ద్వితీయదినమున నిద్రకుఁ జనిన కారణమున నీదిన ము తొమ్మిదవ పగలని స్పష్టపడుచున్నది. ఇఁక నితని యుద్ధవిషయమును వివరింప వలయు. అతం డటు మేల్కొలుపఁ బడి రావణు సదనమునకుఁ జని యొకకొంత వాదంబుఁ గడపి వెలికిఁ జని [6] ముహూర్త (రెండుగడియలు) కాలము రణమొ నర్చి యందఱఁ దపింపఁ జేసి శ్రీరామునిచేఁ జిచ్చునఁ గాల్పఁబడిన చెట్టువలె నీల్గె. అనంతరము, త్రిశిరో దేవాంతక నరాంత కాతికా యాదులగు కుమారుల వధ

(1) 6-59-5 సోహంరిపువినాశాయ । విజయాయావిచారయన్ । స్వయమేవ గమిష్యామి । రణశీర్షం తదద్భుతమ్ ॥

(2) 6-59-144 సఏవముక్తోహతదర్పహర్షో । నికృత్తచాపశ్చ హతాశ్వసూతః । శరార్దితః కృత్త కిరీటకూటో । వివేశలంకాం సహసాసరాజా ॥

(3) 6-60-5 సర్వంతత్ఖలు మేమోఘం । యత్తప్తంపరమంతపః । యస్సమానో మహేంద్రేణ । మానుషేణాస్మినిర్జితః ॥

(4) 6-61-28 శయితాహ్యేషషణ్మాసా । నేకాహంజాగరిష్యతి ॥

(5) 6-60-17 మంత్రయిత్వాప్రసుప్తోయ । మితస్తునవమేహని ॥

(6) 6-67-3 ప్రతపిత్వాముహూర్తంతు । ప్రశాంతో రామతేజసా । కాయేనార్థప్రవిష్టేన । సముద్రం భీమదర్శనమ్ ॥

యంతయుఁ బగలిరువదియైదు గడియలకు ముందుగనే చేయఁబడెను. [1] పిదప సాయంకాలపర్యంతము మేఘనాదుఁడు (ఇంద్రజిత్తు) దురమొనర్చి డెబ్బదియాఱుకోట్ల వానరులఁ బగటి యైదవ శేషకాలమునఁ (6 గడియలలో) బరిమార్చి రామలక్ష్మణుల బ్రహ్మాస్త్రమునఁ గట్టువఱిచి రాత్రిలంకకుఁజనెను. అనఁగఁ బగలు ముప్పదిగడియల కాలమున ప్రాతస్సంగవ మధ్యాహ్న పరాహ్ణ, సాయాహ్నములని పేర్కొనఁబడు నైదుకాలములలోనైదవభాగమగు సాయాహ్నసమయమున యుద్ధముఁజేసి జయము నొందిచనెనుగాన తత్పూర్వ మిరువదినాల్గుగడియలలో ప్రాతఃకాలమునఁ బ్రహ్మాస్త్రవధయు ననంతరము రావణకిరీట భంగ కుంభకర్ణ మరణములును జరుగ, సంగవకాలాత్పరము సాయాహ్నకాలాత్పూర్వము పండ్రెండు గడియలలోనఁ గుమారుల వధయని స్ఫురించుచున్నది. [2] అస్తమయానంతరము హనుమద్విభీషణు లిరువురు నుల్కా (కాగడా) హస్తులై రణరంగ మంతయు వెదకి జాంబవద్వచనమున నోషధిపర్వతము దెచ్చెడు సమయమున సద్దుపాటొనర్చిన దేవతల నదలించి యతిత్వరతో వాయుసుతుఁడు దెచ్చి సకలవానరులు బ్రతికిన వెనుక నచ్చోటనే వైచివచ్చి రామపార్శ్వస్థితుఁ డాయెను. ఇదియంతయుఁ బూర్వరాత్రమున జరిగినకార్యమని నిశ్చయముచేయఁదగు. అంతదూరముపోయి పర్వతమునుదెచ్చి వనచరులఁ బునర్జీవితులఁ జేసి మరలి యథాస్థానమున నగ్గిరినుండి వచ్చుట యను నీ మహత్కార్య మింతస్వల్పకాలమునసై యుండునా యను సందేహము కలుగకమానదు. సూక్ష్మదృష్టిని విచారించినయెడ నొక లౌకికదృష్టాంతమున నీసందియముడఁగు. దానినీక్రిందవివరించెద..

విజయనగరమను పత్తనమున నొకజననిగర్భమున నవమాసములుండి పిదప భూపతితుఁడై దినక్రమమున వృద్ధినొంది తనవయఃకాలమున, వారణాసి (కాశీ) ప్రయాగ (అలహాబాదు) లవపురము (లాహోరు) కాళీఘట్టము (కలకత్తా) మొదలగు మహాపట్టణముల నుత్సవసమయమందు భూమిపైని దాఁ బరుండి, తనపై పెద్దపెద్దఱాలను వేయించుకొని వాసి నితరులచే బ్రద్దలుగఁ గొట్టించుటయు, నినుపగొలుసులఁ ద్రెంపివేయుటయు తనపై నొకసజీవమగు నేనుఁగును నడపించుటయు, పండ్రెండుజనములతో నిండియుండు మనదేశపుబండి (రెండుయెడ్లనుకట్టుబండి) ని పైనుంచి యీడ్పించుకొనుటయు, నిరువది గుఱ్ఱములబలముగల యొక వైద్యుతయాంత్రికశకటము నిండుపరుగున వచ్చెడు సమయమున ప్రాణభయమని జంకక నొకభుజమున డీకొని యాబండిని నాఁపుటయు మొదలగు ననేకాతి మానుష

---

(1) 6-74-12 సప్తషష్టిర్హతాః కోట్యో । వానరాణాంతరస్వినాం । అహ్నః పంచమశేషేణ । వల్లభేనస్వయంభువః ॥

(2) 6-74-7 తావుభౌయుగపద్వీరౌ । హనుమద్రాక్షసోత్తమౌ । ఉల్కాహస్తౌతతో రాత్రౌ । రణభూమౌవిచేరతుః ॥

కృత్యముల నొనర్చు కోడి రామమూర్తి నాయుఁడుగారిని దృష్టాంతముగ గ్రహించిన నాంజనేయు నధిక్షేపించు నవనాగరికుల సందియము లడఁగిపోవును.

సామాన్య నరునియం దిట్టియతిశయమును మనము కనులారఁ జూచుచుండ నవతారము లని నుడువఁ బడు వారల విషయమున సందియ మొందుట చాల వెట్టితనము. ఇఁక నాకు సందేహనివృత్తి యయినది గాన ముం దంజవేయుదును. మనసుకంటె నతివేగవంతుండని నతనిని నచ్చటచ్చట వర్ణించియుండుటచే నిశ్చయముగ నిక్కార్య మాయనవలన జరిగినదనుటయె నిశ్చయము. ఇంతియకాక [1]లక్ష్మణ పతనసమయమున కాలవిలంబమున దోషమును గష్టమును సంభవించునని యెంచి వాయుసూనుఁ డతివేగమునఁ జని పర్వతమును దెచ్చెననియుఁ గలదు. [1]ఆతఁడు సప్తాశ్వమార్గగామియై మార్తాండతేజఃతుల్యమగు నాశిఖరమును దెచ్చుతఱి సూర్యప్రకాశమున రెండవసూర్యునివలె ప్రకాశించె ననుచోటను [2]నాయోషధ పరిమళమున నిద్రింగూరిన జనులు మేల్కాంచినటులు తెలిపినొంది రనుచోటను నర్థవిషయమును చింతించి సూర్యోదయానంతర మోషధిపర్వతానయన మని చెప్పంజనదు. కుంభనికుంభులయుద్ధము రాత్రియందని వర్ణింపఁబడినందున నామఱుదినము (ఏకాదశి) అని యనుకొంటిమా మూఁడహోరాత్రములు యుద్ధమొనర్చి త్రయోదశ్యపరరాత్రమున వధింపఁబడిన నింద్రజిద్విషయము విరోధముగనుండును. కుంభనికుంభుల యుద్ధమునకుఁ బూర్వమే యోషధి పర్వతానయనము గాన దశమిరాత్రియందే పర్వతమును దెచ్చి వానరుల నందఱిని వెదకి పునర్జీవితులుగఁ జేయుట పూర్వరాత్రికృత్యము. ప్రతిభాస్కర శబ్దమువలనఁ గలిగిన సూర్యోదయ మనుసందేహము, పర్వతమును నాంజనేయులును నెఱుపునుపు గలసినవర్ణముగనుండుటచే నుపమావాచకముగ నెంచిన సమ్మతముగ నుండు. రాత్రి నిద్రగూరిన జనులుదయమున మేల్కొనినట్లనుట యోషధిప్రభావసూచకముగ గ్రహింపవలయు. [3] అస్తమయానంతర ముల్కాహస్తులగు వానరులు లంకాభిముఖులై చని వెదకిరనుట దశమి సాయాహ్నమున నింద్రజిద్యుద్ధము వానరనాశనమును నస్తమయానంతరము వానరుల వెదకుటయు నంత జాంబవద్వాక్యమున నోషధి పర్వతముఁ

(1) 6-102-28 కాలాత్యయేనదోషస్స్యా । ద్వైక్లబ్యంచమహద్భవేత్ । ఇతి సంచింత్యహనుమాన్ । క్షిప్రంగత్వామహాబలః ॥

(1) 6-74-70 సభాస్కరాధ్వానమనుప్రపన్న । స్తంభాస్కరాభంశిఖరంప్రగృహ్య । బభౌ తదా భాస్కరసన్నికాశో । రవేస్సమీపే ప్రతిభాస్కరాభః ॥

(2) 6-74-75 సర్వేవిశల్యావిరుజఃక్షణేన । హరిప్రవీరా నిహతాశ్చ యేస్యుః । గంధేనతాసాం ప్రవరౌషధీనాం । సుప్తానిశాంతేష్వివసంప్రబుద్ధాః ॥

(3) 6-75-4 తతో స్తంగత ఆదిత్యే । రౌద్రేతస్మిన్నిశాముఖే । లంకామభిముఖాస్సోల్కాః । జగ్ముస్తే ప్లవగర్షభాః ॥

దెచ్చి వానరుల జీవింపఁ జేసి మరల నచట నుంచుటయు ననునవి పూర్వరాత్రి కృత్యములుగ స్థిరపఱుపఁబడినవి. నిశాముఖే అనుశబ్దమున నాంజనేయుని వేగాతిశయసూచనయుం గూడఁ గలదు. [1] సంగరమున కుంభకర్ణుఁడీల్గె; కుమారులు హతులైరి గాన పుత్రభ్రాతృవధాదులఁ గుందెడు రావణుఁడు భయస్వాంతుండై యుద్ధమునకు రా శంకించును గాన లంకనుండి రాక్షసనిర్గమనమునకు లఘుశరీరులు మహాబలులునగు వానరులంద ఱుల్కాహస్తులై సదనములనుండి వెడలఁగొట్టుఁడని సుగ్రీవుం డంజనీసుతున కాజ్ఞాపింప నపుడ లంకాదహనము గావించిరి. అనంతరము కుంభనికుంభ, యూపాక్ష శోణితాక్ష ప్రజంఘాదులు వెలికిరాఁ, బోరాట మంకురించె. [2] ఆసమయమున చంద్రకాంతియు నక్షత్రములశోభయు, వీరలు ధరించిన యాభరణముల ప్రభయు, ప్రాసాదాదుల రుచియుం గలసి హరిరాక్షస సైన్యముల విశేషముగఁ బ్రకాశింపఁ జేసె ననుటవలన నాదినము కృష్ణపక్ష దశమిగాన రాత్రి యిరువది గడియలకుఁ జంద్రోదయ మైనందున మధ్యరాత్రమున యుద్ధారంభము నపరరాత్రమున వీరల వధయు జరిగినదని మనచదువరులే దృఢముగ జెప్పఁగలరు. [3] అనంతర మేకాదశి యుదయమున నంబరగతుఁడగు నింద్రజిత్తు చక్షుర్గోచరుఁడు గాక యే శ్రీరామ లక్ష్మణులను వానర సైన్యముల నంపతంపరలచే నొంప, [4] లక్ష్మణుఁడు కోపసంరక్తలోచనుఁడగుచు సర్వరాక్షస నిర్మూలనముం జేయ బ్రహ్మాస్త్రమును ప్రయోగించెదనని జ్యేష్ఠునకుం జెప్ప [5] నొకరక్కసునిఁ గూర్చి యందఱ సమసింపం జేయుట యశాస్త్రీయమనియు, యుద్ధముచేయనివానిని దాఁగినవానిని, శరణాగతుఁడైనవానిని, పాఱిపోయినవానిని, జంపంజనదనియు, నతితీక్ష్ణములగు బాణముల నాతని నొంప యత్నింతమనియు, నంతరితరథుఁడును మాయకుఁడు నగు నీతని వానరులు చూచిన విఱువఁజాలరనియుఁ జెప్పి తద్యత్నము వీరలుచేయుతఱి నాతండు (ఇంద్రజిత్తు) లంకాప్రవేశ మొనర్చి రక్కసుల నాశ

(1) 6-75-2 యతోహతఃకుంభకర్ణః। కుమారాశ్చనిషూదితాః। నేదానీముపనిర్హారం। రావణోదాతుమర్హతి ॥ 3 యేయేమహాబలాస్సంతి। లఘవశ్చప్లవంగమాః। లంకామభ్యుత్పతన్త్వాశు। గృహ్యోల్కాఃప్లవగర్షభాః ॥

(2) 6-75-57 చంద్రాభాభూషణాభాచ। గృహాణాంజ్వలతాంచభా। హరిరాక్షససైన్యాని। భ్రాజయామాససర్వతః ॥

(3) 6-80-22 సతువైహాయసంప్రాప్య। సరథోరామలక్ష్మణౌ। అచక్షుర్విషయేతిష్ఠ। న్వివ్యాధనిశితైశ్శరైః ॥

(4) 6-80-37 లక్ష్మణస్తుసుసంక్రుద్ధో। భ్రాతరంవాక్యమబ్రవీత్। బ్రాహ్మమస్త్రం ప్రయోక్ష్యామి। వధార్థంసర్వరక్షసామ్ ॥

(5) 6-8-39 నైకస్యహేతోరక్షాంసి। పృథివ్యాంహంతుమర్హసి। అయుధ్యమానంప్రచ్ఛన్నం। ప్రాంజలింశరణాగతం। పలాయంతంప్రమత్తంవా। నత్వంహంతుమిహార్హసి। అస్యైవతువధేయత్నం। కరిష్యావోమహాబల ॥

నముంగూర్చి చింతనొంది రోషారుణిత నయనుండగుచుఁ బశ్చిమద్వారమున బలయుతుఁడై బయలు వెడలి హనుమత్ప్రముఖ వానరులందఱు గనుచుండ మాయాసీతవధం జేసి నికుంభిలాప్రవిష్టుఁడై హవనక్రియం జరపుచుండె. ఇచట సీతావధమునుగాంచిన వానరులు విషణ్ణవదనులై రామునకుం దెలుప నిర్విణ్ణుఁడయి యెట్టకేలకుఁ దేఱిచూచు నంతనె విభీషణుఁడే తెంచి మేఘనాదు (ఇంద్రజిత్తు) ని మాయాకృత్య మియ్యదియనియు నాతండిపుడు నికుంభిలాప్రవిష్టుఁడై హోమంబుఁ జేయుచున్నవాఁడనియు నయ్యది నిర్విఘ్నముగ జరిగిన నతండేరికి నజయ్యుఁడనియుఁ దెలిపి లక్ష్మణునితోడఁగూడి తద్భంగమొనర్పఁ జని విఘ్నంబుఁ గావించియు నది మొదలు మూఁడహోరాత్రములు ఘోరయుద్ధము జరుగ నతండీల్గె. [1] మూఁడుదినములనుటకు యుద్ధమొనర్చుచున్న వారలకు గొప్పకాలము జరిగెనని యొక సర్గయందే రెండుమాఱు లుండుటవలన రెండ రోజులనియు,[2] మూఁడవదినమున యుద్ధమునందన రథము నశింప ద్వితీయ రథానయనము కొఱకు లంకకుఁ జనువెడ దిశలన్నియు దట్టముగు చీఁకటిని బిక్కటిల్లి యుండెననుటచే మూఁడవదిన మర్ధరాత్రసమయమనియు గ్రహించి యనంతరము రావణాత్మజుఁడు హతుఁడై ధరణిపయిం బడెననుట నాయపరరాత్రమున మరణము నిశ్చయమనినుడువుటకు [3] వీరుఁడగు నింద్రజేత నెట్టన మూఁడహోరాత్రములకు వధింపఁబడెనను శ్రీరామోక్తి ననుసరించియు సందర్భవిరోధము లేకుండ గణింప నేకాదశ్యుదయము మొదలు త్రయోదశ్యంత మీతని యుద్ధమనియు నాదినాంతమున నతని మరణమనియుఁగూడఁ జదువరులు తెలిసికొనఁ జాలుదురు. ఇంకొక యంశమును గూడఁ జర్చింతము. ఇంద్రజిన్మరణానంతరము రక్కసులు రేనికిం దెలుప నతం డనేకవిధములఁ బ్రలాపంబు లొనర్చి రాక్షసహరణమునకు వైదేహియె కారణమని మదినెంచి యద్దానిం దుంప యత్నింప సుపార్శ్వుం డితనిని వారించి ' [4] యిపుడు కృష్ణపక్షచతుర్దశి ప్రారంభము. రేపమావాస్య గాన బలయుతుఁడవై విజయముకొఱకు బయలువెడలి రణరంగమున రామునిం గెలిచి జనక

(1) 6-89-27 తయోరథ మహాన్ కాలో । వ్యత్యయాద్యుధ్యమానయోః । నచతౌ యుద్ధవైముఖ్యం । శ్రమంవాప్యుపజగ్మతుః ॥

6-89-41 తయోరథ మహాన్ కాలో । వ్యత్యయాద్యుధ్యమానయోః । నచతౌ యుద్ధవైముఖ్యం । శ్రమంవాప్యుపజగ్మతుః ॥

(2) 6-91-5 తమసాబహులే నేమా । స్సంసక్తాస్సర్వతోదిశః । నేహాభిజ్ఞాయతే స్వోవా । పరోవారాక్షసోత్తమాః । ధృష్టంభవన్తోయుధ్యన్తు । హారీణాంమోహనాయవై । అహంతురథమాస్థాయ । హ్యాగమిష్యామిసంయుగమ్ ॥

(3) 6-92-16 అహోరాత్రైస్త్రిభిర్వీరః కథంచిద్వినిపాతితః ॥

(4) 6-93-65 అభ్యుత్థానంత్వమద్యైవ । కృష్ణపక్షచతుర్దశీం । కృత్వానిర్యాహ్యమావాస్యాం । విజయాయబలైర్వృతః ॥

జ నొందు'మని నుడివె. కాన నింద్రజి న్మరణాంతర మవిలంబముగఁ గృష్ణపక్ష చతుర్దశి రాఁగఁ దత్పూర్వము త్రయోదశి యనియు, తదాదిగ విలోమముగ మూఁడుదినములు గణుతిఁజేయ నేకాదశి యితని యుద్ధారంభదినమనియు, కృష్ణపక్షమనుట నన్నిటం దగినప్రమాణముగఁ గన్పట్టును. ఇంతియేకాక రామ రావణయుద్ధ మమావాస్య రేయుం బవలనియు రాత్ర్యంతమున రావణుని మరణమనుటకుం గూడ సహాయముగ నున్నయది. అనంతరము రావణుఁడు సభాసదనమునకుం జని దుఃఖితుఁడగుచు రక్కసులకు నంజలియొనర్చి మీరలందఱు రథగజతురగ పదాతులం గూడి యుంటిరి గాన నపరిమిత శరవర్షములం గురిపించి నరరాజులను వానరసమూహముతోన జముని సదనమునకుం బంప సమర్థులరుగాన యత్నింపుఁడు. [1] అటుగానిచో జనులందఱుఁ దిలకించుచుండ నేనొకఁడను మీసహాయమున రేపు లయమొనర్చెదనని నుడువ పరిఘపట్టిస శరాద్యాయుధయుతులై రక్కసులందఱు వానరులపయిఁ బడి నుగ్గునూఁటాడ ఫలవృక్షములకుం బక్షులు గుమిగూడి చను నటు లాకరక్కసునకు నూర్గురువనచరుల వంతున జుట్టును మూఁగి బాధించిన నోర్చియు నసురులచే వనచరులు పీడితులై దశరథసుతుని శరణువేఁడ నతడు సింగిణిం జేఁబూని కోలలం బవనుఁడు వనమునఁ దరుజాలములఁ జీకాకుచేయుపగిది నదలింపం జెదరియు, బెదరియు, మ్రగ్గియు నేయెడఁగాంచిన రాముండు గన్పట్టునటులు దోఁప గాంధర్వాస్త్రమునం [2] బదివేల యనీకముల రథంబులును, పదునెనిమిదివేల యనీకముల గజములును, పదునాల్గువేల యనీకముల హయములును, రెండులక్షల యనీకముల కాల్బలమును దివసాష్టమ భాగము (3½ గడియ) న నంతము గావింప హతశేషులగు రక్కసులు లంకకుం జనినతోడనే లలనాజనసంకులంబు కలంకఁజెంది దుర్ముఖియగు శూర్పణఖ సుముఖుఁడగు రాముని నేల గామించె, విఫలంబగుడు నంతం జనక ఖరదూషణాదులం బురికొల్పఁ దురమున వారలీల్గుట నిదర్శనముగ నుండ రాముసతి సీతం దేల చెఱగొనె, వెండియు సీతనిమ్మని విభీషణుఁడు వలుక నటులు సేయక యాతనిని విడనాడుటయుం జూడఁ దనగృహంబునకుం జిచ్చుదా నిడుకొనుచందమాయె; సీతనింబట్టి మనకు నిట్టిశోకంబు వాటిల్లెనయ్యో! నాథవుండీల్గె, నాతండ్రి యంతమునొందె, నాసుతుఁడు మృతుండాయె. నను శబ్దము లెటుఁజూచిన వినంబడుట యేకాక యువతీజనపరిదేవనంబు నా రాత్రియంతయును విని మఱునాఁడుదయమున (అమావాస్య)మహోదర మ

---

(1) 6-94-5 అథవాఽహం శరై స్తీక్ష్ణై । ర్భిన్నగాత్రం మహారణే । భవద్భిశ్శ్వోనిహంతాస్మి । రామంలోకస్యపశ్యతః ॥

(2) 6-94-31 అనీకందశసాహస్రం । రథానాంవాతరంహసామ్ । అష్టాదశసహస్రాణి । కుంజరాణాంతరస్వినాం । చతుర్దశసహస్రాణి । సారోహాణాంచవాజినాం । పూర్ణేశతసహస్రేద్వే । రాక్షసానాంపదాతినాం । దివసస్యాష్టమేభాగే । శరైరగ్నిశిఖోపమైః । హతాన్యేకేనరామేణ । రక్షసాంకామరూపిణామ్ ॥

హాపార్శ్వులం బిలిచి రథమాయత్తం బొనర్పుఁడని నుడువ వారలటుగావింపఁ జిఱునవ్వులయ ఖర కుంభకర్ణ ప్రహస్తేంద్రజిత్తుల మరణమునకుం బరితపించెడు నాదు చిత్తమునకు రామలక్ష్మణులఁ జంపుటచే శాంతింజేసి [1] నెవరు పతిపుత్రభ్రాతృ నిధనమునకుం గుందెదరో వారల యాస్రప్రమార్జనము (కన్నీరుదుడుచుట) వానరులం జంపి కావింతునని నుడివి మీరలును నాతోడన నరదమునకుం జనుండన చేయునదెద్దియు లేక రాజాజ్ఞానుసారముగ ననువర్తింప నష్టతురగ రథారోహణం బొనర్చి యాతుధానులు,భీమ నాదములం దెసలు చెవుడుపడు నట్లొనర్చుచుఁ దోడనరా రామలక్ష్మణులున్న యెడ కభిముఖముగ నరుదెంచునపు డినుండు [2] నష్టప్రభాయుతుఁడుగఁ గన్పట్టె దిశలు తిమిరావృతంబులుగ న్దోఁపనిట్టి యపశకునంబులంగనియు శంక లేక వనచరులపయింబడి సంకులపుంబోరాటమున దశముఖుఁడు సర్వతోముఖుఁడుగ విజృంభణమొనర్చి వానరులఁ గర్ణనాసోరుబాహు శిరఃకృత్తగాత్రులం గావింప దాడికోర్వమి వానరులందంద జరుగ రథమును రాముపయిం బరపునెడ సుగ్రీవుఁ డడ్డపడి దురమొనర్ప నంతవిరూపాక్షుండు కదనమునకు రాఁగడ తేరుపంబడియె. దశవదనుండడిగని మహోదరునింబురికొల్ప నతండును నాశనమునఁ జంపంబడియె.అంత మహాపార్శ్వుండే తెరనాతని మిత్తికిం బలిగావించి వనచరులుచెల రేఁగుతఱి రావణుండధికరోషారుణితనయనుండగుచు లక్ష్మణునితోఁ బోరాడి విడిచి శ్రీరాముపయిని బాణములనేయ నతండును శరజాలములఁ బఱపి పరస్పర వధకాంక్షచే దురమునడుగకయుండుటయు లక్ష్మణుండు సాయమురానతనిని నొంప నంతనె విభీషణుండగ్రజుపయిన బలుశరములం బఱప దశవదనుఁ డతని నదలించి శక్తిని సౌమిత్రిపయిం బనుప నాతఁడు [3] మూర్ఛనొందియుండుతఱి [4] శ్రీరాముఁడు విషాదమునొందియు, [5] నియ్యది కాలంబు కాదని మరలి రావణునొంప నతఁడు పలాయనంబొందె. అంతలక్ష్మణపతన కారణమున విలాపంబొనర్చియు, సుగ్రీవాదులచే నాశ్వాసింపఁబడి యూరకయుండ సుషేణుం డంజనీసూనునకుం బర్వతానయనవిధముం దెలుప నతండు చని గొని తేర యౌషధప్రభావమున లక్ష్మణునితోడ వానరులందఱు నపగతరు

---

(1) 6-96-18 హతో భర్తా హతో భ్రాతా । యాసాంచ తనయా హతాః । వ ఘనాద్యదపోస్తాసాం । కరోమ్యాస్రప్రమార్జనమ్ ॥

(2) అహారేవ యుద్ధారంభ ఇతి సూచయతి ॥

(3) 6-101-36 తతో రావణ వేగేన । సుదూరమవగాఢయా । శక్త్యాభిన్నహృదయః । పపాత భువి లక్ష్మణః ॥

(4) 37 తదవస్థంసమీపస్థో । లక్ష్మణంప్రేక్ష్య రాఘవః । భ్రాతృస్నేహాన్మహాతేజా । విషణ్ణహృదయోఽభవత్ ॥

(5) 39 నవిషాదస్యకాలోయ । మితిసంచింత్యరాఘవః । చక్రే సుతుములంయుద్ధం । రావణస్యవధేధృతః ॥

జులై రి. ఆసమయ మమావాస్య పగలిరువదియైదు గడియలు నుమారుండవచ్చునని యోచింపవలయు. [1] తదనంతరము లక్ష్మణాదులతో దివాకరుండ స్తమించుటకుముందుగ నీదురాత్మునివధింపఁ గోరెదనని నుడువ నంతదశముఖుఁడు మరలసమరముఖుఁడై వచ్చుటయు నిరువురకు ఘోరయుద్ధ మువక్రమముగాఁగ నంతసాయంకాలమున [2] ధరాగతుండగు రామునకును రథగతుండగు రావణునకునుయుద్ధము సరికాదని దేవగంధర్వాదులనుచుండఁ బాకశాసనుఁడు మాతలిం బిలిచి శక్తిశూలధనుర్బాణసహితముగు నారథమును రామవిజయమునకుఁ గొనపొమ్మని నుడువ నతండటులొనర్ప నాయరదమునకుఁ బ్రదక్షిణంబు సలిపి యధిరోహణం బొనర్చిన వెనుక ఘోరతమముగ సంగరమగుటయు నంత రావణునిశక్తి కొంచెము క్షీణముగఁ గన్పట్టసూతుఁడు రథమును వెనుదీయ నంత నతనిపై రావణుఁడు గినిసిరాఘవాభి ముఖముగ నరదమును బోఁదోలుమన నటులుసేయ శ్రీరాముఁడపుడు చింతాక్రాంతుండై యుండఁగ దేవఋషిసంఘముతోడ నగస్త్యుఁడేతెంచి [3] యాదిత్య హృదయోపదేశముఁ జేయుసమయమరుణోదయ కాలమని నుడువఁదగు. [4] అనంతరము మాతలి వాక్యమున బ్రహ్మాస్త్రప్రయోగముఁ జేయ [5] లోకవిరావణుఁడగు రావణుఁడు విగతజీవుండై పుడమిపయింబడియె. [6] ఇతనియుద్ధ మమవసదినమున రేయుంబవలుజరగెనని నుడువవలయు. ఉదయానంతరము ధాత్రు సం॥ చైత్ర శు 1 దినమున [7] విభీషణవిలాపమును [8] మం

---

(1) 6-102-48 అహంతువధమిచ్ఛామి। శీఘ్రమస్యదురాత్మనః। యావద స్తంనయాత్యేష కృతకర్మాదివాకరః॥

(2) 6-103-5 భూమౌస్థితస్యరామస్య। రథస్థస్యచరక్షసః। నసమంయుద్ధమిత్యాహుః। దేవగంధర్వదానవాః॥

(3) 6-107-6 రశ్మిమంతం సముద్యతం। దేవాసురనమస్కృతమ్। పూజయస్వవివస్వంతం। భాస్కరంభువనేశ్వరమ్॥

(4) 6-111-2 విసృజాస్మైవధాయత్వ। మస్త్రంపైతామహంప్రభో। వినాశకాలఃకథితో। యస్సురైస్సోస్యవర్తతే॥

(5) 6-111-21 గతాసుర్భీమవేగస్తు। నైఋతేంద్రోమహాద్యుతిః। పపాతస్యందనాద్భూమౌ। వృత్రోవజ్రహతోయథా॥

(6) 6-110-37 దేవదానవయక్షాణాం। పిశాచోరగరక్షసాం। పశ్యతాంతన్మహాద్యుద్ధం। సర్వరాత్రమవర్తత॥

(7) 6-112-1 భ్రాతరంనిహతందృష్ట్వా। శయానంరామనిర్జితం। శోకవేగపరీతాత్మా। విలలాపవిభీషణః॥

(8) 6-114-2 దశగ్రీవంహతందృష్ట్వా। రామేణాచింత్యకర్మణా। పతింమన్డోదరీతత్ర। కృపణాపర్యదేవయత్॥

డోదరీ ప్రలాపమును [1] విభీషణుఁడగ్రజున కగ్నిసంస్కారాది కృత్యములు జరపుటయు మఱునాఁడు (చైత్ర శు 2) [2] విభీషణుని లంకారాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ జేసిరి. లోకమున నాశౌచము పదిదినములుండుట యాచారముగ నుండ మరణానంతర దినమునఁ (రెండవదినము) బట్టాభిషేకముఁ జేయుటెటులని మన చదువరులకు మాత్రమేకాక వినువారలకుఁగూడ సందేహముగలుగక మానదు. కాన ప్రమాణమునువివరించెద. [3] అగ్నివేద, సమన్వితుఁడగు విప్రున కొకదినము మాత్ర మాశౌచ మనియు, కేవలవేదముఁ జదువు వానికి మూఁడుదినములనియు, రెంటహీనునకుఁ బదిదినములనియు స్మృతులలో గన్పట్టును గాన నితఁడగ్నివేదసమన్వితుఁడగుట నొకదిన మాశౌచమని నిర్ణయమొనర్చి మఱుదినమునఁ బట్టాభిషేక మొనర్పఁ జను. అనంతరము సీతాశోధనయు [4] తత్సమయ సమాయాత పితామహాది స్తుతియు, [5] హుతవహుఁడు తరుణాదిత్య వర్ణాభయగు జనకజను రామున కర్పించుటయు, విమానాగ్రగతుఁడగు దశరథున కంజలియొనర్చి యాశీర్వాదములఁ గొనుటయు [6] రామకార్యమున నిధనమొందిన వనచరులు పునర్జీవితులగుటకుఁ బురుహూతువలన వరములఁగొనుటయు ననునీకార్యములు చైత్ర శు 3 దినమున జరిగినయవి. [7] ఆరాత్రియంతయు నచటనే కడపి [8] యుదయమైనపిదప విభీషణుఁడు, స్నానాంగరాగ వస్త్రాభరణా

---

(1) 6-114-112 స దదౌ పావకం తస్య । విధియుక్తం విభీషణః । స్నాత్వా చైవార్ద్రవస్త్రేణ। తిలాన్దర్భాభిమిశ్రితాన్ । ఉదకేన చ సమ్మిశ్రా । న్ప్రదాయ విధిపూర్వకమ్ ॥

(2) 6-115-14 ఘటేన తేన సౌమిత్రి । రభ్యషించద్విభీషణమ్ । లంకాయాం రక్షసాం మధ్యే । రాజానం రామశాసనాత్ ॥

(3) యాజ్ఞవల్క్యః "ఏకాహాచ్ఛుధ్యతే విప్రో । యోఽగ్నివేదసమన్వితః । త్ర్యహాత్ కేవల వేదస్తు । ద్విహీనో దశభిర్దినైః ॥"

(4) 6-120-13 భవాన్నారాయణో దేవః । శ్రీమాంశ్చక్రాయుధో విభుః । ఏకశృఙ్గో వరాహస్త్వం । భూతభవ్యసపత్నజిత్ ॥

(5) 6-121-1 అఙ్కేనాదాయ వైదేహీ । ముత్పపాత విభావసుః ॥

(6) 6-123-13 సంయుక్తాస్య నిహతా యే । యే హతా యుధి రాక్షసైః । ఋక్షాశ్చ సహగోపుచ్ఛా। నికృత్తానన బాహవః ॥

(7) 6-123-24 లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా । వాసమాజ్ఞాపయత్తదా । తతస్తు సా లక్ష్మణరామపాలితా । మహాచమూర్హృష్టజనా యశస్వినీ । శ్రియా జ్వలన్తీ విరరాజ సర్వతో । నిశాప్రణీతేవ హి శీతరశ్మినా ॥

(8) 6-124-1 తాం రాత్రిముషితం రామం । సుఖోత్థితమరిందమం । అబ్రవీత్ప్రాఞ్జలిర్వాక్యం। జయం పృష్ట్వా విభీషణః ॥ స్నానాని చాఙ్గరాగాణి । వస్త్రాణ్యాభరణాని చ । చన్దనాని చ దివ్యాని । మాల్యాని వివిధాని చ । ఉపస్థితాని త్వాం విధివ । త్వాం స్నపయిష్యంతి రాఘవ ॥

దుల నలంకరించుకొన దయచేయుఁడని శ్రీరాముని వేఁడ, [1] ధర్మచారుఁడగు భరతుని విడనాడి నేనొనర్పుటఁ దగదు గాన సుగ్రీవాదుల కందఱకును నలంకరింపుమని యానతీయ నటులు జరిగిన వెనుక భరతునిఁ జూడ చిత్తము త్వరపడుచున్నయది. విమానముఁగొని తెమ్ము పయన మొనర్చెదనన విభీషణుఁడు సర్వము సజ్జ మొనర్చి మా కార్యమునకుఁ దోడ్పడిన వానరుల రత్నవస్త్రార్థ విభూషితులఁ జేయుమన నతఁడు సంతసించి తగువిధమునఁ బూజయొనర్చ, రాముఁడు విమానారూఢుఁడై "మీరందఱు (వానరరాక్షసులు) మదినెంచి మిత్రకార్యమును నెఱవేర్చితిరి. మీ మీ రాజ్యముల సుఖముగ వసింపుఁ"డనిన [2] నందఱు కరముల మొగిడ్చి దేవర పట్టాభిషేకమును జూడఁ గోర్కిగలదు, గాన తమతోడ నయోధ్యకుఁ జని మరలి మా మా దేశములకుఁ బోయెదమని నుడువ నంత నందఱు విమానారూఢులై వినువీథిఁ బోవునెడ నియ్యది లంక, యిది వనచరనిశాచరులకు జరగిన సంగరరంగము, యిది మహేంద్రగిరి, యిది కిష్కింధ, యనినంత నె, సీత, తారాప్రభృతులగు వనచరయువతులతో నయోధ్యకుఁ జన నిచ్ఛగలదని నుడువుటయు నంత విమానమును నిలిపి యాదినమంత యచ్చోటన గడపి మఱుదినముదయమున వనచరసతులతోడన విమానారూఢులై చనునెడ ఋశ్యమూక పంపా శబరీ జనస్థాన పర్ణశాలా గోదావరీ సుతీక్ష్ణాశ్రమ శరభంగాశ్రమ చిత్రకూట ప్రయాగాదులఁ జూపుచు చనిచని [3] చతుర్దశసంవత్సరపూర్తి దినమగు నా పంచమి (చైత్ర శు ౫) దినమున భరద్వాజాశ్రమమునకుం జని మునింగాంచి నమస్కరింప ననామయుంబడుగ నాయనచే నతిథిసత్కారపూర్వకముగ వరంబులం గొని [4] ఋషియాజ్ఞచే యాదినమంతయు నచటనె కడు పందలఁచి పవనసూతింగని యయోధ్యకుం జని యటఁ గుశలంబు నెఱుఁగుమనియు శృంగిబేరపురమున గుహునకు క్షేమమును జెప్పుమనియు భరతునిం గాంచి మనయుదంతంబు సాకల్యముగఁ జెప్పి తన్ముఖవర్ణదృష్టివ్యాభాషణంబుఁ (మొగముతీరు చూపు పలుకు) ల రాజ్యంబెవరు పాలింప నెంచునో తెలిసికొనుమని పంప నపుడ చని గుహునిం గాంచి ప్రవృత్తంబు దెలిపి, యయోధ్యకుం గ్రోశమాత్రపథమున నాశ్రమమున

(1) 6-124-6 తంవినా కైకయీపుత్రం । భరతంధర్మచారిణమ్ । నమేస్నానంబహుమతం । వస్త్రాణ్యాభరణానిచ ॥

(2) 6-125-20 ఊచుఃప్రాంజలయోరామం । వానరాశ్చవిభీషణః । అయోధ్యాంగంతుమిచ్ఛామ । స్సర్వాన్నయతునోభవాన్ । దృష్ట్వాత్వామభిషేకార్ద్రం । కౌసల్యామభివాద్యచ । అచిరేణాగమిష్యామ । స్స్వాన్గృహాన్నృపతేసుత ॥

(3) 6-127-1 పూర్ణేచతుర్దశేవర్షే । పంచమ్యాంరఘునందనః । భరద్వాజముపాగమ్య । వవందేనియతోమునిమ్ ॥

(4) 6-127-18 అర్ఘ్యమద్యగృహాణేద । మయోధ్యాంశ్వోగమిష్యసి । బాఢమిత్యేవసంహృష్టో । ధీమాన్వరమయాచత ॥

నారచీరలజినములం ధరించి జటలం జెన్నొంది వ్యసనమున దీనుఁడై కృశుండునై కాషాయాంబరధరు లగు పురోహితామాత్యయుతుఁడగు నొకనిం గాంచి సన్నివేశముల నీతండు భరతుఁడని యెంచి యతనితో జనస్థాననివాసియు, జటాధారియు, రావణుని రణమునం గూల్చి జనకజను మరల నొంది యనుజసహితుఁడగు నీయగ్రజుఁ డిదె రాఁగలఁడని నుడువ నతిముదమున నొడలెఱుంగక పడియు లబ్ధసంజ్ఞుఁడై ప్రియవాదియగు వాయుసూతి నాలింగనమొనర్చి చిరకాలమున వనవాసముం జేయ నరిగిన మన్నాథుని చరితంబు వినం బ్రీతివొడముచున్నయది. బ్రతికి యుండిన సుఖములఁ బడయవచ్చు నను సామెతను సుఖము వినవయ్యె. నరరాజునకును వానరరాజునకును సమాగమ మెటులు జరగె నుడువుమని యడుగ నంజనీసూనుఁడు రామునివనవాసవిధమును పుత్రశోకమున దశరథునిమరణమును, దూతలం బంప నయోధ్యకు నీరాకయు నీరాజ్యకాంక్షారాహిత్యమును, చిత్రకూటమునకుం జని రాజాజ్ఞచేఁ బాదుకాగ్రహణమును నివి నీకుం దెలిసినవియే కద! నీవు చనిన వెనుక దండకారణ్యప్రవేశమును, విరాధవధయు, శరభంగదర్శనము నచ్చటఋష్యాశ్రమముల వసించుటయు, పంచవటీతీరవాసము, శూర్పణఖరాకయు, ముక్కుసెవులఁ దఱుఁగుటయు, ఖరదూషణాదివధయు, రావణునికడకుం జని యది దుఃఖించుటయు, మారీచసాహాయ్యమున రావణుఁ డేతెంచి సీతను హరించుటయు, లంకలో నొకరమ్యహర్మ్యమున నునిచి యనునయోక్తుల నుడివిన నసమ్మతిని జూప నశోకవనమున నామెనునుంచుటయు, సటకురంగమును జంపి రాముఁడు పర్ణశాలను జనకజం గానక గోదావరీప్రాంతవనముల వెదకుటయు, నంతకబంధదర్శనమున భావికాలశుభసూచకముల నతఁడు సెప్పఁ బంపాతీరమున సుగ్రీవునితో మైత్రియొనర్చి యాతనిశత్రుఁ డగు వాలినిం దునిమి వానరరాజ్యమునకుఁ బట్టంబు గట్టుటయు, దశకోటి వనచరులు సీతాన్వేషణంబునకుం జనుటయు ననేకదినములు గడన సంపాతియను గృధ్రరాజువలన జానకీవృత్తాంతంబు దెలిసికొని నేన (హనుమ) శతయోజనవిస్తారమగు లవణపయోధి లంఘించి సీతనుగాంచి యంగుళీయకమునిచ్చి చూడామణింగొని రక్కసులనుక్కడంచి లంకనుగాల్చి రామునకీయుదంతంబు విన్నవించుటయు, యుద్ధయాత్రయొనర్చి సేతువుబంధించి శ్రీరాముఁడు రావణుని, లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తును దెగటార్చి బ్రహ్మేంద్రాదులవరంబులం గొని భరద్వాజాశ్రమమున నేఁడు నివసించె. [1] ఎల్లి పుష్యమీనక్షత్రమున నాయనను గనఁగలవని నుడువఁ జిరకాలమునకు మనోరథమీడేఱెనని శత్రుఘ్నుని రావించి సూర్యోదయమువఱకు పట్టణమలంకరింపఁ బనిచె. అట శ్రీరాముండు పరివారయుతుఁడై భరద్వాజాశ్రమమున నాదినముం (చైత్ర శు 5)తయుఁ గడపి మఱుదినము (చైత్ర బ 6) దయమున నందిగ్రామముచేరి భరతశత్రుఘ్నుల నుపలాలించి వి

(1) 6-129-57 తం గంగాం పునరాసాద్య । వసంతం మునిసన్నిధౌ । అవిఘ్నం పుష్యయోగేన । శ్వో రామం ద్రష్టుమర్హసి ॥

మానంబు ననిచిపుచ్చ నంత శత్రుఘ్నువచనమున జడలవిసర్జించి స్నానానంతరము న కయోధ్యంజేరి కౌసల్యా కైకేయీసుమిత్రలకు వందనంబులొనర్చి [1] సుగ్రీవాదులకు వేర్వేఱ నిలయపర్యంకములను దీపసహితములుగ నేర్పఱచి [2] యుషఃకాలమున వానరులు పారావారజలంబు లభిషేకార్థము తెచ్చిన పిదప నుదయానంతరము ధాతృ సం॥ చైత్ర శు 7 గురువారముపుష్యమీనక్షత్రమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడగు సమయమున భరతలక్ష్మణులు వ్యజనముల విసర శత్రుఘ్నుఁడు ఛత్రముంబూన వానరరాక్షసేంద్రులు వింజామరలు వీవ, పవనసుతుఁడు పాదములనొత్త [3] శ్రీరామచంద్రుని సీతతోఁగూడ రత్నమయపీఠమున వసిష్ఠుఁ డునుపఁ బట్టాభిషేకం బపరిమిత వైభవమున జరుగునెడ దేవతలు స్తుతించిరి, గంధర్వులు గానము చేసిరి. అప్సరసలు నర్తనములు సలిపిరి, పుష్పవృష్టియుంగురిసె. అంత నాయుత్సవమును నేత్రసాఫల్యముగ నందఱు(పురజనులు పరజనులు) గాంచి తమతమ యునికికిఁ దగునటులు బహుమతులఁ గొని వానరులందఱుఁ జనుటయు నా సం॥ చైత్ర బ 30 రోహిణీనక్షత్రయుతమందవాసరమున [4] నిక్ష్వాకుకులధనమగు శ్రీరంగధామమును విభీషణుఁడు పొంది లంకకుం జనియె. అనంతరము వేనవేలువత్సరములు రాజ్యపాలన మొనర్చి యశ్వమేధాదిక్రతువులం జేసి సమస్తదేవతల సంతుష్టి పఱిచినట్లు వాల్మీకివిరచితమున విశదమగుచున్నది.

---

(1) 6-131-47 పాణౌగృహీత్వా సుగ్రీవం । ప్రవివేశతమాలయమ్ । తతస్తైలప్రదీపాంశ్చ । పర్యఙ్కాస్తరణానిచ । గృహీత్వా వివిశుఃక్షిప్రం । శత్రుఘ్నేనప్రచోదితాః ॥

(2) యథా ప్రత్యూషసమయే। చతుర్ణాంసాగరాంభసామ్। పూర్ణైర్ఘటైః ప్రతీక్షధ్వం తథా కురుత వానరాః ॥

(3) 6-131-59 తతస్స ప్రయతో వృద్ధో । వసిష్ఠో బ్రాహ్మణైస్సహ । రామంరత్నమయే పీఠే । ససీతంసన్యవేశయత్ ॥

(4) 6-131-91 లబ్ధ్వాకులధనంరాజా । లంకాంప్రాయాద్విభీషణః ॥

పూర్వభాగము-సమాప్తము.